

Prelomna leta

Prelomna leta

Spomini na dogajanje med vojno 1941–1945,
v povojnem času in v samostojni Sloveniji

Kamnik

2022

Prelomna leta

Spomini na dogajanje med vojno 1941–1945, v povojnem času in v samostojni Sloveniji

Uredniški odbor:

Jože Berlec, Marjeta Humar, Igor Podbrežnik, Matej Stele in Anton Stele

Urednika:

Igor Podbrežnik in Marjeta Humar

Avtorji:

pričevalci iz občine Kamnik in Komenda, njihovi sorodniki in prijatelji

Fotografije in dokumenti:

France Stele, Jerneja Golob, Urška Golob, Gorazd Kavčič, Matevž Skamen, Zora Torkar, Primož Zupan, avtorji, Knjižnica Franceta Balantiča, Medobčinski muzej Kamnik, Občina Kamnik in Župnijski urad Stranje

Založilo in izdalo:

Društvo Demos na Kamniškem

Za založnika: Jože Berlec

Elektronska izdaja

© Društvo Demos na Kamniškem
Maistrova ulica 18, 1241 Kamnik

2022

<http://www.demos.nakamniskem.si/>

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 130271491
ISBN 978-961-95167-3-7 (PDF)

Kazalo

Marjeta Humar	
Prelomni čas.....	5

Spomini na vojna leta

Pavla Gregorič	
Moji spomini na vojna leta	
Priповed Pavle Gregorič zapisala Marjeta Humar.....	11

Minka Balantič	
Še vedno te vidim pred seboj, življenje, kakor takrat	
Minkino pripoved maja 2016 zapisala Tilka Jesenik.....	19

Tilka Jesenik	
Pax optimum rerum.....	37

Angelca Turnšek	
Tiste noči so bile strašne.....	53

Marija-Ana Mrčela	
Usode Mejačevih iz Komende.....	67

Ada Humar	
Dediščina strašev: moj oče Ivan Kukanja.....	73

Helena Romšak	
Mladost 1941–1947.....	79

Cecilija Uranič	
Moja brata, prisilno mobilizirana v nemško vojsko.....	85

Maks Drolc	
Nemški vojak, angleški ujetnik in sodelavec ter prekomorec	
Po očetovih spominih zapisala Marica Drolc.....	95

Spomini na prva leta po vojni

Milan Windschnurer	
Dogajanja ob in po koncu 2. svetovne vojne.....	103

Jože Berlec

Gasilci smo šli iskat partizane, da so osvobodili Kamnik
Očetovo pripoved zapisal Jože Berlec.....197

Franc Antonin

Moji spomini na konec vojne leta
Po pripovedovanju zapisal Jože Berlec.....203

France Pibernik

Prelomnost leta 1945.....209

Anton Stele

Videl sem tiste revčke.....223

Stane Poljanšek

Spomnim se tistih plašnih oči
Po pripovedovanju zapisala Marjeta Humar.....231

Ivan Nograšek

Spomini na povojna leta v Tunjicah.....237

Angelca Turnšek

Obnova cerkve sv. Benedikta v Stranjah.....243

Ureditev Parka spomina in opomina v Kamniški Bistrici

Igor Podbrežnik

Dali smo jim besedo.....255

Imenski seznam.....313

Marjeta Humar

PRELOMNA LETA

V zborniku *Prelomna leta* so objavljeni spomini na vojno in povojno dogajanje večinoma v kamniški in komendski občini, zlasti na leto 1945. Na to tematiko se veže tudi prispevek o ureditvi Parka spomina in opomina, gradnji in blagoslovitvi kapelice v spomin žrtev povojnega revolucionarnega nasilja na Kopačevih v Kamniški Bistrici leta 2015. S temi dejanji sta se občina Kamnik in država Slovenija simbolično poklonili žrtvam nasilja v Kamniku in okolici.

Zbornik je pripravilo in izdalo Društvo Demos na Kamniškem v okviru projekta *Pravica do groba*. Z njim nadaljujemo zapisovanje spominov, ki smo ga začeli leta 2013 z zbornikom *Čas počasi briše*, v katerem smo zbrali pričevanja prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko med drugo svetovno vojno iz občin Kamnik in Komenda.

Vsebina zbornika je razvrščena v časovnem loku: čas vojne, leto 1945, prva leta po vojni, po osamosvojitvi. Na koncu pa je za lažje iskanje objavljen seznam imen oseb, omenjenih v knjigi.

Spomine so večinoma zapisali pričevalci, nekatere pa člani uredniškega odbora po njihovih pripovedih.

Pričevalci so večinoma povedali ali zapisali, kar so doživeli sami ali kar so jim povedali drugi. Po obsegu, širini opisa in nastanku je izjemen članek Milana Windschnurerja, kamniškega kronista. Milan Windschnurer si je dogodke zapisoval. Zapiske pa je dopolnil s pričevanji svojih znancev, z arhivskim gradivom, zapisniki, časopisnimi članki in zapisi v knjigah, ki se

nanašajo na ta čas. V članku avtor prikazuje dogajanje v Kamniku tistega časa v celoti: Kamnik v prvih mesecih leta 1945, Kamnik pred osvoboditvijo, Kamnik svoboden, Prvi dnevi svobode, Tedni množičnih usmrtitev, Še o pobegih iz Slovenije, Usodi dveh županov, Preganjani župan Nande Novak, Vsepovsod priprave na sojenja, Vojaška sodišča na delu, Nov vsakdan, Veselje zmagovalcev in (ne vselej) povratnikov, Zamenjava denarja, Pomoč UNRRE, Začetek šolstva, Zopet z avtobusom in vlakom v Ljubljano, Oživljanje športa, O javnih občilih, Gospodarstvo – oživljanje, zaplembe, Burno poletje 1945, Začasna oblast se poslavlja?, Po lokalnih volitvah, Vsedržavnim volitvam nasproti, Hrupna zborovanja, Organizacija volitev, 11. november – dan volitev, Volilni rezultati so bili podobni v celotni Jugoslaviji, Za dolgo utrjena oblast KP.

Pričevalci so danes starejši ljudje. V času vojne ali po njej pa so bili mladi ali še otroci.

Med prispevki so velike razlike v čustvenem odnosu pripovedovalcev do spominov. Nekateri ljudje so še danes prizadeti zaradi dogodkov, ki so močno posegli v njihovo življenje, saj so na krut način izgubili svoje najbližje in so dolgo iskali pravico, ki so jo dosegli ali pa ne. Ti ljudje so bili zaznamovani. Niso smeli javno žalovati, niso smeli pripovedovati o svojih bolečinah. Osebnost sem poznala nekaj takih ljudi. Čutila sem, da so drugačni. Dokler nisem spoznala njihove življenjske bolečine, si nisem znala razložiti, zakaj so takšni. Zelo dobro se spominjam že pokojnega znanca, prisilnega mobiliziranca v nemško vojsko. Njegov oče je bil veseljak, on pa do osamosvojitve nekako skrit sam vase, nikoli vesel. Nekoč mi je rekel: »Ali lahko pridem k tebi, da boš zapisala, kaj sem doživel?« Od takrat naprej sem vedela in razumela, zakaj je takšen.

Drugi pričevalci so ohranili v spominu posamezne dogodke, ki niso vplivali neposredno na njihovo življenje, a so jih prizadeli zaradi usodnosti

za druge. Taka so zlasti srečanja z ljudmi, ki so bili kasneje pobiti v Kamniški Bistrici ali drugod.

Nekateri avtorji pa niso doživeli čustvenih pretresov, ampak so kot otroci ali mladi ljudje opazovali življenje tistega časa, ki jim je zaradi zanimivosti ostalo v spominu.

Zanimivo je, kaj je Kamničanom v letu 1945 najbolj ostalo v spominu: iskanje partizanov in njihov prihod v Kamnik ob osvoboditvi, veselje, da je prišla svoboda, in žalost zaradi kolon ljudi, ki so romali v svojo smrt.

Vsa pričevanja so dragocena, saj bodo skupaj z raziskavami zgodovinarjev in arhivskih dokumentov prispevala k jasnejši podobi vojnih in povojnih dogodkov, ki so prizadeli veliko ljudi.

Vsaka vojna zareže v življenja ljudi. Moj ded je padel v prvi svetovni vojni, moj oče je bil partizan, moj tast je bil Maistrov borec, moj svak je padel na Babnem polju marca 1945, tik pred osvoboditvijo. Moja mama je vse življenje čutila, da je sirota, čeprav je imela dobrega očima. Očeta ji je vzela vojna. Ko smo v šoli morali pisati spomine svojih staršev na vojno, je moj oče zmeraj rekel: »Pusti to, ti ne veš, kaj je vojna!« In res je tako.

Ko sem hodila v osnovno šolo ali gimnazijo v 60. letih 20. stoletja, so bile na steni avle slike Helene Kordaš, ki jih je verjetno posnel ravnatelj Avguštin Lah. Ne vem več, kaj so prikazovale. Spomnim se, da je bila Helena zazrta nekam v daljavo. Nad slikami je bil napis: »Nikoli več vojne.« Tako je tudi sporočilo našega zbornika.

Spomini na vojna leta

Pavla Gregorič

MOJI SPOMINI NA VOJNA LETA

Pripoved Pavle Gregorič zapisala Marjeta Humar

Izhajam iz znane kamniške družine – sem Repanškova. Stara sem bila 10 let, ko mi je umrla mama. Potem sem živela samo med fanti, brati, ki pa niso bili skoraj nič doma. Viktor je bil v Zagrebu, kjer je študiral agronomijo. Janez je stanoval v Ljubljani, kjer je hodil na srednjo lesno šolo. Štefan je imel trgovsko šolo.

Moje službe

Končala sem šolo v Kamniku in šla na trgovsko šolo v Ljubljano, ki je trajala 10 mesecev. Naš Štefan je šel 1940. k vojakom, jaz pa sem dobila namesto njega službo v Mestni hranilnici v Kamniku in sem bila tam toliko časa, dokler ni prišel nazaj. Potem je banska uprava naredila tečaj za vzgojiteljice v otroških vrtcih: 30 za nune, 10 pa za zunanje. Bila sem sprejeta. Šola je bila v Ljubljani na učiteljišču. Ko sem delala to šolo, se je začela vojna. Ko je prišel okupator, je trgovec Klemenčič v Kamniku prevzel nabavo za vse trgovine. Prej si je vsak trgovec nabavljal sam. Takrat mi je Klemenčič rekel, da grem lahko delat v trgovino, drugega delovnega mesta ni imel. Novembra 1941 so vse prevzeli Nemci – firma Kuchler-Villacher. David Kuchler je bil tukaj kot direktor, solastnik je bil pa na bojišču. V Kamnik je pripeljal svojo družino – ženo, hčerko. Nemci so mi rekli, da lahko ostanem tu ali pa grem v prehranjevalni urad^[1], ki je bil v

---

¹ Prehranjevalni urad je nabavljal material za trgovine. Firma Kuchler-Villacher je npr. morala dajati temu uradu potrebe, oni so to urejali naprej.

samostanu v Kamniku. Odločila sem se, da raje ostanem tu. Nemci so bili: oba šefa, tajnica, komercialist in glavni skladiščnik. Pisarniško osebje, knjigovodstvo smo bili vsi Slovenci, zato ni bilo težko delati. Med seboj smo govorili slovensko. Dokumenti pa so seveda bili v nemščini. Za vsako trgovino smo posebej vodili kartoteko. Ni bilo nobene zmešnjave, razen potem, ko so začeli med seboj mešetariti. Tako je bil sredi vojne problem z moko. Sedež je bil tam, kjer je zdaj šola 27. julija. Tam je bila vojašnica. Ob Kamniški Bistrici so bile pa pisarne in skladišča. Veliko skladišče, ki so ga postavili Nemci, je bilo tudi na današnjem parkirišču pred policijo.

Z direktorjem ni bilo problemov, razen takrat, ko se je ugotovilo, da se vsak teden vozi domov v Celovec in si naloži veliko blaga. Ko so ga dobili, je moral oditi. Potem je bil direktor Zingerer. Za nas tudi on ni bil slab, čeprav je vedel, kako smo usmerjeni. To niso bili vojaki, vsi so bili civilisti. V Domžalah je bila podružnica tega podjetja. Ena od uslužbenk v Domžalah je sodelovala s partizani. Ko so to izvedeli Nemci, to se je dogajalo konec tedna, so jo pripravili. Zato je v ponedeljek ni bilo v službo. Šef je vprašal, zakaj je ni. Takoj jo je dobil iz pripora. Mi smo imeli dejansko srečo, da niso bili zagrizeni. Tu so iz Kamnika delali še: dva Exlerjeva, Peter Jereb iz Šmarce, pa mlad fant, a ne vem, kako se je pisal, in še drugi. Naše področje je segalo do Kranja, Domžal, Motnika. Hrano so pripeljali z vlaki. Mi smo izdajali trgovcem nakaznice za količine glede na število ljudi. Hrano pa je razdeljeval prehranjevalni urad.

Med vojno ni nihče pritiskal na nas, da bi kaj dajali partizanom. To bi bilo nevarno. Tudi ni bilo možnosti. Zjutraj sem šla ob sedmih v službo, vmes sem šla domov na kosilo. Delala sem do šestih, sedmih zvečer. Ob osmih je bila policijska ura.

Tam sem bila od 1941 do 1945. Takrat so prevzeli Slovenci in za direktorja postavili Iva Kumra, pa Klemenčičev Joško je malo »sveče držal«. Po vojni je bila spet veletrgovina. Vodil jo je Kumer, vendar z njim ni bilo

Janez Repanšek s hčerjo Pavlo in sinovi Štefanom (sedi zraven njega), Janezom (zgoraj levo) in Viktorjem. Fotografija je bila narejena leta 1958. (Fotografijo hrani vnuk Janez Repanšek.)

nič, bil je pijanček. Glavni skladiščnik je odšel. Iz Ljubljane so za vodjo skladišč poslali mojega kasnejšega moža Jožeta Gregoriča. Doma je bil iz Sodražice. Bil je vojni intendant. Kmalu je prevzel trgovino v celoti in je bil direktor 20 let. Najprej je bila ena trgovina. To so razdelili na Potrošnika in na Zvezdo. Potrošnik je imel prostore v frančiškanskem samostanu. Tja so dali tudi Kumra. Pri Zvezdi pa je bil moj mož. Ko sva se poročila, sem morala k Potrošniku, ker nisva smela biti oba na vodilnem položaju – jaz kot računovodkinja, on kot direktor. Čez štiri leta so obe podjetji združili in je bila spet ena trgovina: Okrajni magazin, kasneje pa Kočna. Direktor je bil moj mož. Ko je bil Potrošnik likvidiran, sem šla za računovodkinjo na Zavod za zaposlovanje. Tam sem bila 4 leta. Potem se je računovodstvo

preselilo v Ljubljano. Mene pa mož ni pustil, da bi šla z njimi, da se ne bi vozila. Mož je šel v pokoj, jaz pa nazaj v Kočno.

Moji bratje in moj oče

Med vojno sem veliko prestala zaradi naših fantov in očeta. Vso okupacijo sem imela velike težave: Viktor je bil v ujetništvu, Štefan je bil že 1941. izgnan, oče ni maral Nemcev in jim je to tudi pokazal.

Brat Štefan je bil v službi pri Mestni hranilnici, pri veletrgovcu Klemenčiču pa je vodil knjige. Nato je bil pri odvetniku dr. Ivu Potokarju, potem pri dr. Dominiku Žvoklju. Preveč se je izpostavljaj. Najprej je bil zaprt v Kamniku, nato v Šentvidu, potem je bil do konca vojne v Smederevski Palanki. Tam je delal v trgovskem skladišču. Takoj, ko so Nemci prišli v Kamnik, so najprej odstranili vso elito: nekaj so jih postrelili, nekaj zaprli. Nihče ni vprašal, kaj so naredili. To je bilo samoumevno. Naš Štefan je rekel: »Mene ne bodo nikoli dobili doma.« Prišli so zjutraj in ga odpeljali. Takrat je bil tajnik Protituberkulozne lige. Imeli so brošuro z naslovom Mi vidimo vse rdeče. Po mojem so samo to prebrali in je bilo dovolj, je bil že komunist. Odpeljali so ga. Ko so Štefana pripeljali iz zapora v Šentvidu, da je vzel svoje stvari za odhod v Smederevsko Palanko, je oče zmerjal stražarja. To sta bila dva vojaka Korošca, ki sta razumela slovensko. Ko ju je Štefan vprašal, če gre lahko na vrh (v prvo nadstropje), sta rekla, naj nikar ne pobegne, ker bosta onadva kaznovana. Očetu sem rekla, naj se ne razburja, ker pač ne moremo nič pomagati.

Štefan se je vrnil šele po vojni – 1945. leta z vlakom, ki ga je organiziral s pomočjo domačinov in je peljal iz Srbije na Madžarsko, nato v Slovenijo. To je bil prvi transport izgnancev. Med potjo se je malo slekel, da se obleka ne bi zmečkala. Prej je kupil črnega prašička, da bi ga nesel domov. Prašiček mu je ušel. Med tem, ko ga je iskal, so mu ukradli obleko.

Postal je direktor Tovarne usnja. Ker je kot cerkveni pevec sodeloval pri procesiji, so ga odstavili in poslali v Ljubljano za višjega komercialista. Potem je prišel nazaj in je bil komercialni direktor v Tovarni usnja.

Naš oče je pogosto stal na pragu in na ves glas zmerjal Nemce. Ko je bila policijska ura, se je npr. pripeljal domov s kočijo kakšnih pet minut prej. Mi smo veliko sedeli v parku (proti železnici) v družbi z Adamičevo Betko, gospo Grčarjevo (to so bili tiskarji) in drugimi. Iz parka sem videla dogodek, ki me je grozno razburil: naš oče se je pripeljal s kočijo, žandar, sicer Slovenec, v spremstvu dveh vojakov mu je rekel: »Halt!« Naš oče je zamahnil z bičem proti njemu. Žandar je prijel za uzdo, oče je še enkrat zamahnil z bičem. Prosila sem Grčarjevo, ki je znala dobro nemško, ker je bila doma iz Kočevja, da je šla dol. Takrat še nisem znala toliko nemško. Ona je šla tja in jih prosila, da ga pustijo, ker je mož star. Pregovorila jih je, da so ga spustili. Takrat bi našega očeta ustrelili. Zmeraj je kaj naredil. Ni mogel sprejeti, da so vzeli Štefana.

Janez se je odpravljaj v partizane in je svojo najboljšo garderobo poslal na Kopišča. Tudi njemu so vse ukradli. Tri ali štiri dni, preden je odšel, je tako zbolel, da je bil čisto na koncu. Bil je malo doma. Ker je bil v službi v Stolu, so ga pošiljali v Avstrijo in Zagreb, da je nabavljal repromaterial. Prav na dan požiga dupliškega mostu je dobavil več sodov špirta in goveje krvi. Partizani so v ihti pomešali sode in na most navalili sode s krvjo namesto špirta, zato most ni pogorel. Pri nas so bile pogosto racije, saj so stalno koga iskali. Sobo sem imela na cesto, pa sem vse slišala. Ko sem šla pogledat, sem videla, da pri vhodnih vratih stoji vojak. Šla sem k Janezu in mu rekla: »Janez, vojaki so!« On je ušel po strehah in je bežal proti Fleretu, da ga ne bi dobili.

Viktor je bil že poročen in je živel v Ljubljani. Februarja 1941 je bil zaradi preteče vojne nevarnosti mobiliziran v jugoslovansko vojsko. Začetek vojne je dočakal v Mladenovcu. Prišel je v nemško ujetništvo, kjer

je izjavil, da je iz Kamnika pod Krimom, ki je bil takrat pod Italijani. Tako je bil poslan v Ljubljano, vendar ne k družini. Do osvoboditve je bil v več nemških in italijanskih taboriščih. Po kapitulaciji Italije se mu je uspelo ilegalno vrniti v Ljubljano. Sin je bil star 3 ali 4 leta. Bilo je hudo. Vsega jim je manjkalo. Med drugim v Ljubljani ni bilo soli. Pri nas smo imeli sol v skladišču, vendar je bila na karte. Prosila sem šefa, če je kakšna možnost, da bi svakinji poslala kakšno vrečo soli. Šef je naročil vojakom, ne vem, katere vrste so bili, da so sol naložili v volkswagen. Bilo je je toliko, da se je avto zadaj kar pobešal. To se je zgodilo še nekajkrat. Svakinja je sol lahko prodajala in tako so nekoliko lažje preživeli. Nekoč sem šefa prosila, če bi lahko spravili v Ljubljano koline. Ker niso vozili tisti kot zmeraj, so peljali na napačen naslov. Tisti, ki so koline dobili, so poizvedovali, komu so namenjene. Med tem so se meso in klobase že pokvarili.

Jaz sem šla v Ljubljano kakšnih dvakrat. Nesla sem jim malo kave. Še takrat so mi vse pobrali.

O značaju mojega šefa pa še tole: Ko so obesili talce pred nekdanjo pošto, danes je tam Trg talcev, mi je šef rekel, kje naj grem domov. Ni mi povedal zakaj, hotel me je obvarovati, da ne bi videla obešenih. To je bila res tragedija. Koliko jih je po nedolžnem umrlo.

Dogodki po koncu vojne

Marsičesa ne vem. Nismo imeli stikov. Vsak je bil bolj za sebe. Tako tudi jaz: podnevi sem bila v službi, v nedeljo sem šla k maši. Videla pa sem neskončne transporte vojaštva in civilistov, tudi otrok, ki so šli skozi Kamnik, vendar mi takrat nismo vedeli ne zakaj in ne kam.

Konec vojne je bil pa tak: župan Rechbach je partizane pričakal na bistriškem mostu in jih pripeljal v mesto po današnji Maistrovi ulici. Rechbach med vojno absolutno ni delal nobenih komedij, saj je bilo na njegovo besedo iz rok okupatorja rešenih več Kamničanov. Z

Rechbachovimi smo bili dobri, saj so pri nas jemali mleko, ki sem ga večkrat nesla na Zaprice. Rechbachova sestra je še dolga leta živel pri Niku Sadnikarju.

O dogajanju v Kamniški Bistrici leta 1945 smo izvedeli samo to, da so ujetnike tam postrelili. Tam so ubili tudi slikarja Staneta Cudermana. Cudermana je moj brat Viktor rešil pri vojaki, ko se je zapletel v spor in so ga hoteli ubiti. Cuderman je bil poseben človek in ta čas je bil grozen. Če vojno preživiš, si srečen.

Minka Balantič

ŠE VEDNO TE VIDIM PRED SEBOJ, ŽIVLJENJE, KAKOR TAKRAT

Minkino pripoved maja 2016 zapisala Tilka Jesenik

S pomladnim dežjem prihajajo zvoki minulega časa. Stisnjeni med sive stene let z gluhimi prsti segajo po strunah srca. Vem, srce je onemoglo. Čutim njegovo nemoč. Vendar, življenje, tvoja zgodba se že preliva čez rob. Besed je vedno manj ...

Koga zanimajo dnevi, ki se vračajo v mojo zavest? V dolgih nočeh brez spanja listam po njihovih orumenelih listih, ki jih je več deset tisoč; polni so krhkih besed in bojim se, da bodo izginile. Svojo življenjsko izpoved sem izročila varnim rokam. Besede, razsejane po spominu, me združujejo z njo, ki jih je s tenkočutnostjo sestrskje ljubezni zbrala v pripoved, obogateno z lastnim čutenjem, ne da bi s tem zmanjšala verodostojnost mojih pričevanj. Njene besede so moje besede.

Rodila sem se na svetega Petra in Pavla dan, zgodaj zjutraj, leta 1924 na očetovem domu v Novem trgu številka 9. Takrat se je začela moja življenjska pot v družini z mamo Marijo (Micko) in atom Antonom (Tonetom) ter bratom Francetom (Franceljnom), ki je bil rojen leta 1921. To so bila moja srečna leta. Z bratom sva se brezskrbno igrala na dvorišču za hišo in v bregu, ki se vzpenja do gozda pod Starim gradom. Nisva poznala strahu, nobena igra ni bila prenevarna, saj je nad nama bdela skrbna mama. Take brezskrbnosti nisem doživela nikoli več.

Prvo spoznanje, da življenje nikomur ne prizanaša, sem občutila že kot otrok. Po smrti stare mame smo morali zapustiti očetov dom. Atov obraz ni bil še nikoli tako mrk in oči tako kalne ... Pobrali smo najnujnejše. Jaz sem k sebi stisnila mucka in ga odnesla s seboj. Postali smo brezdomci. Odšli smo najprej k maminim sestram in staremu atu (to so bili Ovcinovi). Živelii so v skromni hišici nad bregom v bližini gozda ob vznožju Starega gradu. Pri njih smo ostali, dokler starši niso našli boljšega stanovanja v Novem trgu. Sestra Karla Benkoviča, mojega krstnega botra, je bila žena domžalskega trgovca Josipa Senica, ki je bil lastnik manjše hiše, v kateri je naša družina dobila svoj drugi dom. Z bratom sva se hitro vživela v predmestno življenje med otroki, ki so naju z veseljem sprejeli medse. Ulica, prašna poleti, zasnežena pozimi, bližnji travniki, polni cvetja, pokošena

*Družina Antona Balantiča in Marije Balantič, roj. Ovcin:
ata Anton – Tone z ženo Marijo – Micko in otrokoma Minko in
Francetom. Na sliki sta tudi Tonetova mama Marija in
sestra Terezija. (Arhiv družine Balantič)*

Novotrški otroci, med njimi tudi Minka, sedijo na travniku pod Starim gradom. V ozadju pogled na Kamnik pred 2. svetovno vojno. (Arhiv družine Balantič)

trava, kupi mrve, bližnja gmajna in navsezadnje Bistrica, to je bil svet mojih otroških let, najtesneje povezan z bratom, ki sem mu sledila, velikokrat brez njegovega »navdušenja«, na vsakem koraku. Ata je bil takrat v tovarni Titan zaposlen kot skoblar, mama pa je kuhala usnjarem, ki so delali v Knafličevi usnjarni; tovarna je bila blizu našega stanovanja, na drugi strani Bistrice, zato so lahko hodili k njej na kosilo.

Želja staršev, da bi si ustvarili lasten dom, se je uresničila, ko so leta 1934 zgradili skromno hišo na levem bregu Bistrice. Ob vodi je takrat raslo drevje, največ je bilo visokih jesenov, pod njimi pa podrast in grmovje. Cigani so tam našli prostor za svoje začasno bivališče, zato so mu rekli Ciganska vas.

Takrat so se kakor pred nevihto nad nami že zbirali črni oblaki. Temna slutnja bližajoče se druge svetovne vojne je s finančno krizo najbolj prizadela delavce. V hranilnicah in bankah ni bilo mogoče dvigati prihranjenega denarja, zato je mama z velikim naporom prišla do svojih

prihrankov. In tega se je z grenkobo vedno spominjala. Denar, ki ga je imela v Hranilnici v Kamniku, sta z atom prigarala, navsezadnje bi skoraj ostala brez njega. Čeprav sem bila še otrok, stara deset let, sem vedela, kaj doživljata mama in ata. Razmišljala sem kot odrasla in od takrat sem se med otroško igro večkrat znašla v skrbah. Ata se je bal, da ga bodo dali iz tovarne. Brezposelnost je bila velika. Mama je trepetala za vsak dinar, saj je morala s skromno atovo plačo poravnati vse stroške za vsakdanje življenje in za hišo, ki še ni bila dograjena.

Marca 1935 se je v novi hiši rodila sestra Tilka. Oba z bratom sva je bila zelo vesela. Ker sem bila takrat stara enajst let, sem mami pomagala skrbeti zanjo. Brat France je bil v tem času v Ljubljani v šoli. Hodil je na Klasično gimnazijo. Ko se je ob koncu tedna vračal domov, se je rad igral s svojo sestrico, ki jo je učil govoriti in tudi nagajati (posebno meni sta marsikatero »ušpičila«). Zadnja štiri gimnazijska leta se je vsak dan z vlakom vozil v šolo v Ljubljano. Kljub vsakdanjim težavam je bil to čas mirnega družinskega življenja, ki pa ni dolgo trajalo. Ko je v Nemčiji leta 1933 prišel na oblast Hitler, se je stopnjevala napetost med evropskimi državami, dokler se ni leta 1941 zgodilo najhujše ...

Nehote in z velikim strahom primerjam tisti čas z današnjim. Na vseh koncih sveta se tudi danes dogajajo vojaški spopadi ... Z juga, iz arabskih in afriških držav zaradi vojnih spopadov ljudje bežijo v Evropo iskat zatočišče. Priča smo največji selitvi narodov. Pojavlja se terorizem, ki se nezadržno širi. Ljudje so nestrpni, nezadovoljni z oblastmi in s svojim življenjem. Kapital se kopiči v rokah posameznikov, ki bogatijo na nepošten način z izkoriščanjem in suženjskim delom domače in tuje delovne sile. Razcepljenost slovenskega naroda zaradi revolucije med vojno (in po njej) je tako globoka, da ji ni videti konca, na žalost se nasprotja še poglobljajo.

A moj namen ni, da gledam v negotovo prihodnost. Ozreti se hočem nazaj – sedemdeset in več let. Dotaknila sem se nekaj mejnikov iz svojega

*Meščanska šola v Mekinjah: Minka stoji za sošolko z dežnikom.
(Arhiv družine Balantič)*

življenja, ki so me zaznamovali v odraščanju: odhod iz rojstne hiše, med sovrstniki v predmestnem okolju, nova hiša in ... začetek šolanja ...

V osnovno šolo sem začela hoditi, ko še nisem bila stara šest let. Ker so šle v šolo moje prijateljice, ki so bile starejše, sem mamu pregovorila, da je vpisala tudi mene. Po preizkusu sposobnosti sem bila sprejeta. V šoli sem bila resna in poslušna, zato so me imele učiteljice rade. Poučevali sta me med drugimi sestri gospe Rupnikovi in se obeh še dobro spominjam. Tudi brat France je bil v kamniški šoli priden in nadarjen učenec, zato se je mama odločila, da bo obema omogočila nadaljnje šolanje.

Po osnovni šoli me je vpisala v Meščansko šolo v Mekinjah, kjer je bil uršulinski samostan in so poučevale uršulinke. Trajala je štiri leta in moram reči, da mi je dala vsestransko izobrazbo. Brat France je šel na Klasično gimnazijo v Ljubljano. Da je bila odločitev za šolanje dveh otrok težka, sem dobro vedela. Mami sem bila za to vse življenje hvaležna. S svojo

*Minka (druga z leve v zadnji vrsti) na gospodinjskem tečaju na Zapricah
(Arhiv družine Balantič)*

odločitvijo, ki je bila zanjo velika žrtev, nama je omogočila izobrazbo, brez katere bi bilo najino življenje prepuščeno praznim upom v iskanju izpolnitve želja ...

Po maturi leta 1939 sem sklenila, da se bom čim prej zaposlila. Želela sem pomagati staršem pri preživljanju naše družine. Čeprav smo bili vajeni skromnega življenja, je morala mama skrbno ravnati z atovim zaslužkom, da smo preživeli. A naša mama je to znala. V najem je vzela njivo, zasejala ječmen, nasadila krompir, vsako leto zredila pujska in imela dve kozi, ki sta dajali mleko ...

Bila sem stara šestnajst let. Ob poizvedovanju in spraševanju na različnih krajih za delo (na Duplici v Remčevi tovarni, kasnejšem Stolu, v Smodnišnici ...) nisem čakala doma. Hodila sem na gospodinjski tečaj, ki ga je organizirala ljubljanska Krekova gospodinjska šola v graščini na Zapricah. Nekaj časa sem delala tudi v »kavarnici« v Kamniškem domu na

Glavnem trgu, ki je bila last Belokranjke Barice Nemanič. Tam sem pomagala v kuhinji in pri strežbi ... Stalni gost v tem lokalu je bil Stane Cuderman. Znani kamniški slikar, ki je s freskami poslikaval frančiškansko cerkev, je za svetnike, ki jih je slikal na svež omet, potreboval navdih v živih obrazih. Opazil je mene, ko sem mu postregla čaj ali kavo. Z videnjem umetnika v prihodnost je moj obraz upodobil v sv. Janezu, ki je še danes na desni strani na oboku cerkve.

Pol leta sem se učila tudi šivati pri šivilji gospe Soldatovi na Grabnu. A plačila za moje delo ni bilo. Ko sem iskala službo, nisem bila izbirična. Delala bi karkoli, tudi na žagi v Remčevi tovarni, da bi zaslužila kak dinar. Tako močno sem želela pomagati staršem, da bi imeli manj skrbi zaradi pomanjkanja denarja.

Iz otroštva sem se znašla v mladosti. Življenje je oblikovalo mojo osebnost z značilnostmi karakterja, ki ga imam še danes. Vedno sem čutila s svojimi najbližjimi, z njimi sem prenašala skrbi, celo bolečine in ob tem pogosto pozabljala na sebe. Mama me je želela odvrniti od vpetosti v družinske težave s tem, da sem se učila kuhati, šivati in da sem se vključevala v kulturno življenje kamniške mladine.

Imela sem prijateljice, sosedova dekleta, med drugimi sem se družila z Benkovičevo Linco (Tomanovo) in Pirševo (Šublnovo) Helo, ki sta bili prav tako »mekinjski frajlici«, kakor so rekli učenkam mekinjske Meščanske šole. Veliko prijetnih trenutkov smo preživele skupaj z mladostnimi sanjami, ki se na žalost niso nobeni uresničile.

Kulturno življenje je bilo v Kamniku pred drugo svetovno vojno zelo razgibano. V kamniškem prosvetnem domu, ki je bil središče kulturnega dogajanja, so se vrstile igre in nastopi kamniške katoliške mladine. V dvorani nad Kavarno so se srečevali liberalno usmerjeni mladi, kjer so imeli tudi telovadnico. Z bratom sva bila med mladimi v katoliškem prosvetnem

*Matija Ovcin, stari ata, s hčerkama Lojzko (levo)
in Rezko leta 1944 (Arhiv družine Balantič)*

domu. Nastopala sva v igrah, ki jih je režiral Bergantov Hubert, navzoča sva bila na Miklavževih večerih ... In zadnja igra, ki smo jo pripravljali konec leta 1940, je bila Kralj z neba.

Novo leto 1941. Kakor v snu vidim tisti prvi januarski dan. Zjutraj, ker je bil praznik, sem hotela iti k maši, a nisem mogla vstati. Mama je rekla, naj ostanem v postelji. Drugi so šli v cerkev. Po maši je šel France k tetam, Lojzki in Rezki, ter k staremu atu, ki so živeli v hišici pod gozdom na hribu nad Kamnikom. To je bil idiličen kraj s čudovitim razgledom na mesto z okolico. Brat je tja rad zahajal tudi zato, ker sta se s starim atom Matijem dobro razumela. Ker so Franceta zanimali jeziki, je bil navdušen nad njim, ki se je kot sezonski delavec naučil več jezikov – tudi madžarsko. Pri njih je prelistal Slovenčev koledar, ki je že prinašal zlovešče novice.

Domov se je vrnil z zbadanjem v hrbtu in tresla ga je mrzlica. Medtem se je meni dvignila temperatura visoko nad 39 stopinj Celzija. Oba z bratom

sva obležala z visoko vročino. V nekaj urah se nama je bolezensko stanje tako poslabšalo, da sva izgubljala zavest. Mama je poklicala zdravnika doktorja Franceta Puclja, ki je pri obeh ugotovil virusno pljučnico. Ker proti pljučnici takrat ni bilo nobenih zdravil, je predpisal tablete proti vročini, to je bil kinin. A bolezen je napredovala. Kot se spominjam, se je osem dni stopnjevala. Ker mama ni mogla sama streči obema bolnikoma, so ji bile v veliko pomoč usmiljenke, nune, ki so noč in dan skrbele za naju, saj sva bila več dni na robu smrti. Mama je čez noč osivela. Oba z atom sta v pričakovanju najhujšega molila in bila hvaležna vsem, ki so jima pomagali. Doktor Pucelj se je za naju zavzel z vsem svojim bogatim strokovnim znanjem in iskal zdravila, da bi naju rešil smrti. In to mu je tudi uspelo. Z njegovo in z Božjo pomočjo sva ostala živa. Mama se je z zaupanjem v Božjo pomoč obrnila na misijonarja Friderika Barago, svetniškega kandidata, in prepričana je bila, da sva tudi z njegovo priprošnjo ostala živa.

Januar in februar leta 1941 sta meseca, ki ju nosim v svojem srcu kot spomin z drugega sveta. Saj sem bila takrat zaradi visoke vročine, ko se je moje telo upiralo napadu virusov pljučnice in gnojne angine, večkrat nezavestna in v težkih blodnjah. Ko sem se prebujala iz najtežjih bolezenskih sanj, se nisem mogla otresti strahov in prividov, ki so zame postajali resničnost. Nikoli jih nisem mogla pozabiti. Najhujše je bilo moje potikanje po gozdu, kamor sem vedno rada hodila nabirat borovnice. Takrat so se prijazna gozdna tla spremenila v gomile črne prsti, iz katerih so grozljivo štrlele mrtvaško blede človeške roke. Druga poleg druge ... Stala sem nemočna in strašno me je bolelo, dokler nisem odprla oči. Toda slika ni izginila. Še danes jo vidim. A to še ni vse. Z grozo sem opazovala, ko sem spet padla v senco svoje zavesti, kako so se proti gmajni v breg valile trume preplašenih ljudi. Njihov beg je bil paničen, zato sem se jim umikala, dokler me njihov val ni potegnil s seboj.

Srečnejša sem se prebudila takrat, ko sem se znašla sredi množice veselih ljudi. Fantje in dekleta so bili v slovenskih narodnih nošah in so pozdravljali ter slavili – mojega brata Franceta. Nič se nisem čudila, ker sem vedela, da si on tako čast zasluži. Bila sem ponosna in srečna. Le da so ga slavili v Ameriki in da sem bila z njim, se mi je zdelo nerazumljivo ...

Ali lahko blodnje postanejo resničnost? Moje so se uresničile. Zaradi Franceta, najinega brata, slovenskega pesnika, sva s sestro doživeli prav tak sprejem v Argentini v Južni Ameriki čez šestdeset let.

Na sosednji postelji je preboleval najhujše bolezensko stanje moj brat, domači smo mu rekli Francelj, čeprav je vedno hotel biti le France. Tudi on se je, ko se je prebujal iz blodenj, počutil, kot da prihaja z drugega sveta.

Po težki bolezni sva potrebovala veliko časa, da sva okrevala. Mama nama je stregla in kuhala, kar sva si zaželela. K Francetu so prihajali prijatelji, največkrat prijatelj France Kremžar, ki ga je seznanjal z novostmi v literaturi in z aktualnimi dogodki doma in po svetu. Obiskovali so ga tudi prijatelji iz Kamnika (Cene Matičič, Janez Matjašič ...) pa frančiškan p. France Ačko in drugi. Z zanimanjem sem skrita pod odejo poslušala njihove pogovore.

A tudi mene prijateljice niso pozabile. Hela mi je spekla palačinke. Vse so želele, da se čim prej vrnem mednje.

Prišel je april leta 1941. Na cvetno nedeljo sva šli s sestrico v cerkev. Ko sva prišli na Glavni trg, so se od nekod pripeljali nemški vojaki na težkih motorjih s prikolicami. Kaj to pomeni, se v tistem trenutku nisem zavedala.

Na Šutni v Kamniku je imel trgovino s kolesi in motorji Lojze Čeh. Da potrebuje prodajalko in pomoč v pisarni, mi je povedala znanka Škofičeva Milena. Šla sem k njemu in sprejel me je v službo. Tam sem bila eno leto. To je bila moja prva zaposlitev in izkušnja z delodajalcem, ki je bil tipičen za tisti čas.

*Minka s prijateljico Helo Pirš – Šublnovo
na njihovem travniku v Novem trgu (Arhiv družine Balantič)*

Ko so Nemci v okupiranih krajih začeli odpirati urade, so zaposlovali tudi Slovence. Na Landtratu, ki je imel sedež v nekdanjem Kurhausu, so sprejemali kandidate z ustrezno izobrazbo in z znanjem nemškega jezika. Racmanova Božena, s katero sva se poznali iz Meščanske šole, mi je svetovala, naj se prijavim. Šla sem na pogovor. Sprejel me je Nmec dr. Piringer. Pri njem sem uspešno prestala preizkus znanja iz nemškega jezika in splošne razgledanosti. Bila sem sprejeta v službo. Posebnega zadovoljstva nisem občutila, služiti tujcu, okupatorju je bilo zame ponižujoče in boleče. Z odporom sem izpolnjevala zahteve predstojnikov in jih tudi kršila, če se je le dalo. Najhujša je bila prepoved slovenskega jezika. Na uradu Fursorge Ampt, ki je bil na bivšem Sreskem načelstvu, v današnji občinski stavbi na Glavnem trgu v Kamniku, smo bile štiri Slovenke, tri starejše uradnice (Polakova Minka, Jožefa Palčič, Malči Verlinšek) in Toni Jerovšek iz Domžal, ki je bila mojih let. Ker smo vse čutile odpor do Nemcev, smo med seboj govorile slovensko, in kadar se nam je ponudila prilika, smo po »svoje« izvrševale naloge. Na našem uradu so med drugim preverjali in

sprejemali odločitve za pomoč svojcem fantov in mož, mobiliziranih v nemško vojsko. Ko smo odpošiljale potrdila za pomoč družinam, katerih sinovi so po dopustu šli v partizane namesto nazaj v vojsko, smo prepoved za pomoč namenoma spregledale, če smo vedele, da so pomoči res potrebne. Med službenim časom, kadar nismo pričakovale kontrole, smo za partizane pletle nogavice in rokavice. Ko je človek mlad, si marsikaj upa, čeprav mu preti velika nevarnost. Naš šef je bil Scholz (imen se ne spominjam). Glavni na Landtratu pa je bil Oberinspektor Strasser. Vsi so bili do nas spoštljivi in tudi plačo smo dobile. Neverjetno, kakšen red so imeli Nemci tudi med vojno, nikjer ni bilo nobene površnosti, vse je teklo po ustaljenem redu.

Bilo je poleti leta 1942. Nekega dne, ko smo prišle v službo, nas je mlajše uslužbenke čakalo obvestilo, da se moramo takoj javiti v določenem uradu. Nato smo šle na železniško postajo, kjer so nas čakali oboroženi nemški vojaki s policijskimi psi in nas nagnali v živinske vagone. Prestrašene, oblečene v lahke poletne obleke in obute v cokle, kakršne smo nosile med vojno, nismo vedele, kam nas peljejo. Vlak se je ustavil v Kranju. Da nas ne bodo peljali na prisilno delo v Nemčijo, nam je bilo sedaj jasno. Ko so nas v Kranju registrirali, smo bile pripravljene za delo v vojni industriji. Potem so nas poslali domov po najnujnejše stvari ... In to je bila zame rešitev. Šla sem k nemškemu zdravniku in ga prosila za potrdilo, da nisem sposobna za težko delo v tovarni. Kakšno srečo sem imela! Zdravnik je bil mlad in kazensko poslan v Slovenijo, kar mi je tudi zaupal. Napisal mi je potrdilo in mi tako pomagal, da mi ni bilo treba delati v tovarni. Vrnila sem se na Landtrat. Prestavili so me na drug oddelek, kjer sem ostala do konca vojne leta 1945. K službenim obveznostim so spadala tudi dežurstva ponoči. Do vrat me je vedno spremljala mama, da sva videli, kdo bo z menoj dežurni. Če je kazalo, da ni varno, sem šla domov.

Še danes ne morem verjeti, da sem na tak način preživela vojno. A ni bilo vse tako preprosto ... Danes, ko gledam tisti čas iz oddaljenosti skoraj tri četrt stoletja, postaja iracionalen. Da se spremeni v stvarnost, se moram potopiti v žalostne spomine.

*Kakšna je žalost se razbohotila v meni,
na vse so plati razletele se sanje,
kakšna je žalost se razbohotila v meni, ...*

»Kakšna je žalost se razbohotila v meni?« se je v svojih pesmih spraševal moj brat France. »Z naše ure na steni so padle uteži, ... nisem vreden, da bil bi očetom na sledi, ...« Te pesniške besede povedo vse! Ničesar nimam dodati. S Francetovo smrtjo leta 1943 se je v našo družino naselila žalost. Umrl je, kakor je sam napovedal, »v ognju groze« v bratomorni vojni ob napadu partizanov na domobransko postojanko v Grahovem.

Doma nismo vedeli, kje je in kaj se dogaja z njim, ko je na začetku vojne odšel v Ljubljano, da zaključi gimnazijo, ki jo je prekinil zaradi bolezni. Nazadnje sva ga z mamo videli 29. junija 1941, ko sva ga obiskali v Ljubljani. Potem je nastopil čas skrbi in strahu, ki me je zaznamoval za celo življenje.

Bratove pesmi so mi pomagale iz najhujše stiske. Začela sem se zavedati, da naš France pravzaprav ni umrl. Vedno bolj sem občutila njegovo navzočnost. Kljub žalosti, »ki se je razbohotila« v našem domu, sem z njegovimi pesmimi, veliko sem se jih naučila na pamet, živela naprej. »Žalost srce v plitvine spominov krmari, / nisem izpil do gostega dna še ta kelih, .../« France je ta kelih že davno izpil, s hrepenenjem po srečanju z njim pa se meni krajšajo dnevi.

Po bratovi smrti sem bila še vedno v službi na Landtratu, do maja leta 1945, ko je Nemčija kapitulirala. Partizani so z zavezniki (Angleži, Američani in Rusi) »osvobodili« domovino. Prišli so v Kamnik, zmagoslavno, in ljudje so se veselili, ker je bilo konec vojne. Priznam, da se nisem mogla veseliti z njimi. S komunizmom pod partijskim vodstvom v najtesnejši zvezi s sovjetsko politiko so »osvoboditelji« začeli graditi nov svet na novih temeljih s krvavim uničevanjem preteklosti. Kdor ni sprejemal njihove doktrine, je moral bežati ali pa je bil pokončan. Maščevanje je bilo kruto, več kot šeststo grobišč je po slovenskih gozdovih, rudnikih in breznihi, kjer trohnijo trupla žrtev komunističnih likvidatorjev.

Minka Balantič, fotografirana med II. svetovno vojno.

Po koncu vojne sem se znašla na Komandi mesta. Komandant je bil partizanski oficir Ladiha (ime sem pozabila). Nekaj mesecev je bila vojaška oblast. Pod civilnim vodenjem so ustanovili Okrajni ljudski odbor, kjer sem bila do volitev. Ne da bi mi očitali, ker sem bila med vojno v službi pri Nemcih, so me obdržali, da sem delala zanje. Obvezovala sem tudi ranjene borce, če je bilo treba. Ko so na Komandi mesta izvedeli, čigava sem, so me takoj premestili na drug oddelek ... Kljub žalostnim spominom na minulo vojno in izgubi brata sem se prilagodila novim razmeram. Spoznanje, da se vsi ne strinjajo z direktivami komunistične partije, mi je olajšalo bivanje med njimi ..., dokler nisem na prvih volitvah (bila sem celo v centralni volilni komisiji) vrgla »svoj glas« v črno skrinjico. Drugo jutro, ko sem prišla v službo, so me takoj obvestili, da moram drugam, na drugo delovno mesto. Seveda to zame ni bila posebna kazen. Ne vem, zakaj me niso odpustili ... Najbrž so mi kljub temu zaupali ...

Med partizani, s katerimi sem v službi preživljala prve mesece po vojni, je bil tudi Neško Jeglič, doma s Podbrezjij na Gorenjskem. Bil je referent za kulturo. Takrat sem bila stara enaindvajset let. Ko sem ga zagledala, mi je s svojim veselim značajem, postaven in lep v vojaški uniformi, takoj vzbudil simpatije. Srečna sem bila, kadar sem ga videla. Ker je tudi on opazil mene, se mi je približal in spoznala sva, da se ujemava v mišljenju in prepričanju. Doživela sem čisto in iskreno ljubezen. A življenje je zame imelo drugačne načrte ... Čez leta je moral Neško doma prevzeti veliko kmetijo. Oba sva vedela, da se morava odpovedati skupnim sanjam. On si je ustvaril družino s kmečkim dekletom (tudi njej je ime Minka) in z naprednim kmetovanjem, predvsem s sadjarstvom, preživel na svoji zemlji plodna leta do svoje smrti. Usoda je hotela, da sem se ob njegovi smrtni postelji od njega poslovila.

Moja življenjska pot se je iz mladosti nadaljevala do zrelih let v družini, ki me je priklenila nase z močnimi vezmi pripadnosti.

Leta 1947, takrat sem bila stara triindvajset let, me je znanec Repanškov Štefan, ki je bil pri Utoku, v bivši Knafličevi tovarni, povabil, naj pridem k njim v službo. Z veseljem sem sprejela ponudbo. V tej tovarni sem v računovodstvu dočakala pokojnino. Upokojila sem se leta 1976. Letos mineva štirideseto leto, odkar sem v pokoju. Junija bom stara 92 let.

Ni lahko, vem, sestri Tilki vživljati se v moje življenje, čeprav me dobro pozna in ve za vsak moj korak, saj sva vso pot prehodili skupaj, razmišljam, ko sestavljam strnjeno zgodbo svojega življenja.

*Minka na bratovem grobu v Grahovem s sestro Tilko
in s svakom Dušanom (Arhiv družine Balantič)*

Tudi bratova pesniška beseda je nepogrešljiva pri moji izpovedi. Brez nje bi ne znala povezati svojih dni v minula leta z občutkom spoznanj, da je življenje Božji dar, ki ga moramo s svojo daritvijo drug drugemu sprejemati in ga osmisлити.

Za menoj je torej mnogo let. Preživela sem jih doma. Pomagala sem staršem, da so bili na stara leta preskrbljeni v zdravju in boleznih. In so odšli, spravljani z Bogom in svetom, ko je prišel njihov čas.

Ostala sem sama. Je to res? Srečanja z moškimi niso pustila v meni posebnih sledi. Bila so le bežna doživetja, prijetna in manj prijetna, ki se jih danes brez posebnih občutkov spominjam. Imam pa za seboj leta bogatih izkušenj v družini, ki me je sprejela za svojo enakovredno članico. Sestra se je poročila in si ustvarila družino. Z njenimi tremi hčerami, ki so sprejele mene, svojo teto, z veliko naklonjenostjo (obojestransko, seveda, in še z njihovimi otroki), sem preživela mnogo lepih let. Z njimi sem bila od rojstva, doživela sem njihovo otroštvo, zanje sem skrbela, ko so šle v šolo, se z njimi učila ... in doživljala prve ljubezni. Nepozabna so naša počitnikovanja na morju s šotorom in pohodi po planinskih pašnikih ... Življenje, vidim kakor takrat, pod plaščem minljivosti se spreminjaš v harmoničen zaključek hrepenenja po sreči ...

*Utrujenost se v udih mi preceja
in noč se spušča kakor gosta preja
čez plave rese onemoglih vek ...*

(France Balantič)

Tilka Jesenik

PAX OPTIMUM RERUM

Mir je najboljši od vsega. »Ni mogoče želeti miru in manj spoštovati življenja.« (Sv. Janez Pavel II.)

Resnica v pregovorih je vsak dan znova potrjena z življenjem. Beseda, vsaka posebej, je razkošna v dokazovanju duha, a na žalost tudi beseda postaja vedno bolj prazna, nečista, da ne vemo več, kako bi z njo pripovedovali to, kar se dogaja danes in se je zgodilo v preteklosti.

»Čim bolj se temni okrog nas, tem bolj moramo odpreti svoje srce za luč od zgoraj.« (Sv. Edith Stein)

In v tej luči želim s svojimi mislimi potovati v preteklost, v čas otroštva in mladosti. Drobna iskra spomina je zažarela v meni ob maminem pismu sinu Francetu, mojemu bratu:

Dragi Francelj!

Stein 7. 3. 1943

Srčna ti hvala za tvoje ljubo pismo. Vselej ga že zelo težko čakamo in se ga zelo razveselimo /.../ Meni je zelo dolgčas po tebi, ker bi te že rada videla, upam, da se še vidimo kedaj /.../ Tilka je dobila prvo spričevalo /.../ Minka je še kar v pisarni, ata pa v tovarni, ker dela deset ur dnevno /.../ Račk nimamo več. Neki lovec je mislil, da so divje, in je vse ustrelil na mojo žalost, ker sem imela veselje z njimi ...

Srčne pozdrave Tvoja mama, Tvoj ata in TILKA

Srčne pozdrave sprejmi od Minke

Grahovo 16. IV. 1943.

Dragi domači!

Kmalu bo še en mesec, kar vam nisem pisal. Od vas sem dobil pismo in paket s piškoti; prav tiste dni, ko sem odšel iz Ljubljane. Čeprav ga nisem bil pričel, sem vam hvaležen pač, ker me je spomnil na dom. Dougit mi ni treba več posiljati; lez sem pričel da se imam bolj kakor vi. Tu sem na deseti in mi ne manjka prav ničesar. Neel sem da sem prišel iz medvih sidov, ker je tukaj poudarjeno tako lepa. Torej imam v enem tednu toliko kakor o Ljubljani celo leto ne, tako da sem še ves zadovoljen. Tudi a od vas sem ga dobro kmalu bom pozabil da sem bil v Gornjem. Kako pa kaj vi? Že dolgo nisem dobil od vas nobenega pisanja! Če jaz bolj posredko pisem mi ne morem zamisliti, ker imam pravi de- sa. Vi mi pa lahko večkrat pišete. Zadnjega občutnega pisma sem bil celo vesel, ker tako vaj malo vem kako živite. Neel sem da po moji prijateljici še živite in od vas mi da se me še kaj spominjate! Za olti- trana oplate nisem nič vedel odkar sem ga o Ljubljani pozabil. Lahko je precej da je doma. Pozdravite tudi Gerba Tonca. Golovo se še včasih spominjam starih dobrih vagonatkih časov. Upam da ga bomo še kdaj kaj skupaj polovili. Pozdravite tudi druge, Janez, Matjaž, in druge mance iz drugega brga. Tudi vam pelim mnogo dobrega za Veliko noč. Upam, da se nekoč vi in od vas pi- dimo. Prav kmalu mi pišite! In bolj pogosto! Sprejmite, da je moje pismo tako kratko. Taj ametjam samega sebe, da se ne morem bolj odpraviti in vam kaj več napisati, pa mi ne pomagajo. Sedaj pa bodite oblenem, da vam bom prihodnjim boljše pisal. Vi mi pišite na naslov: J. F., Grahovo pri Lestovici, Avstrija, Italija.

Vas predavljaja

Vas France

Francetovo pismo iz Grahovega (Arhiv družine Balantič)

*France je bil dijak na Klasični gimnaziji
v Ljubljani. (Arhiv družine Balantič)*

*Tilka v poznem poletju 1943. Zelo
kmalu po tem se je zgodila družinska
tragedija, ki je nepopravljiva, ne le za
Balantičeve, ampak za ves slovenski
narod in njegovo kulturo.
(Arhiv družine Balantič)*

Mamina pisava, njene besede, ki so padale na papir (tako čutim) naravnost iz srca, kot izbruh bolečine, notranje stiske, so s svojo preproščino, a iskrenostjo kričale v »vojskini čas«. Nobena beseda ni omenjala krute resničnosti ne v maminem, ne v Minkinem in ne v bratovem pismu. Samo ločenost od sina, od brata, od doma je trepetala v vsaki črki na papirju. Ko danes to berem, čutim zadržane solze, grozo, ki je stiskala mamino srce ...

In tako sem se v duhu znašla tistega dopoldneva ob mami, v začetku marca je bilo, leta 1943. Pred mano je razgrnjena podoba našega skromnega doma, Bistrice, ki čista teče nedaleč stran in h kateri se spušča ozka pot. Tam so hodile novotrške ženske prat v Bistrico in po njej so se vsak dan vračale domov tudi naše race.

Da je vojna, da se na svetu dogaja nekaj hudega, sem dojemala, stara sedem let, le od daleč. Doma sem se počutila varno. Le kadar so nad nami bobnela nemška vojaška letala, težki bombniki in so tulile sirene, me je bilo neskončno strah. Takrat sem, včasih tudi sama, bežala v gozd, kjer sem iskala zavetje.

V začetku marca leta 1943 so pred našo hišo obležale mrtve race pod streli lovca, ki je bil Kamničan. Z njim je bil nemški oficir, za katerega je lovec streljal race. Prepričana sem, da je ločil domače od divjih rac, čeprav je trdil nasprotno. Nemec jih ni vzel, celo opravičil se je za neprijeten dogodek. Takrat se je tudi zame začela prava vojna. Srečala sem se s smrtjo pod streli. Postalo me je strah, spoznala sem, da živimo v nevarnem času, da je življenje ogroženo na vsakem koraku. Mamin in atov zaskrbljen obraz me je kar naprej opominjal, da brezskrbnega otroštva ni več, ne zame in za nobenega otroka. Kljubovati usodi z otroško dušo nisem mogla, zdelo se mi je, da ne bo nikoli konca nevarnosti, ki je visela nad nami. Bala sem se vsakega novega dne.

Zadnja slika, poslana bratu Francetu leta 1943. (Arhiv družine Balantič)

Prišlo je bratovo pismo. Občutki ob prejemu njegove pošte se ne dajo opisati. Vsi štirje, mama, ata, Minka in jaz, smo z nepopisnim strahom in neskončnim pričakovanjem strmeli v list papirja, saj ga je popisala sinova oziroma bratova roka. Še je živ. Kje je? Kaj nam sporoča? Pismo je bilo cenzurirano, z neštetimi pečati.

Dragi domači!

Ljubljana, 28. IX. 1943

Gotovo ste bili že v skrbeh, da se toliko časa nisem oglasil. Tudi mene skrbi, ker ne zvem nič od Vas. Upam, da je z Vami vse v redu. Jaz sem že nekaj več kakor teden dni v Ljubljani. Dobri Bog je tako hotel, da sem ostal živ in zdrav. In Vanj zaupam še tudi naprej. /.../ Spet bo kratko moje pismo, a upajmo, da bo še prilika, da se bomo tem več pogovorili. Pozdravite teti in starega ata.

Najlepše pozdrave prav vsem.

Vaš France

Konec septembra leta 1943. Potem so pisma prihajala še poredkeje. Skrb za Franceta je bila iz dneva v dan hujša. Upanje, da se bomo še kdaj videli, je počasi usihalo. Vojna je zahtevala nove in nove žrtve. Fantje so umirali na nemški fronti, kot talci, veliko ljudi je vzela noč, izginili so, ne da bi vedeli kje in zakaj. O domobrancih in partizanih se takrat pri nas vpričo mene ni nihče pogovarjal. Bali smo se samo Nemcev, trepetali pred njihovimi izselitvami, ubijanjem talcev in zapiranjem, vedeli smo tudi za njihova taborišča ...

V Begunjah so kot talca ustrelili med drugimi tudi Benkovičevega Cirila, brata moje birmanske botre. Cela Benkovičeva družina je trepetala, kdaj jih bodo izselili, zato so precejšen del svojega imetja shranili pri nas, ker nam zaradi skromnega doma ni pretila taka nevarnost.

Minila sta dva meseca. November se je bližal koncu in z njim Francetov rojstni dan. 29. novembra 1943 bi bil star dvaindvajset let.

Stopiti v tisti november v letu 1943, čeprav samo v duhu, mi je težko. V meni se prebujata nemir in hrepenenje s sanjami o bratu, ki me je imel rad, ki se je igral z menoj in je tudi v pismih pokazal, da čuti do mene posebno topel bratovski odnos.

Konec novembra leta 1943 je sosed prinesel časopis, v katerem je pisalo, da so partizani uničili domobransko postojanko v Grahovem na Notranjskem, zažgali hišo in cerkev, kjer so se ob napadu branili vaški stražarji, fantje, predvsem študentje (bilo jih je okoli trideset, partizanov pa cel bataljon), med njimi tudi mladi pesnik France Balantič, ki je zgorel »v ognju groze«, kakor je sam napovedal v svojih pesmih. Časopis smo dolgo hranili. Da bi se natančno prepričala, kaj je v njem pisalo, sem ga zdaj iskala, a zaman ...

Takrat smo domači izvedeli, kje je bil naš France. Kruta resnica o njegovi smrti v ognju v grahovski bitki med partizani in domobranci 24. novembra

1943 nas je za vedno zaznamovala z njegovo odločitvijo za odpor proti komunističnemu režimu in s tem proti OF, ki je po vojni s Komunistično partijo prevzela oblast. Z obsodbo, da se je odločil za »napačno stran«, je bil po vojni izbrisan kot človek in kot pesnik.

Mama je jokala ... Strmela sem vanjo, ker nisem razumela, kaj se dogaja. Da se brat ne bo nikoli več vrnil, nisem verjela. Ata se je zaprl vase. Njegov pogled je izražal eno samo globoko žalost. Kako je sestra Minka doživela najstrašnejši dan v našem življenju, si lahko samo predstavljam. Strah pred najhujšim je postal resničnost. In potem – molk. Nihče se o tem ni na glas pogovarjal. Ata je v tovarni sodelavec škodoželjno ogovoril: »Ubili smo ti sina, ker ni bil na pravi strani ...« Rana je postajala vedno večja, srce je krvavelo in ata se je moral zaradi »bolezni srca« predčasno upokojiti. Tako se je začela po Francetovi smrti za nas kalvarija, čas tihega trpljenja, ki je po »osvoboditvi« preraslo v bolečino zaradi krivične »obsodbe« mladega pesnika z njegovo poezijo vred.

Ob tragični smrti našega Franceta smo bili še sredi vojne. Leta 1943 je kapitulirala Italija. Nemci so začeli s še hujšim vojaškim pohodom po okupiranih državah, iz dneva v dan je bilo več žrtev, trpljenje ljudi se je stopnjevalo. Če hočem v svojem spominskem zapisu odkriti, kako sem doživljala tisti čas, ne najdem jasne podobe. Vem samo to, da sem hodila v nemško šolo, kjer se nismo dosti učili. Neprestano nas je alarm preganjal iz šole, da smo bežali domov ali v zaklonišče pod Mali grad.

18. decembra 1944 je prišlo iz Ljubljane pismo, ki ga je poslal gospod France Kremžar po nekem znancu, oče prijatelja našega Franceta (oba sta med grahovsko bitko zgorela v Krajčevi hiši). Poslal nam je tudi nekaj člankov iz časopisov, v katerih sta bila omenjena oba Franceta, Kremžarjev in naš. Dobili smo tudi Francetovo pesniško zbirko V ognju groze plapolam, ki je leta 1944 izšla v Ljubljani, zbral, uredil in opombe je napisal dr. Tine Debeljak, pesnikov portret pa je prispeval Marijan Tršar, istočasno

je bil izdan tudi Sonetni venec s Tršarjevimi ilustracijami pri založbi Ljudska knjigarna v Ljubljani. Zaradi ilustracij je bil Marijan Tršar po vojni v Teharjah, kjer je spoznal in na lastni koži občutil nečloveško obračunavanje z vsemi, ki so bili kakor koli povezani z »nasprotniki« revolucije.

Minilo je skoraj leto dni od takrat, ko smo izvedeli, da se naš France ne bo vrnil. Ko smo dobili njegove poezije, se mi zdi, da se je med nas naselilo posebno ozračje, specifično v svoji luči, v kateri nam je postalo marsikaj jasno. France nam je s svojo umetniško izpovedjo pomagal preiti iz sveta groze in trpljenja v svet zunaj nas, kar morejo doseči le umetnine metafizičnih kvalit. Iz otroštva, ki je umiralo z vojnimi dogodki, sem hitro odrasla. Razumela sem, kar so doživljali starši, s sestro sva kljub razliki v letih skupaj trepetali pred neznano prihodnostjo.

Preden se je France pridružil vaškim stražam v Grahovem, je bil interniran v Gonarsu v Italiji. Konec junija 1942 so Italijani izvedli v Ljubljani množične čistke. V Gonars so odpeljali tudi Marijana Tršarja, Francetovega prijatelja, ki nam je povedal, da je France trpel še posebej zaradi lakote, ker ni dobil nobenega paketa od doma. Med Italijo in Nemčijo je bila namreč zapora, zato mu nismo mogli poslati nobenega paketa, pa tudi vedeli nismo, da je v internaciji. Pisal nam je šele, ko se je vrnil v Ljubljano. Izvedeli smo tudi, da so pred tem Marijanu in Francetu ponudili, da bi France kot štipendist študiral v Neaplju orientalistiko, Marijan pa v Firencah slikarstvo, obema je bila namreč odobrena štipendija, a sta jo odklonila, ker se nista hotela vpisati v fašistični GUF. In potem se je zgodilo, kar se je ...

Neštetokrat sem že prehodila to pot, ta del svojega življenja, ko sem se morala vživeti v odnos s svojim bratom Francetom, z bratom, ki je stopil v moj svet v zgodnjem otroštvu z vso silo najgloblje navzočnosti resničnega brezčasje. Da lahko pričujem o njem, prihajajo od daleč besede, ki v hipu oživijo s pravim pomenom. Ni mi pa lahko, ker je v spominih polno razpok.

Iz njih v nočeh brez spanja vrejo besede, oblečene v svetlobo mladosti, bratove in ... moje. Jutro besede prešteje, jih spremeni v tišino, ki glasno odmeva v srcu do naslednje noči.

Ko sem začela pisati za zbornik, ki ga bodo izdali prizadevni kamniški »demosovci«, zvesti zagovorniki vrednot iz časov slovenske osamosvojitve, se nisem zavedala, da bom težko izpolnila njihova pričakovanja. Po pisanju spominov iz druge svetovne vojne, ko sem si pomagala z ohranjenimi pismi, sem nenadoma zašla v zmedo časa, ki me je pogoltnil vase, da sem le s posameznimi drobci iz preteklosti spet zmogla nadaljevati.

Takoj, ko je bilo mogoče po končani vojni priti v Ljubljano, se je mama odločila, da bo šla na Francetovo stanovanje, kjer je imel sobo, preden je odšel v Grahovo. Ker takrat ni vozil ne vlak in ne avtobus, je mama prosila soseda Pirca, Kordina po domače, da jo pelje v Ljubljano. Seveda sem šla z njo tudi jaz, saj brez mene ni smela nikamor, to je bila moja »pravica«, ki sem si jo izborila. Že vožnja z lojtrskim vozom je bila zame posebno doživetje in tudi v Ljubljani, če se ne motim, sem bila takrat prvič. Stanovanje je bilo na Ciglarjevi ulici, to še vem in ga ni bilo težko najti. Gospodinja naju je prijazno sprejela. S sočutjem je govorila o mladem študentu, našem Francetu. Sobo, v kateri je bival France, je že pred časom spraznila in vse, kar je bilo njegovo, je dala v drvarnico ob hiši. Ko sva z mamu zagledali njegovo »zapuščino«, naju je stisnilo pri srcu. Mama je ostala brez besed. Tudi jokati ni mogla, saj je solze že izjokala ... Videli sva nekaj njegovih oblačil, razmetanih, nekdo je brskal po njih, in našli sva škatlico z njegovo birmansko uro brez verižice, ki je bila odtrgana, in orglice, ki jih je prav tako dobil za birmo. Na drugem kupu so bili ostanki njegovih knjig. Med njimi nekaj slovarjev, učbenikov in ... nepopolna Štrekljeva zbirka Slovenskih narodnih pesmi. Druge so menda odnesli, kdo, gospodinja ni vedela, saj drvarnica ni bila zaklenjena. To je bilo vse. Pobrali sva in zložili v škatlo ter odnesli na voz. Pod konjskimi kopiti na makadamu

še danes slišim globoko v duši zamolklo tišino zadnjega poglavja pesnikovega življenja. Življenja pesnika, ki je bil moj brat.

V Kamniku smo že prvo leto po vojni dobili gimnazijo. Bila sem med maturanti druge generacije. Leta 2014 smo praznovali šestdesetletnico mature. Ko smo pri slovenščini obravnavali slovensko književnost, nam profesorica Otilija Kalan ni nikoli omenila pesnika Balantiča, tudi ob Kajuhu ne. Čakala sem, morda bo pa le z besedo omenila Balantiča, saj je napisal tudi Sonetni venec. A to se ni zgodilo. Tudi sama nisem nikomur povedala, da je moj brat pesnik. Nihče od mojih sošolcev ni vedel, da sem imela brata. Ko sem bila, mislim da v šesti gimnaziji, je prišel učiti na našo šolo profesor Emil Cesar. Poklical me je k sebi in me vprašal, če sem sestra pesnika Balantiča. Bila sem presrečna. Nisem mogla verjeti, da si kdo upa govoriti o njem. Kaj me je spraševal, se ne spominjam. Po tem pogovoru se me je izogibal ... Čez mnogo let, ko sem že sama učila na osnovni šoli v isti stavbi slovenščino, mi je kolegica povedala, da se je profesor Cesar posvetil Kajuhu in da je bil »zelo kritičen« do Balantiča, ker je bil domobranec. Zato tudi z menoj ni hotel imeti nobenega stika več. Drugi profesorji so bili previdni, še najbolj profesor Avguštin Lah, ki se je izogibal celo mojega priimka, zato sem bila malokdaj vprašana zemljepis.

V gimnazijskih letih sem si samo želela, da bi bil sprejet med druge pesnike, da bi se o njem pogovarjali in da bi ga tudi drugi dijaki spoznali. Ob vsaki omembi njegovega imena sem bila vznemirjena, ker sem se bala, kaj bodo povedali o njem.

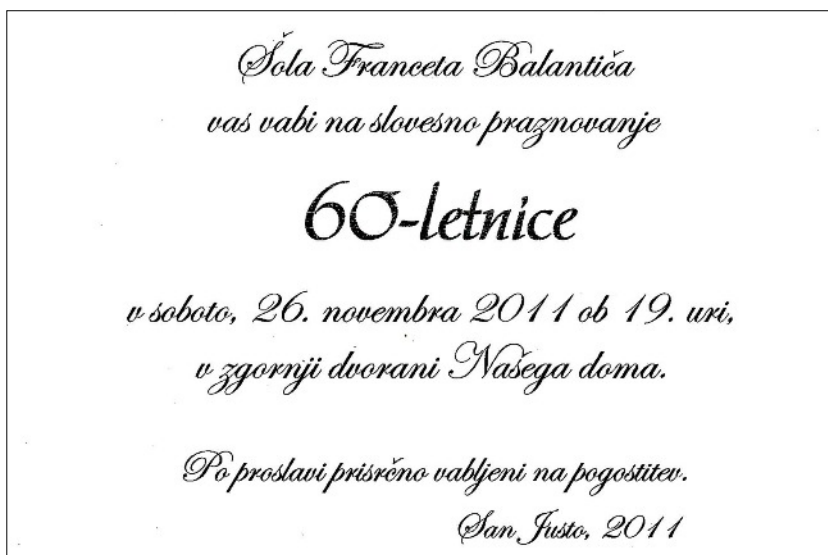
Ko je bila še mama živa, ata je leta 1967 umrl, se je pri nas oglasil pesnik Jože Šmit, Francetov sošolec. Bili smo ga zelo veseli, še posebej mama. Z velikim občutkom zaradi izgube sina in brata je pripovedoval o Francetu, kako sta se v Ljubljani srečevala in kako so se razšle njune poti. Večkrat se je oglasil pri nas in vedno se je z obžalovanjem »opravičeval«, da je on ostal živ, France pa je moral umreti. Tudi Marijan Tršar, ki je bil Francetov

prijatelj, nam je marsikaj povedal, še več pa je napisal, kar je dragoceno pričevanje o poznavanju bratove življenjske zgodbe in njega samega. Dobro ga je poznal, zato ga je cenil, občudoval je njegovo pokončnost, trdnost v prepričanju, ki mu je ostal zvest do konca. Zato je vedno trdil, da France ni ravnal, kakor so mu svetovali drugi, storil je, kar je vedel, da mora storiti.

Ves čas po vojni so »oblastniki« hoteli izbrisati pesnika Balantiča, njegove pesmi so bile prepovedane. Vsak poskus, da bi prišle na dan, je bil v kali zatrt. A pesmi so se ohranile in celo živele med mladimi, ki jih je prepovedana literatura še bolj mikala. Politični begunci so bežali pred »osvoboditelji« čez avstrijsko mejo na Koroško, da bi si ohranili golo življenje. Ni bilo vsem dano, da bi s Koroškega prišli v Argentino, kjer bi svobodni začeli novo življenje. Mnogo jih je moralo po ukazu Angležev nazaj v domovino, kjer jih je čakalo maščevalno obračunavanje krutih zmagovalcev ... Z izseljenci čez Ocean se je rešila tudi Balantičeva pozija, njegove pesmi so tam izdali, jih ponatisnili v Celovcu (dr. Tine Debeljak, France Papež) in od tam so prihajale skrivaj tudi k nam v Slovenijo.

Med izseljenci v Argentini so bili v pretežni meri izobraženci, ki so in še ohranjajo slovensko kulturo v njeni prvobitnosti. Njihova prva skrb v novi domovini je bila, kako ohraniti jezik in vero in kako nadaljevati z izobraževanjem v tujem okolju z drugačno kulturo. Angelca Klanšek, mlada učiteljica, ki je prav tako z množico drugih, doma na smrt obsojenih, prišla v Buenos Aires, je tam pomagala ustanavljati slovenske sobotne šole, da bi otroci slovenskih migrantov dobili osnove maternega jezika in slovenske omike. V San Justu, predmestju Buenos Airesa, kjer si je ustvarilo dom mnogo Slovencev, je predlagala, da bi šolo poimenovali po pesniku Balantiču. In to se je tudi zgodilo. Še danes je tam šola Franceta Balantiča, ki bo praznovala že 65-letnico svojega obstoja. Njeno poslanstvo je rodilo bogate sadove. Poleg velikega števila slovenskih sobotnih šol v različnih krajih po Argentini, od Slomškove, Prešernove, Jurčičeve in drugih, se v

Balantičevi šoli krepijo v duhu slovenstva močne sile zdravega mladega rodu, ki vsako leto pljuske čez Ocean tudi k nam ob poletnih počitnicah, a ga mi skoraj ne zaznamo.

Ob praznovanju petdesetletnice Slovenskega doma v San Justu in šole Franceta Balantiča leta 2001 sva bili s sestro povabljeni na svečanost, ki smo se je z mojim možem tudi udeležili. (Arhiv družine Balantič)

Ob praznovanju petdesetletnice Slovenskega doma v San Justu in šole Franceta Balantiča leta 2001 sva bili s sestro povabljeni na svečanost, ki smo se je z mojim možem tudi udeležili. Kdor se sreča s temi ljudmi pod Južnim križem, tega ne more nikoli pozabiti. Otroci, učenci Balantičeve šole, bilo jih okoli sto dvajset, in učiteljski zbor (sama mlada dekleta) z voditeljico šole Angelco Klanšek, ki danes stara 92 let še vedno prihaja med otroke, da jih spremlja na slovenski poti, so pokazali, kaj je mogoče doseči z vrednotami »stare šole«, ki je dediščina, prinesena iz predvojne domovine.

Posebno poglavje v spominih na brata Franceta so obiski grahovskega pokopališča, kjer je pokopan med tridesetimi žrtvami boja s partizani. Kdaj smo obiskali grob prvič, se ne spominjam natančno. Vem le, da ga takrat ni bilo mogoče najti. Grahovsko pokopališče, samotno, pod gozdom, daleč od vasi, nad Cerkniškim jezerom je samo po sebi skrivnostno. V tistih časih pred petdeset in več leti je bilo zavito v tihoto preteklih dni in na njem s travo zarasla gomila brez rož je bila, kot je takrat morala biti, da so se uresničile prerokbe pesnika, ki med drugimi mladimi žrtvami bratomorne vojne čaka na poslednjo sodbo ... Zdaj je tam plošča s Francetovimi verzi: »Joj, lep je molk s prstjo zasutih ust.«

Prišla sem do pokopališča v Grahovem in upam, da se s tem nisem preveč oddaljila od osnovne niti moje pripovedi. Mir, ki sem ga izbrala za svojo pot od otroštva do danes, je tista vrednota, brez katere človeštvo že od nekdaj uravnava svoje življenje, zato se vedno bolj oddaljuje od samega sebe in bližine drugega ne najde ... To je bridka izkušnja. Ne bi rada z njo zaključila svoje misli o preteklosti in sedanjosti.

Pred seboj imam pismo, napisano v Gorenji vasi 25. aprila 1984.

Spoštovani sestri,

/.../ Vsekakor je doživetje videti po tolikšnih peripetijah knjigo pesmi Vajinega brata. Občudoval sem v resnici Vaš dom, povezanost, ki jo je ustvarjala mati /.../. In potem tisto človeško katastrofo, ki jo je Vajin brat doživel /.../.

Ne želim pa, da bi kdo te pesmi /.../ uporabljal za plehke namene, za nepoglobljene politične špekulacije. /.../ Naj se vendar neha, kar je povzročilo toliko gorja!

Pozdrav vsem Franček Bohanec

Pred izidom Temnega zaliva, pesnikove biografije, leta 1988 je avtorju Francetu Piberniku takratni urednik Cankarjeve založbe pesnik Tone Pavček zapisal:

Dragi France!

Danes ponoči sem bil s tabo in z Balantičem. Hvala ti za pota, po katerih sem hodil z vama in za svetlobo in temo ob tej poti – sijeta obe iz neke neprekinjene večnosti in iz ene same človečnosti. /.../ Vmes sem mislil nase in na leta, ko mi jih je bilo devetnajst in več, in na sina, ko mu jih je bilo toliko. S tega razgledišča mi je bil France neskončno blizu, tvoj France, kakršnega si narisal verneje kot nekoč Tršar.

(Mimogrede: mislim, da bi morali knjigo opremiti z velikim pesnikovim portretom na naslovnici, da se udomači ta podoba med nami kot druge podobe naših lirikov Prešerna, Kosovela, Murna ...)

Tako je končno izšla pesniška zbirka Franceta Balantiča Muževna steblika, skoraj štirideset let po koncu vojne. To je bil začetek in v nadaljevanju so izhajale njegove knjige, pesnika je oživiljal, raziskoval njegovo življenje, njegovo pesniško pot profesor France Pibernik. Vrata našega doma so mu bila vedno odprta, zato je tudi vse, kar je nastalo pod njegovim peresom, avtentično, podprto s pričevanji vseh, ki so preživeli s Francetom Balantičem njegovo kratko življenje.

Brez ljudi, ki so živeli in se darovali za slovenstvo, pričevali zanj s svojimi deli in ustvarjali čisto kulturo, brezčasno, zazrto v duhovnost z resnično stvarnostjo večnega hrepenenja po miru in ljubezni, našemu zdaj in tukaj nekaj manjka. Zaznamovali so naš včeraj, s krvjo in begunstvom, z upanjem in zanikanjem pa stopajo v naš danes v globini noči in kljub zarezam skozi njeno vdira jasnina.

Naj nas skrbi, naj se bojimo, ko se vedno bolj oddaljujemo moči zemlje, sebi in ljudem, naravnim danostim Božjega stvarstva, drevesom in

*Srečanje na Balantičevem domu ob izidu Pibernikovega Temnega zaliva Franceta Balantiča: na desni strani mize sedijo Branko Žužek, France Pibernik, Marijan Tršar, nasproti njim pa sedijo Jože Smit in pesnikovi domači.
(Arhiv družine Balantič)*

*Mag. Breda Podbrežnik Vukmir, direktorica kamniške knjižnice, ki od leta 2015 dalje nosi ime po velikem slovenskem pesniku Francetu Balantiču, bratu Minke Balantič (levo) in Tilke Jesenik (desno).
(Domoznanska zbirka Knjižnice Franceta Balantiča Kamnik)*

kamnom? Kje je mir, po katerem hrepenimo? V gozdovih, na poljih, cestah,
med do neba segajočimi stavbami iz betona in stekla?

*V molku
brezkončnega kontinenta
slišim zdaj njegov spev.
Kje je tisti čas ...?
Prvi med bogovi je bil Eros,
ki gori
kot zvezda,
in duša je vsa v žaru.
To zapisujem
v spomin na pesnika
in poslušam njegove besede ...*

»Kje je tisti čas?« S pesnikoma Francetom Balantičem in pesnikom Francetom Papežem, ki je našel svoj drugi dom v Argentini, se tudi jaz sprašujem. Vem pa, da sem tu – sredi drugega časa – v skrivnostni tišini odhajanja ...

Angelca Turnšek

TISTE NOČI SO BILE STRAŠNE

V tem prispevku bom pisala o svojih izkušnjah, doživetjih in spominih na čas 2. svetovne vojne in leta po njej. Zaradi pregleda in boljšega razumevanja dogodkov bom najprej posegla v čas med obema vojnama, v katerem je nastala in se širila naša družina – družina Turnšek. Franc Turnšek, roj. 1903 v Braslovčah na Štajerskem, je bil organist. Orglarsko šolo je končal v Celju. Ko se je med obema vojnama, za časa župnika Janeza Langerholca, v župniji Stranje izpraznilo mesto organista in cerkovnika, je to leta 1927 zasedel Franc Turnšek. Leta 1929 se je poročil z domačinko Angelo Kočar, Pogačarjevo iz Zagorice. Rodilo se jima je šest otrok – en otrok je pri šestih mesecih umrl. Danes sva živa še dva, najmlajši Janez in jaz Angelca. Leta 1932 je bil oče imenovan za občinskega tajnika občine Stranje, nato občine Kamniška Bistrica, v katero je bilo združenih več manjših občin s kamniškobistriškega območja.

Ko je oče postal občinski tajnik, je cerkovniške posle prevzela naša mama Angela Turnšek, oče pa je še naprej ostal organist.

Začela se je 2. svetovna vojna. 2. maja 1941 je nemški okupator zasedel občino Kamniška Bistrica, je v župnijsko kroniko zapisal župnik Janez Langerholc. Že junija istega leta pa je okupator župnika Langerholca, tako kot številne druge slovenske duhovnike, izselil v Srbijo. Po vrnitvi iz izgnanstva se v Stranje ni več vrnil, bil je hudo bolan. Zadnja leta je živel v samostanu v Šmihelu pri Novem mestu. Umrli je leta 1948.

Ker je bila župnija Stranje med okupacijo brez duhovnika, so verske dejavnosti v okviru cerkve skoraj povsem zamrle.

Oče je ostal na mestu občinskega tajnika. Za župana je bil imenovan Karel Žerjav, ki je bil pred vojno vodja korporacijske žage na Stahovici. V težkih trenutkih, ki jih je doživljal oče, saj je bil pod stalnim nadzorom okupatorja, mu je župan Žerjav vedno stal ob strani. Formirati se je začelo odporniško gibanje, v katero se je oče ilegalno vključil. Razmere so postajale vedno bolj negotove in napete. Medsebojna obračunavanja, sovraštvo, osebna maščevanja in politična nasprotja so prihajala vedno bolj v ospredje, kar je povzročilo številne nepotrebne žrtve tako okupatorja kot aktivistov OF.

Do prihoda Franca Turnška v Stranje je bil organist in cerkovnik v župniji Stranje domačin France Bernot. Med Bernotom in župnikom Langerholcem je prihajalo do nesoglasij, zato je Bernot mesto organista in cerkovnika moral zapustiti. S tem dejstvom se Bernot nikoli ni mogel sprijazniti. Našega očeta je sovražil in mu povzročal veliko težav. Tudi naši mami in sploh naši družini še leta po vojni ni prizanašal. Mamo je ovajal z lažnimi obtožbami na politični policiji v Kamniku, kamor je morala na zasliševanja.

Ko je proti jeseni leta 1943 France Bernot s svojo družino odšel v partizane, so vodilni aktivisti OF prekinili stike z očetom. France Bernot, s partizanskim imenom Filip, se je povezal s Tošem, pravo ime Anton Šlebir, občinskim sekretarjem KPS, in drugimi aktivisti OF. Vzrok za tako pozen odhod Franceta Bernota v partizane je njegov brat Josip Bernot, generalni konzul v pokoju, ki je živel v Godiču, opisal v pismu, za katero je želel, da pride v roke bratu Francetu po njegovi smrti. Navajam: »Šele proti jeseni leta 1943 se ti je posvetilo, da so Hitlerjeve noge prstene, ki se morajo kmalu razpasti. Uvidel si, da si igral na napačno karto. Ko so pritiskali tudi partizani, si spoznal, da si v pasti, iz katere je samo en izhod – odhod v hosto.« Celotna vsebina pisma je pretresljiva, iz nje veje polno grenkih spoznanj, ogorčenje in razočaranje nad lastnim bratom. Kopijo

pisma Josipa Bernota bratu Francetu sem leta 2005 objavila kot prilogo v članku z naslovom Krivica boli[1]. Pismo bratu Francetu je nastalo po tem, ko je naša mama Josipa Bernota seznanila z vsebino dokumenta Seznam likvidiranih belo-plavogardistov, katerega podpisnik je bil Tošo.

Kot sem že omenila, je naš oče Franc Turnšek ilegalno sodeloval s partizani. V omenjenem Seznamu likvidiranih belo-plavogardistov je navedeno, da je oče vodil gospodarsko-finančno komisijo. Ker pa na zahtevo Toša ni takoj oddal poročila o delu komisije, je bil tudi to eden od vzrokov za njegovo likvidacijo.

Ferenc[2] (1985) na podlagi podatkov iz konca leta 1943 in začetka leta 1944 ugotavlja, da so okrožno gospodarsko komisijo sestavljali »sekretar Franc Pečnik – Miklavž in člana France Bernot – Filip ter Janko Urbanc – Olga.« O gospodarsko-finančni komisiji, ki naj bi jo ilegalno vodil Franc Turnšek pred tem časom, pa ne izvemo ničesar. Franc Turnšek je bil umorjen 1. decembra 1943, že v istem mesecu pa je Bernot postal najprej član omenjene komisije, nato pa njen sekretar. To veliko pove.

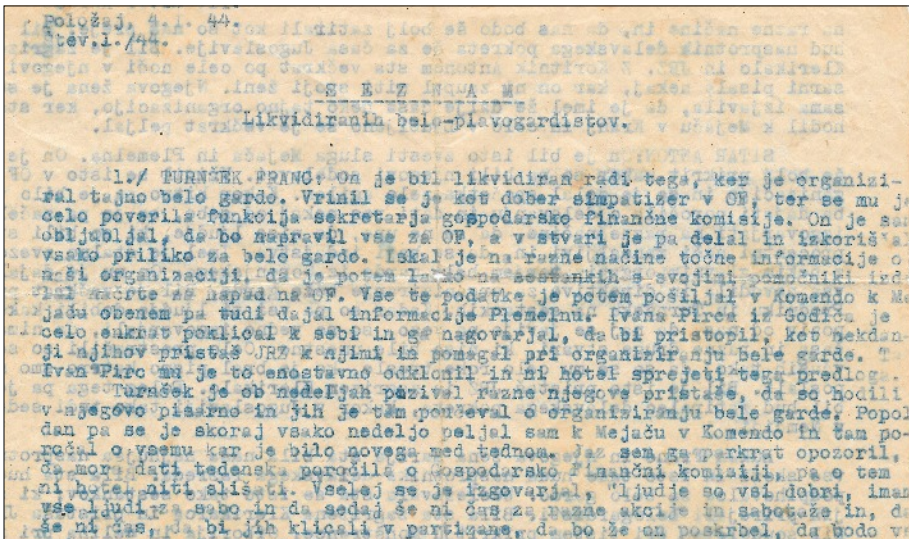
Preden preidem k usodnim dogodkom po odhodu Bernota v partizane, bom v svojih spominjanjih posegla nazaj v konec leta 1942 in v leto 1943.

Decembra leta 1942 je naša mama rodila šestega otroka. Spomladi leta 1943 pa je zbolela za tuberkulozo. Morala je v bolnišnico na Golnik na zdravljenje, kjer je ostala skoraj pol leta. Najbolj boleče zanjo je bilo, ker je doma morala pustiti šestmesečnega dojenčka Janeza. Njeno zdravstveno stanje je bilo na začetku zelo kritično. Počasi pa se je začelo izboljševati.

---

¹ TURNŠEK, Angelca. 2005. Krivica boli. V *S spravno ljubeznijo iz rdeče ledene dobe*, ur. Jože Dežman, str. 98–102. Celovec: Mohorjeva.

² FERENC, Tone. 1985. Ljudska oblast v kamniškem okrožju leta 1944. V *Kamnik 1229–1979: zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, ur. Jože Žontar, str. 152–167. Kamnik: Kamnik: Kulturna skupnost; Ljubljana: Sekcija za krajevno zgodovino Žgodovinskega društva za Slovenijo.

Fotokopija originala dokumenta Seznam likvidiranih belo-plavogardistov, ki jo je Angelca Turnšek izročila Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer zbirajo podatke o žrtvah II. svetovne vojne in revolucionarnega nasilja.

Bolnišnico je smela zapustiti po šestih mesecih, in to šele potem, ko je posebna zdravstvena komisija ugotovila, da bo mama imela doma glede na njeno bolezen ustrezne življenjske pogoje. Imeli smo dom – hišo v Zagorici nad Kamnikom. Vanjo smo se vselili dobri dve leti pred začetkom vojne. Mamo smo na Golniku ob nedeljah redno obiskovali – oče in z njim večkrat tudi sin Franko, ki je že pokojni, in jaz hčerka Angelca. Tudi po vrnitvi iz bolnišnice je mama morala biti pod stalnim zdravniškim nadzorom. Zdravnik dr. France Pucelj iz Kamnika je skrbno in požrtvovalno bdel nad njo in zaradi varnosti tudi nad nami petimi otroki.

Na srečo je mama dobro okrevala. Dobra dva meseca po njeni vrnitvi iz bolnišnice pa so nam aktivisti OF umorili očeta. Popoldanske uradne ure na občini Kamniška Bistrica so bile od 14. do 18. ure. Mama je šla pogosto proti večeru na kratek sprehod – na svež zrak, nato k očetu v

službo, da sta se potem skupaj vrnila domov. Tako je bilo tudi tistega usodnega večera 1. dec. 1943, le da je mama tisti večer vzela s seboj sina Cirila, ki je imel pet let. Kot nam je mama pripovedovala, je bilo nekaj po 18. uri, ko so se vračali proti domu. Naenkrat so zaslišali močne in hitre korake, ki so se jim približevali. Starša sta se ustavila in ugibala, le kdo naj bi bil. Kmalu se je izkazalo, da so bili aktivisti OF – bili so trije, ki so prihiteli, da čim prej opravijo svoje brutalno nečloveško dejanje. Ko so jih dohiteli, je eden stopil pred očeta, druga dva sta stala ob strani. Oče je z eno roko držal sina Cirila, na drugi strani pa se ga je mama držala pod roko. Tisti, ki je stopil pred očeta, mu je ukazal, naj se predstavi, kar je oče tudi storil. Nato je morilec izrekel: »V imenu postave kot belogardist!« in že je sledil strel v prsi. Mama je spontano zgrabila otroka, se nekoliko oddaljila in že je sledil drugi strel v glavo, ki je bil za očeta usoden in katerega odmev smo slišali tudi doma. Ostrmeli smo. To je bilo dobrih sto metrov od doma. Mama je v šoku zapustila kraj in z otrokom prihitela domov, ne da bi se zavedala, kaj se je v resnici zgodilo. Otrok, brat Ciril, pa je samo strmel in na srečo ni vsega razumel. Tista noč je bila strašna. Bili smo prestrašeni, preplašeni in v strahu, kaj bo sledilo. Vso noč smo prebedeli, jokali in upali, da se ni zgodilo najhujše – izguba očeta. Proti jutru pa je neki domačin, ki je šel v službo, prišel povedat, da leži oče nekaj metrov od doma na cesti mrtev. V tistem trenutku je v nas usahnilo vsako upanje, da je oče morda še živ. Očeta so pripeljali domov šele naslednji dan, 2. decembra, okoli 12. ure. Počakati je bilo treba na ogledno komisijo, ki je prišla iz Kamnika.

Preden so očeta umorili, so trije oboroženi partizani vstopili v naš dom. Morda so upali, da bo oče že doma. Z nami otroki je bila starejša gospa – domačinka, ki nam je gosposinjila. Dva partizana sta se brez besed odpravila po hiši. Eden pa je stal v veži s puško v roki. S starejšim bratom Frankom sva zaslutila, da se to ne bo dobro končalo. Zato sva tistega, ki je stal v veži, kleče in s sklenjenimi rokami prosila, naj očeta ne vzamejo s

seboj in naj mu ničesar ne storijo. Povedala sva mu, da je mama prebolela težko bolezen, da so trije otroci, bratje, še majhni itd. Najina skrb za očeta, prošnja in otroško prizadeta čustva ga niso niti najmanj ganili. Ostal je mrtvo hladen. Izustil je le, da partizani niso taki, da bi ljudi kar tako pobijali. Da so bili sposobni tudi kaj takega, so kmalu za tem dokazali. Ko sta se druga dva vrnila, kaj sta iskala, se ne ve, pobrala pa sta vso očetovo garderobo, so vsi trije molče odšli. Kam sta jih vodila pot in naklep, sem pa že opisala. Če bi očeta našli doma, bi ga zagotovo odvedli s seboj. Bog ve, kakšno smrt so si zamislili zanj.

Oče je ležal doma na mrtvaškem odru dva dni. Oba dneva so se domačini, krajanji, od jutra do poznega večera prihajali poslavljat od našega očeta, človeka, ki je do tedaj z bolečino spremljal in sodoživljal njihove težke preizkušnje vojnega časa. Tega nam, svoji družini, ni mogel prikriti. Tudi na njegovo zadnjo pot ga je pospremila množica krajanov, ki se niso bali povzročiteljev njegove smrti. To nam je bilo v veliko tolažbo. Oče mi je veliko pomenil, zato ga pogrešam vse življenje.

Isti večer, 1. decembra 1943, ko je bil umorjen naš oče, so aktivisti OF odvedli od doma še dva očetova prijatelja: trgovca Viktorja Prodnika in Antona Sitarja, delovodjo na korporacijski žagi na Stahovici. Kot se je pozneje izkazalo, so ju partizani vodili peš proti Kamniški Bistrici. Približno na sredini poti pa so ju kruto umorili. Njuni trupli so našli tri dni zatem v bregu pod cesto ob reki Kamniški Bistrici.

14. decembra 1943 je prišlo do novih umorov. V večernih urah tistega dne so partizani na domu v Zgornjih Stranjah umorili krojača Franceta Lukana, njegovo ženo Marijo pa težko ranili in je tri dni za tem umrla v bolnišnici na Golniku. Hčerka Mira, stara pet let, je tako ostala brez staršev. V Podstudencu v zgornji Črni pa so partizani isti večer umorili trgovca Jožeta Petka in njegovo ženo Stanislavo, ki je bila v sedmem mesecu

nosečnosti. Tudi Petkova otroka, sin Stanislav, star 7 let, in hčerka Jana, 11 let, sta ostala brez staršev.

O umoru teh žrtev in njihovih potomcih sem pisala v članku Izkušnje doživetega^[3] in v že omenjenem članku Krivica boli.

Vzroke in motive za umor vseh sedmih žrtev sta France Bernot – Filip in Anton Šlebir – Tošo in navedla v že omenjenem dokumentu Seznam likvidiranih belo-plavogardistov. Ta tipkopisni seznam je že v medvojnem času zaupno prišel v roke naši mami. Te krivične obtožbe sem prvič objavila v članku Ko človečnost v človeku zamre^[4].

Vzroki za umor vseh sedmih žrtev, ki so navedeni v Seznamu likvidiranih belo-plavogardistov, so: najprej so se vključili v organizacijo OF, nato so ustanavljali belo gardo, glavni akter naj bi bil naš oče, sestajali so se z belogardisti, bili so klerikalci in druge izmišljije. In to brez kakršnih koli dokazov^[5].

---

³ TURNŠEK, Angelca. 2003. Izkušnje doživetega. *Demokracija*, št. 4, str. 46–48.

⁴ TURNŠEK, Angelca. 1998. Ko človečnost v človeku zamre. *Demokracija*, št. 37, str. 18–19; *Kamniški občan*, št. 19, str. 11; št. 20, str. 13; št. 22, str. 11.

⁵ Fotokopijo originala in prepis dokumenta Seznam likvidiranih belo-plavogardistov sem izročila uredništvu Inštituta za novejšo zgodovino, ki zbira podatke o vojnih in povojnih žrtvah.

SEZNAM

Likvidiranih belo-plavogardistov.

1./ TURNŠEK FRANC: On je bil likvidiran radi tega, ker je organiziral tajno belo gardo. Vrinil se je kot dober simpatizer v OF, ter se mu je celo poverila funkcija sekretarja gospodarsko finančne komisije. On je ^{se}objubiljal, da bo napravil vse za OF, a v stvari je pa delal in izkoriščal vsako priliko za belo gardo. Iskal je na razne načine točne informacije o naši organizaciji, da je potem lahko na sestankih s svojimi pomočniki izdelal načrte za napad na OF. Vse te podatke je potem pošiljal v Komendo k Mejaču obenem pa tudi dajal informacije Plemelnu. Ivana Pirca iz Godiča je celo enkrat poklical k sebi in ga nagovarjal, da bi pristopil, kot nekdanji njihov pristaš JRZ k njimi in pomagal pri organiziranju bele garde. Ivan Pirc mu je to enostavno odklonil in ni hotel sprejeti tega predloga.

Turnšek je ob nedeljah pozival razne njegove pristaše, da so hodili v njegovo pisarno in jih je tam poučeval o organiziranju bele garde. Popoldan pa se je skoraj vsako nedeljo peljal sam k Mejaču v Komendo in tam poročal o vsemu kar je bilo novega med tednom. Jaz sem ga parkrat opozoril, da mora dati tedenska poročila o Gospodarsko finančni komisiji, pa o tem ni hotel niti slišati. Vselej se je izgovarjal, »ljudje so vsi dobri, imam vse ljudi za sabo in da sedaj še ni čas za razne akcije in sabotaže in, da še ni čas, da bi jih klicali v partizane, da bo že on poskrbel, da bodo vsi o pravem času prijeli za orožje.« Izjavil je celo, da bo on gledal na to, da se bela garda ne bo razvila v naši okolici. Par dni pred likvidacijo je celo izjavil pred neko žensko, da se Bernot t.j. Filip zelo moti, če misli, da bo organizacija OF imela kaj uspeha in je dejal, da bomo v najkrajšem času šli vsi partizani v franže in, da nas bodo potem natikali na kolec in, da bodo sedaj vsi naši ljudje morali dajati Nemcem prvo živino s tem pa, da bodo dali še svoje glave.

V Jugoslaviji je bil eden najbolj zagriženih Klerikalcev in JRZ. Pri nekih volitvah je celo z župnikom, Prodnikom, Lukanom in Balantič Alojzom, ko so uvideli, da bodo rdeči zmagali in dobili večino, katero listo je sestavil tov. Filip, organiziral tako spretno vlom v tabernakel v cerkvi in odnesel z imenovanimi pomočniki Ciborij, Monštranco in Keliš, ter ga prikrl, da je potem to priliko lahko izkoristil župnik na prižnici in tam s tem blatil tov. Filipa in ga dolžil, da je on to napravil in na ta način toliko oblatil listo rdečih, da so potem s tem trikom pridobili toliko ljudi, da so dobili večino. Par dni po volitvah pa so zopet vse te stvari postavili nazaj na svoja mesta, kjer so bila prej. O tem lahko tov. Filip da še bolj točne informacije.

2./ PRODNIK VIKTOR: On je bil zvest pomočnik Mejača in Plemelna. V tesni zvezi je bil z Turnšekom in Sitarjem. Imeli so stalne sestanke. Posebno sedaj zadnje čase so se malo ojunčili in so začeli bolj javno delati. Neki tov. Poljanc t.j. brat od tov. Filipa mi je sam dal podatke o njem, ker sta bila dalje časa dobra prijatelja z Viktorjem. Povedal mi je, kako ga je nagovarjal za belo gardo še lansko leto in potem, ko je uvidel, da še ni pravi čas zato je malo prenehal. Letos pa, ko je videl, da se bliža konec je začel ponovno rovariti in nadlegovati gotove ljudi. Poljancu je celo rekel, da imajo beli bolje organizirano kakor pa mi in, da jih je

več in, da imajo že pripravljeno orožje. Zaupal mu je celo, da imajo beli že celo dva težka mitraljeza, nekaj lahkih, precej pušk in municije, ter precej bomb. Kje imajo svoje magacine mu pa zaenkrat še ni hotel zaupati. Rekel mu je, da, če pristopi k belim, da mu bo potem odkril še večje tajnosti. Takoj ob začetku našega pokreta je nagovarjal celo tov. Filipa, da naj pristopi v njihovo organizacijo. Tov. Filipa pa je enostavno odklonil in so ga potem vsi ti začeli sovražiti. Imeli so ga celo za izdajalca.

Neka Marija Žagar, ki je v službi v Begunjah, mi je sama povedala, ko sem pred kratkim govoril z njo, da jo je hotel Prodnik prisiliti, da naj pristopi k beli gardi. Hotel jo porabiti za kurirko in je iskal od nje razne informacije. Ona pa isto tako ni hotela, da bi pristopila k njimi. Bahal se je pred mnogimi ljudmi, da nas bodo potem, ko oni zmagajo mučili na razne načine in, da nas bodo še bolj zatirali kot so nas preje. Bil je hud nasprotnik delavskega pokreta še za časa Jugoslavije. Bil je zagrižen Klerikal in JRZ. Z Koritnik Antonom sta večkrat po cele noči v njegovi pisarni pisala nekaj, kar on ni zaupal niti svoji ženi. Njegova žena je sedaj sama izjavila, da je imel že dalje časa neko tajno organizacijo, ker stalno hodi; k Mejaču v Kranj in celo v Ljubljano se je večkrat peljal.

SITAR ANTON: On je bil isto zvesti sluga Mejača in Plemelna. On je bil še bolj prikrit kakor so pa bili njegovi sodclavci. Vrmil se je isto v OF organizacijo in se je delal spočetka zelo agilen. Kakor hitro pa je bilo treba dajati poročila o delovanju in dati res nekaj od sebe, se je pa začel izgovarjati na razne načine, da se ne upa, da niso ljudje, ki so bili stoprocentni naši zanesljivi in, da se boji izdajstva. Imel je stalno zvezo z nekim glavnim organizatorjem bele garde iz Gorenjskega. On mu je dajal vsa navodila in direktive za organiziranje bele garde. Bil je večkrat pri Prodniku in Turnšku na sestankih. Kadar so pa vsi ti ljudje dobili kakšen poziv od nas, da naj se javijo na vezo, so se vedno izgovarjali, da nimajo časa in razne druge stvari, ki niso bile umešne. Celó prestrašili so se včasih tako, da so se mu celo roke tresle, ko je bral pismo katero smo mu poslali. Bil je isto pristaš JRZ in zagrižen Klerikal. Poleg tega pa je bil hud zatiralec delavskega pokreta, kakor v Jugoslaviji tako tudi sedaj v Nemčiji.

Lukan Franc in njegova žena Marija sta bila naša najhujša nasprotnika vse skozi in isto tako huda nasprotnika delavskega razreda. Bila sta huda podpihovalca za belo gardo. Udeleževala sta se isto tako sestankov, ki so jih prirejali belogardisti. Bila sta zagrižena Klerikalca in pristaša JRZ. Bil soudeležen pri tistem prikritju Monštrance, Ciborija in Keliha pri nekih volitvah.

PETEK JOŽE IN NJEGOVA ŽENA SLAVKA sta bila dobra pomočnika bele garde. Imela sta stalne veze z vsemi označenimi belogardisti in se udeleževala sestankov. Ko so naši prišli k njimi sta se celo postavila v bran naši vojski.

Tovariške pozdrave!

SMRT FAŠIZMU - SVOBODO NARODU!

T O Š O , I r.
Občinski sekretar KPS

Tvoj dopis Števíla 1. sem prejel, Vzel vse na znanje.

Prepis Seznama likvidiranih belo-plavogardistov – vseh sedmih decembrskih žrtve partizanskega nasilja v takratni občini Kamniška Bistrica

Vojna se je končala, a ne za vse

Po očetovem umoru smo v naši družini nenehno živeli v strahu in negotovosti. Čakali smo na konec vojne in se spraševali, kakšna bo naša prihodnost. Prišel je 9. maj 1945. Velik dan! Vojna se je končala, a ne za vse. Za mnoge se je gorje in trpljenje nadaljevalo ali pa šele začelo. Tudi naši družini osvoboditev ni prinesla svobode. Aprila 1946 nam je nova povojna oblast odvzela družinsko pokojnino. Ni ji bilo mar, kako naj živi mati, ki še ni povsem okrevala po težki bolezni, brez dohodkov in s petimi nepreskrbljenimi otroki. Nato se je naša mama Angela Turnšek odločila, da začne postopek za rehabilitacijo moža Franca in ponovno pridobitev družinske pokojnine. Ta postopek je trajal vse od leta 1946 do 2. julija 1953. Iz dokumentacije je razvidno, da so se stvari tako dramatično zapletale, da jih je težko dojeti in razumeti.

Angela Turnšek je svoje vloge in pritožbe vlagala na razne upravne institucije, kot na primer: na Državni zavod za socialno zavarovanje LRS Ljubljana, na Ministrstvo za socialno skrbstvo – Uprava za socialno zavarovanje Ljubljana, na Svet za ljudsko zdravstvo in socialno politiko FLRJ – Uprava za socialno zavarovanje Beograd in nazadnje še tožbo na Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani.

Ob tem so nastajala razna negativna potrdila, karakteristike o Francu Turnšku in Angeli Turnšek.

Vsebina enega od potrdil za Franca Turnška, ki ga je izdala postaja Narodne milice Kamnik in posredovala Odseku za notranje zadeve pri OLO Kamnik 3. okt. 1948, se glasi: »V vezi Vaše zahteve za pridobitev podatkov za Turnšek Franca vam sporočamo da smo se vsestransko informirali ter ugotovili da je bil likvidiran od strani NOV zaradi izdajalstva. Imenovani se je namreč nahajal v NOV in je organiziral da bi več borcev spravil skupaj da bi organizirano pobegnili iz NOV, kar pa se mu ni

posrečilo, ker je bilo pravočasno preprečeno.« Prepisano dobesedno! Od koga in od kod je postaja Narodne milice Kamnik dobila take podatke o Francu Turnšku? Franc Turnšek nikoli ni bil v partizanih, zato tudi ni mogel organizirati pobega iz NOV. Le kdo si je izmislil take laži?

Vsebina potrdila, ki ga je prav tako izdala postaja Narodne milice Kamnik za Angelo Turnšek pa se glasi: »Pripominjamo da je bila imenovana vseskozi za časa okupacije nasprotna pokretu NOB in je imela stike z okupatorjem in domačimi izdajalci katere je tudi upoštevala. Istotako je sedaj nasprotna sedanji oblasti in se druži le z reakcionarnimi elementi.« Ne morem razumeti, na kakšni osnovi je postaja Narodne milice Kamnik izdala tako karakteristiko o naši mami Angeli Turnšek. Kje so dejstva, kje so dokazi za očitana dejanja? Na koga in na kaj se nanašajo »elementi«? Dokumentacijo, povezano z omenjeno problematiko, sem dobila v arhivu Zavoda za pokojninsko zavarovanje Ljubljana. V nobenem drugem arhivu niti v Državnem arhivu LRS ta dokumentacija ne obstaja! Potek postopkov z vso pridobljeno dokumentacijo sem objavila in predstavila v članku Čas, ki mi ne da miru⁶ in v že omenjenem članku Krivica boli.

Po zavrnitvi vseh vlog, nazadnje zavrnitev tožbe Vrhovnega sodišča z dne 2. julija 1953, se je naša mama morala sprijazniti s kruto usodo. A nismo obupali. Tako mama kot otroci smo prijeli za razna priložnostna dela. Na srečo pa smo imeli tudi dobre sorodnike in prijatelje, ki so nam v najtežjih letih stali ob strani in nam na različne načine pomagali, za kar sem jim še danes zelo hvaležna. Otroci smo z vztrajnim učenjem in izrednim ter rednim študijem dosegli formalno izobrazbo in s tem ustrezne poklice, kar je bilo mami v veliko zadovoljstvo.

Leta 1965 pa je mama umrla v prometni nesreči na cesti blizu doma, stara 60 let. Tragična usoda je hotela, da sta oba starša umrla na isti cesti

---

⁶ TURNŠEK, Angelca. 2000. Čas, ki mi ne da miru. *Demokracija*, št. 52, str. 40–43.

in v neposredni bližini doma. Leta 1968 je kruta usoda ponovno posegla v naše življenje. Prav tako je v prometni nesreči umrl brat Silvo, star komaj 35 let. Zapustil je ženo in dve hčerki, stari 3 in 6 let.

To so spomini na izkušnje in doživetja, ki so še vedno del mojega življenja.

Moja prizadevanja za priznanje statusa žrtve vojnega nasilja

Za konec pa še o mojih prizadevanjih za priznanje statusa žrtve po medvojno protipravno odvzetem življenju našemu očetu Francu Turnšku, 1. decembra 1943, in o popravi krivic.

Vlogo s prilogami sem dne 10. 8. 2006 vložila na Ministrstvo za pravosodje oziroma na Komisijo Vlade Republike Slovenije za izvajanje Zakona o popravi krivic (ZPKri). Komisija me je nato obvestila, da moje vloge, kar zadeva statusa žrtve vojnega nasilja, ne more obravnavati, ker je v veljavnem Zakonu o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN) za obdobje od leta 1941 do 15. 5. 1945 pravna praznina.

Prizadevanja za sprejetje sprememb ZZVN so bila med potomci žrtev zelo intenzivna[7]. Po sprejetju sprememb tega zakona pa me je Komisija obvestila, da so za obravnavo vseh dogodkov pred 15. 5. 1945 pristojne upravne enote. Tako smo še živeči otroci po pokojnem očetu Francu Turnšku vložili vloge s prilogami za priznanje statusa žrtve vojnega nasilja, in sicer, jaz Angela (Angelca) in brat Janez, glede na najino stalno bivališče, na Upravni enoti Ljubljana – Izpostava Šiška, brat Ciril pa na Upravni enoti Domžale.

Postopki so potekali v skladu z novim, dopolnjenim ZZVN, in to brez kakršnihkoli zapletov. Konec leta 2010 smo že prejeli odločbe, s katerimi nam je bil priznan status žrtve vojnega nasilja. Brat Ciril je leto za tem umrl.

---

7 TURNŠEK, Angelca. 2007. Zakon o žrtvah vojnega nasilja. *Demokracija*, št. 5, str. 63–64.

Po sklepu Komisije Vlade Republike Slovenije za izvajanje Zakona o popravi krivic nam je bila kot žrtvam vojnega nasilja priznana minimalna vojna odškodnina. Odškodnina je bila priznana tudi pokojnima bratoma Franku in Silvu oziroma njunim dedičem, in to enakomerno porazdeljena. Odločbe je izdala Slovenska odškodninska družba, d. d., Ljubljana.

Status žrtve vojnega nasilja je bil preko Upravne enote Kamnik priznan tudi Mariji (Miri) Krt (roj. Lukan), po ZPKri pa tudi vojna odškodnina.

Potomci Viktorja Prodnika ter Jožeta in Stanislave Petek pa postopkov za priznanje statusa žrtve vojnega nasilja na pristojnih upravnih enotah domnevno še niso sprožili. Vojna odškodnina pa jim je bila priznana.

Po dolgih letih prizadevanj sem svoj življenjski cilj, da dokažem, da je bil naš oče Franc Turnšek umorjen po krivici, pripeljala do uspešnega zaključka.

To mi je v veliko zadoščenje in zadovoljstvo.

Vsem, ki ste mi pri tem na kakršen koli način pomagali, svetovali, me razumeli, moja iskrena hvala.

Marija-Ana Mrčela

USODE MEJAČEVIH IZ KOMENDE

*Zapis je v rokopisu pripravila Marija-Ana Mrčela konec
julija 2014, ki pa ga zaradi težke bolezni ni mogla povsem
dokončno oblikovati, saj je 3. 9. 2014 umrla.*

Marija-Ana Mrčela v pogovoru z dr. Marjeto Humar, urednico knjige Čas počasi briše, v kateri je gospa Mrčela predstavila žalostno usodo svojega brata Ivana Juhanta, ki je bil prisilno mobiliziran v nemško vojsko in je padel nekje na ruskem bojišču. (Foto: Matevž Skamen)

»V Komendi sta bili dve družini Mejačev. Čeprav sta nosili isto ime, sta se razlikovali po ugledu, bogastvu in številu članov. Obe družini pa sta bridko občutili gorje vojnega in povojnega časa. Oba sinova veletrgovca, gostilničarja in posestnika Vitka in Lojzeta Mejača^[1] je pogubil medvojni revolucionarni čas.

Druga družina Mejačev, katerih priimek je Špruk, pa je na svojih krpicah zemlje in z nekakšno vaško trgovinico za sladkor, olje in sol skromno živalarila v predvojnem in tudi vojnem času. Oče Florijan (rojen 1895) se je priženil v Komendo iz Sidraža pod Krvavcem. S skrbjo, garanjem in

---

¹ Zapisnik okrožne komisije varnostno obveščevalne službe (VOS) za kamniško okrožje prinaša informacijo o likvidaciji Andreja Mejača, posredno pa se omenja tudi njegov brat Vitko. (KORDAŠ, Marjan. 2004. Nekateri dogodki v Kamniku in okolici v letih 1942-1944 v luči arhivskega gradiva. V *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik 2. popravljena in dopolnjena izdaja*, ur. Milan Šuštar, 73–107. Kamnik: Občina.)

Marija-Ana Mrčela med blagoslovom Parka spomina in opomina Kamniška Bistrica (21. junija 2014), kjer naj bi nedaleč stran bilo zadnje počivališče Florjanovega očeta. (Foto: Matevž Skamen)

odpovedovanjem sta z ženo vzgajala svojo družino petih sinov in ene hčerke. Tudi fantje so morali zgodaj poprijeti za delo in se odločiti za poklic. Najstarejšega Franceta (1922) je že na začetku nemške okupacije zajel obvezen vpoklic v nemško vojsko. Po letih trpljenja in nesmiselnega bojevanja po rovih ruske fronte ga je vojni val pahnil v rusko ujetništvo. Njegov soborec – prijatelj iz Vodice – se je po vojni oglasil, da jim je sporočil o zadnjih dneh Francetovega življenja. Ves čas mu je nosil vodo, ko ga je mučila neznosna žeja, nazadnje pa ga je črevesna bolezen (driska) pokopala.«

Tu je mojemu sogovorniku Florijanu, po starosti tretjemu od Šprukovih sinov, za trenutek zastala beseda. Sediva v prostornem, vzorno urejenem domu, spomin pa se vrača nazaj v sedaj že daljne vojne čase. Tudi jaz sem poznala Mejačeve fante, saj so bili dnevni vasovalci na domu moje sestre, ki se je z 18 leti poročila na gostilno Barakar, od koder je prihajala tudi

Konec oktobra 2014 je na Macesnovcu v Kamniški Bistrici potekalo sondiranje, ki je potrdilo obstoj grobišča na tej lokaciji. Tu naj bi se po Florjanovem prepričanju končalo tudi življenje njegovega očeta.
(Foto: Matevž Skamen)

moja mama. Oba s Florijanom se nasmehneva ob dejstvu, kako tesne so bile takrat sosedske vezi, kako je zadoščal za skromen počitek po delu sosedski klepet.

Ob tem pa se mojemu sogovorniku utrne spomin, kako so prišli partizani mobilizirati moške člane. Najprej so določili, naj gre z njimi Janez (rojen 1924). Ker pa je bil edini slabotnejši med sinovi, se je ponudil oče, da gre z njimi, a so ga zavrnil, ker da je prestar. Z njimi je odšel Florijan, čeprav mlad, vendar zdrav in krepak. Toda njegova partizanska izkušnja je trajala le sedem tednov. Iz Podboršta je skupaj s starejšim sosedom odšel skozi Davčo v Novake. Vendar je od tam sam krenil proti Škofji Loki, kjer so ga zajeli gestapovci. Po temeljitem zaslišanju so ga (najbrž zaradi mladosti) določili za nemško delovno taborišče. Tam je dočkal konec vojne in se

med prvimi vrnil na svoj dom, a ne za dolgo. Domače je že našel v pripravah za umik na Koroško.

Moj sogovornik ni mogel razložiti, zakaj se je oče vse bolj odmikal od partizanske strani in nakazoval rahlo simpatijo nasprotni strani.

Zato je razumljivo, da sta s sinom Tonetom (rojen 1923) med prvimi odšla v komendsko kaplanijo, kjer se je oblikovala domobranska postojanka. Morda je bila vzrok narodna zavest, gotovo pa tudi strah, ker je bilo vse pogosteje slišati o maščevanju nad tistimi, ki niso sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju. Marsikdaj pa so bili ti »izdajalci« le od tega ali onega osovraženi vaščani.

Po kapitulaciji Nemčije maja 1945 sploh ni bilo vprašanje, ali ostati ali se umakniti na Koroško. Trije bratje, oče in hčerka so se po znani trpljenja in nevarnosti polni poti skozi nedokončan predor prebili v koroški Vetrinj.

Ko so se pribežniki odločali za transport, ki bi jih peljal v Italijo, so se Mejačevi trije med prvimi odločili. »Nikoli ne bom pozabil, kako je stal oče na travniku pod smreko in ga je sestra Milka prosila, naj ostane z njima. Odšel je s starejšima bratoma in nikoli več se nismo videli.«

O bratu Tonetu je trgovec Ciril Žerovnik, ki je bil tudi v Teharjah, še povedal, kako vesel je stopal na kamion, misleč, da jih peljejo v delovno taborišče, v resnici pa so šli v smrt – najbrž v Hudi jami.

Za očeta pa vedo očitvidci povedati, da je bil v koloni za Kamniško Bistrico. Naskrivaj so še izvedeli, da je bil oče izpostavljen neskončnemu mučenju in sramotanju, dokler ga ni odrešil strel v glavo.

Mama, ki je bila že med vojno šibkega zdravja, si ni nikoli več opomogla.

Za brata Janeza so se konec osemdesetih širile govorice, da dela nekje na Kočevskem v podzemlju, a dokazov za te vesti ni bilo.

Florijan in Milka sta se po enem letu vrnila s Koroškega. Milka je odšla domov, Florijana pa so v Kamniku udbovci tri dni boleče zasliševali. Še huje je bilo v Ljubljani, kjer je za vsakim vprašanjem, zakaj se je oče priključil domobrancem, sledil nov udarec. Florijan se je kasneje pri Rostanu izučil za ključavničarja. O usodnih dneh svoje mladosti veliko razmišlja, posebej sedaj v starosti. O tem v življenju ni nikoli govoril in ne gojil kakršnegakoli sovraštva.

Ada Humar

DEDIŠČINA STARŠEV: MOJ OČE IVAN KUKANJA

Moj oče Ivan Kukanja je bil rojen leta 1887 v vasi Mali Dol št. 21, Komen pri Sežani. Prvo svetovno vojno je tako dočakal star 27 let. Kot avstrijski vojak je štiri leta preživel na ruski fronti. Bil je tudi na Krimu. Na lastne oči je poleg vojnih grozot opazoval posledice oktobrske revolucije. Ukrajina, pred vojno žitnica Evrope, je zaradi uničevanja kmetov, postala prizorišče množičnega umiranja zaradi lakote. Komunizem je že na začetku deloval na ubijanju, strahovanju, brezboštvu, laži in zapiranju nasprotnikov v taborišča – Sibirija. Zaradi takih izkušenj je zasovražil komunizem. Stališč do komunizma ni spremenil do svoje smrti.

Po vrnitvi iz Rusije se je leta 1922 takrat 35-leten oženil z Ivano Pipan iz Komna št. 33. Rodilo se nas je 8 otrok. Leta 1937 sem bila kot zadnja rojena jaz.

Naši kraji so od leta 1918 do septembra 1943 spadali pod Italijo. Dogajalo se je nasilno raznarodovanje. Spremenili so imena krajev. Slovenska beseda je bila prepovedana v šoli, trgovini, uradu, cerkvi, na cesti. Če kdo ni hotel spremeniti slovenskega priimka v italijanskega, je bil to že razlog za zapor. Zanimivo je še sedaj videti napisne plošče z italijanskimi priimki v tistem času pokopanih Slovencev domačinov na pokopališčih.

Slovenski fantje so morali služiti v italijanski vojski. Vojaškemu služenju so se izogibali s skrivanjem in begom čez državno mejo v Jugoslavijo. Italija

je okrog leta 1936 napadla Etiopijo v Afriki. Slovenski vojaki, ki so tam služili vojsko, so povedali, kakšna grozodejstva in nasilje so tam izvajali nad domorodci. Moj oče je vse to vedel in tudi drugim to pripovedoval. Imel je v Trstu poročeno sestro Rozino pa tudi strica advokata. Ker je bil zaveden Slovenec, je veliko časa preživel v zaporu v Trstu še pred začetkom druge svetovne vojne. V zaporu je bila tudi moja mama Ivana, teta Tončka in celo takrat 14-letna sestra Olga. Posledice zapora je Olga zelo čutila vse življenje. Nikoli se ni rešila velikega strahu.

V začetku septembra 1943 je Italija kapitulirala. Namesto italijanske vojske so prišli Nemci. Civilno prebivalstvo je trpelo zaradi Nemcev in partizanov. Partizani so napadali Nemce, se umikali v svoja skrivališča, Nemci pa izvajali povračilne ukrepe nad prebivalci.

Tako so našo vas Nemci požgali že 27. 9. 1943, takrat nas partizani niso branili. Zgodaj zjutraj so vas obkolili. Dva partizana sta tisto noč prespala na našem seniku. Moja mama je šla v hlev, da bi pomolzla krave. Hitro jima je prinesla civilno obleko, da bi se rešila pred Nemci. Enega so Nemci ustrelili, drugemu je uspelo zbežati čez zidek na našem vrtu. Nemci so hišo in gospodarska poslopja polili z bencinom in vse je zgorelo pred našimi očmi.

Bila je jesen. Italijanski civilisti so množično bežali iz naših krajev, tako nam je bila dodeljena izpraznjena hiša v Komnu, kjer smo prebivali do 15. 2. 1944.

Na svečnico 2. 2. 1944 so partizani napadli kolono nemških tankov, ki je prodirala v smeri današnjega Branika proti Komnu. Bilo je okoli 80 oficirjev in vojakov. Partizani so jih čakali v zasedi pri kraju Dovce. Večino so pobili, nad ranjenci so se brutalno izživljali, jih pometali na kamione ali tanke, polili z bencinom in zažgali.

Zaradi storjenega zločina nad ranjenci so nameravali Nemci požgati vse okoliške vasi z ljudmi vred. Da se to ni zgodilo, je zaslužen komenski dekan gospod Viktor Kos, rojen 1899, ki je dobro govoril nemško. V Nemčiji je imel veliko prijateljev, saj je tam študiral, preden je bil posvečen v duhovnika. Med vojno je bil dobrotnik mnogim ljudem, če so bili partizani ali ne. Prosil je nemške oficirje, naj se usmilijo nesrečnih domačinov, ker oni resnično niso krivi tega zločina. Njegovo posredovanje je bilo uspešno. Tako je mnogim ljudem rešil življenje.

15. 2. 1944 so Nemci zgodaj zjutraj obkolili vasi Komen, Tomačevica, Divči Branik z okoliškimi zaselki, hiše požgali in več kot tisoč ljudi odpeljali s kamioni na železniško postajo. Naložili so nas na živinske vagonne. Bili smo zelo natlačeni, prestrašeni, lačni in žejni. V vagonu je bila majhna odprtina, da smo vedeli, kdaj je dan in kdaj noč. Po treh dneh smo prispeli na železniško postajo v mestu Neumarkt na Bavarskem. Bilo je mraz in veliko snega. Hodili smo dva kilometra daleč do taborišča.

Taborišče je bilo ograjeno s stražnimi stolpi. Obsegalo je 40–50 lesenih barak, v katerih so bila ležišča po tri drugo nad drugim, vmes je bil prehod za širino človeka. Taborišče je bilo razdeljeno na čisti in nečisti del. Spominjam se, da smo se morali ob prihodu vsi sleči do golega zaradi dezinfekcije. Bali smo se, da bo pod tušem namesto vode plin. Potem so nas pregledovali, da bi ugotovili, kdo je sposoben za delo. Nato so nas razporedili v barake, kjer so bili mraz, uši in stenice. Zvečer smo v barakah molili sv. rožni venec ter peli svetne in nabožne pesmi, da smo lažje premagovali žalost in trpljenje. Po hrano smo hodili v poseben prostor, kjer so v menažke delili juho, v kateri je bila repa brez zabele, zjutraj robidov čaj in 200 gramov kruha. Matere so morale male otroke nositi s sabo, drugače niso dobile nič. Najbolj mi je ostala v groznem spominu pot na stranišče na štrbunk, narejeno iz dveh desk na prostem brez zastorov. Strah me je bilo, da bom dobesedno utonila v človeškem blatu, če me mama ne

bi držala za roko. Bil je tudi hud mraz. Iz špic polomljenega kolesa je teta Tončka naredila pletilke in mi iz raznih ostankov spletla jopico. Naučila me je šivanja, pletenja in vezenja. Branja sem se naučila iz mašnih bukvic.

Za delo sposobni ljudje so bili kasneje poslani na razna delovišča po deželi Bavarski. Šibki in za delo nesposobni so ostali v taborišču – v lazaretu^[1]. Ti skoraj niso imeli možnosti za preživetje. Tako je tam v avgustu umrl moj 87-letni stari oče Ivan.

Po dveh mesecih bivanja v taborišču so našo družino poslali na delo v vas Gawerstadt. Delali so lesno embalažo za orožje vse dni v tednu od jutra do večera. Hrana je bila tudi tu pičla. Moram povedati, da je z mojim očetom delal tudi star domačin, ki mu je prinašal kruh, namazan z margarino. Midva z bratom Marjanom sva bila deležna tistega kruha. Ko molim Oče naš, se velikokrat s hvaležnostjo spomnim tega neimenovanega dobrotnika.

Pred koncem vojne je bilo v Nemčiji mnogo bombardiranja. Bežali smo v zaklonišča. Zelo smo bili prestrašeni. Srečni smo bili, da smo po kapitulaciji Nemčije prišli pod ameriško upravo, ki je poskrbela za hrano. Železniške proge in ceste so bile tako uničene, da vrnitev domov ni bila možna pred koncem julija 1945.

Ko je nastopila SVOBODA, se nasilje ni nehalo. Veselili smo se, da smo živi prišli na pogorišče naše domačije, kjer nas je čakal kup razvalin in plevela. Pod streho nas je sprejela očetova sestra Marija v štiri kilometre oddaljeni vasi Pliskovica. Midva z bratom Marjanom sva bila dve leti pastirja v vasi Skopo. Dobro se nama je godilo, ker nisva bila lačna.

Do leta 1947 smo bili pod ameriško upravo – STO – Svobodno tržaško ozemlje. V tem času so nam obnovili hišo, da smo se lahko vselili.

---

¹ V zasilni vojaški bolnišnici.

Moj oče je bil očividec, kako je nemški oficir ob priliki vkrcavanja ljudi na živinske vagona poimensko poklical očeta in mater našega soseda Kodriča ter tako preprečil, da bi bila odpeljana v taborišče. Njihov sin Rudi, s partizanskim imenom Branko, je v vojski JLA dobil naziv major. Po vrnitvi iz internacije je moj oče tega majorja Branka vprašal, zakaj njegova starša nista bila poslana v nemško taborišče. Tudi sicer je moj oče preveč govoril o resničnih dogodkih, ki takratni oblasti niso bili všeč.

Da bi ga utišali, so ga zaprli v psihiatrično bolnico Ljubljana - Polje. Tam so ga mučili z elektrošoki.

Leta 1953 sem prišla na Ekonomsko srednjo šolo v Ljubljano. Živela sem v internatu. Ob nedeljah sem v popoldanskem času obiskovala očeta. Ni bil več v zaprtem oddelku, saj je smel delati na vrtu. Ni kadil, zato je cigarete, ki so jih takrat določeno količino dajali vsem, prodal in vsak prihranjen dinar dajal meni. Veliko zgodb mi je povedal, pa ne samo iz vojnih časov, temveč tudi o zgodovini naše rodovine. Pozneje, ko so ga poslali v bolnico v Idriji, sva ga obiskovala skupaj z možem Metodom. Tudi moj mož Metod je spoštoval mojega očeta in ga z zanimanjem poslušal in z njim debatiral. Oče je umrl v 87. letu starosti v Idriji. Pokopan je na pokopališču pri Devici Mariji Obršljanski pri Komnu.

Kako smo bili v komunizmu ustrahovani, naj pove dejstvo, da sem svojim sošolkam, ki smo štiri leta skupaj živele v internatu, resnico o svojem očetu povedala šele ob 50-letnici mature, pa tudi o tem, h komu sem ob nedeljah popoldne hodila na obisk.

Mesto Komen je pobrateno z mestom Neumarkt. Društvo izgnancev je 10. 6. 2010 organiziralo avtobusni obisk mesta Neumarkt. Ob tej priliki je bila lepa slovesnost z odkritjem makete taborišča. Prisotnih nas je bilo pet oseb, ki smo bile kot otroci skupaj s starši leta 1944 v tistem taborišču. Mašno slovesnost sta skupaj vodila katoliški in protestantski duhovnik.

Poleg nas Slovencev so bili pri maši tudi meščani mesta Neumarkt. Ogladali smo si tudi lepo urejen spominski park z vpisanimi okoli 4000 imeni in priimki umrlih v tem taborišču. Našla sem napisano ime in priimek mojega ljubega starega očeta JOHAN IVAN KUKANJA 1857–1944.

Pri nas žrtve komunizma 70 let po koncu druge svetovne vojne nimajo vse pravice do spomina, groba in človeškega dostojanstva. Komunisti jim ne priznavajo, da so bili ljudje.

Ponosna sem na svojega očeta, ki ni bil prilagodljiv vsakokratnemu nasilnemu in krivičnemu režimu. Sam je zaradi tega veliko trpel. V naši družini otrok niso topli. Deležni pa smo bili pošteno mero pridig. Starejši otroci niso smeli tepsti mlajših. Oče je vedno poudarjal, da si moramo pomagati med seboj posebej zato, ker smo bili zaradi vojnih dogodkov razbita družina. Zelo sem hvaležna usodi, da sem imela pet dobrih bratov in sestro Olgo. Sestrice Eme nisem poznala. Umrla je leta 1929, ko je bilo zaradi svetovne krize veliko pomanjkanje.

Helena Romšak

MOJA MLADOST 1941–1947

Helena Romšak: »Delati sem znala, ko pa se mi je pridružil mož Peter, je bilo nekoliko lažje. Vrstile so se smrti ostarelih tet, staršev, strica, brata Janeza, vmes pa so se rojevali otroci. Sedem otrok. Rodili so se mi tudi vnuki in pravnuki.« (Foto: Urška Golob)

Leta neusmiljeno beže in dogodki bledijo, zato sem se odločila, da zapišem nekaj spominov.

Ob pričetku II. svetovne vojne sem bila stara 10 let, najmlajša v družini. To je bil čas nenehnih skrbi, strahu, preganjanja in preizkušenj.

Izhajam iz verne kmečke družine s trinajstimi otroki. Lahko bi rekla, da je imela družina ugled v svojem okolju, kar se da zaslediti iz vpisov v cerkveno kroniko naše župnije. Moj oče Josip Košir je bil gospodarsko napreden, bil je tudi soustanovitelj in načelnik agrarne zadruga s sedežem v Mekinjah, ki so jo leta 1911 ustanovili z namenom, da se okrepi reja živine, poveča trgovina z živino in živalskimi proizvodi. Sicer pa lahko isto povem tudi za njegovega očeta, mojega deda Fortunata Koširja, ki je bil tudi ugleden kmečki gospodar, saj je bil davnega leta 1877 imenovan za porotnika na ljubljanskem sodišču.

Pri hiši smo imeli naročene številne časopise, tako je bil moj oče vsestransko poučen o dogajanjih in je imel jasno izoblikovano stališče do komunistične propagande, ki so jo k nam zanesli iz daljne Rusije. Tudi v cerkvi smo poslušali opozorila pred vdorom tujih vojakov in svarila pred brezbožnim komunizmom.

Novembra leta 1942 so začeli k nam prihajati partizani po živež. Vzeli so ga, kolikor se ga je dalo odnesti. To še ni bilo nič hudega v primerjavi s tem, kar se je kasneje dogajalo. Naslednje leto, v maju, je začelo sredi noči pokati, zažgali so nam velik hlev, zaradi vročine je pokala strešna opeka. Koliko truda je bilo vloženega v gašenje, da bi rešili vsaj hišo, ker sta se strehi hleva in hiše stikali. Domači so živino uspeli rešiti.

Ker so partizani vedeli, da sta moja brata oborožena, so naslednjič, jeseni, prišli napadat naš dom z orožjem. Brata sta jih s streljanjem odpodila, a oni so zažgali gospodarska poslopja (streha nad gepljem, dva poda, svisli in šupa z orodjem).

Ata in jaz sva se zatekla na zapeček. Ko je ata videl poslopje v plamenih, je molil: »Gospod je dal, Gospod je vzel, bodi češčeno Gospodovo ime!« (Job 1, 21)

Na 12. vseslovenskem srečanju kmetov na Ponikvi in na Slomu oktobra 2015: Med mašo, ki jo je daroval celjski škof msgr. dr. Stanislav Lipovšek, sta s prinašanjem darov na oltar sodelovala tudi Helena Romšak in njen najmlajši vnuk Ožbej. (Foto: Jerneja Golob)

Moj brat Miha je po dolgem obotavljanju in večkratnem odlogu le moral v nemško vojsko. Neko popoldne pridejo ponj žandarji in ga odpeljejo v zapor. Dolgo časa nismo vedeli, kje je. Po več mesecih se je javil s fronte v Minsku.

V nemško vojsko je bil nasilno mobiliziran tudi brat Janez, ki pa se je vrnil domov šele leta 1946, saj je bil nekaj mesecev tudi v ruskem ujetništvu. Prestane grozote vojne in ujetništva so ga trajno zaznamovale.

Nekaj dni pred najhujšim napadom na našo domačijo je skrivoma prišel domov – dezertiral je. To je bilo poleti 1944, ko so se sestre in tete namučile z žetvijo, saj so našle za 19 »štantov« žitnih snopov. Snopje je bilo zloženo v domačem kozolcu. Kozolec in toplar so nam partizani ob napadu na hišo naslednjo noč zažgali.

Partizani so se na napad očitno pripravljali, saj smo že dan prej izvedeli, da se s topom na konjskem hrbtu približujejo Podjelšam. Naš dom so začeli obstreljevati s severne in južne strani s strojnicami in topom. Moja brata in njuna prijatelja so odgovorili z orožjem. Boj je trajal skoraj dve uri. Medtem smo tete in domača dekleta ležala na tleh po spalnicah.

Strojnice so poškodovale poslopja, domačim pa se kljub močnemu obstreljevanju ni nič zgodilo. Naslednji dan smo videli, da okrog hiše in po bližnjem travniku leži veliko neeksploziranih granat. Prepričana sem, da nas je reševala molitev.

Dobivali smo veliko grozilnih pisem, zato smo se za nekaj mesecev umaknili v Kamnik. Najstarejši brat Jože se je pridružil domobrancem, kasneje še drugi brat Miha, ki je prebegnil iz nemške vojske.

Mojemu atu očitno ni bila namenjena nasilna smrt. To pove že dejstvo, da ga je dvakrat čakal neznanec v uniformi nemškega vojaka, ki bi »rad z njim govorik«. A ga ni nikoli dočakal.

9. maja 1945 smo se z brati in sestrami umaknili skozi ljubeljski predor na Koroško. Tik pred predorom je eksplodirala granata, košček me je ranil v nogo, tako da imam brazgotino še danes.

V Avstriji smo nekaj časa bivali na Vetrinjskem polju na golih tleh, kjer smo bili prepuščeni zemlji in soncu. Angleži so z Vetrinja kmalu začeli begunce nasilno vračati v Jugoslavijo. Prvi so bili na udaru domobranci, med njimi je bil tudi moj brat Miha, ki mu je kot po čudežu uspelo preživeti nasilno vrnitev v domovino. Zaprt je bil v Šentvidu in nato v Ljubljani, od

koder mu je uspelo pobegniti nazaj v Avstrijo in od tam naprej v Ameriko. Miha se ni nikoli več vrnil v Slovenijo, videla sem ga po osemintridesetih letih, ko sem ga obiskala v Ameriki. Brat Jože se je nasilni vrnitvi v domovino izognil, saj je že prej pobegnil v Italijo in od tam v Argentino.

Kmalu so nas premestili v taborišče Peggez pri Lienzu, kasneje so nas nastanili v barake v Spittalu. Ko smo bežali od doma, smo mislili, da v Avstrijo bežimo za nekaj tednov, a sem tu preživela približno dve leti. V Pegezzu je bilo več slovenskih učiteljev, ki so z dr. Markom Bajukom organizirali razne šole. Ustanavljali so se zbori, vrtec, društva, zgradili so celo leseno cerkvico. Življenje je teklo naprej.

Mladoletnim osebam je ves čas grozila nasilna vrnitev v domovino. Dr. Valentin Meršol je skupaj z angleškim komandantom taborišča majorjem Ryderjem Jungom hodil prosit za nas mladoletne begunce na angleško komando v Celovcu. Ko sta se nekoč podala na pot, se je zgodila nesreča, v kateri je major Jung umrl, dr. Meršol pa je nesrečo preživel s težkimi poškodbami. Bili smo zelo prizadeti, ko smo izvedeli to žalostno novico, saj je bil major Raider nam taboriščnikom zelo naklonjen, dober in pošten. V naši leseni cerkvi smo zanj veliko molili.

Bratje in sestre so se pripravljali na pot proti Ameriki. Tam so iz nič začeli graditi hiše in si ustvarjati družine.

Doma pa sta ostala ostarela starša. Najstarejši brat Jože bi moral prevzeti kmetijo, a se ni bilo varno vrniti domov. Leta 1947 mi je oče poslal pismo, v katerem me je prosil, naj se vrnem in prevzamem domačijo. Tako sem tudi storila. Stara sem bila 16 let. Bratje in sestre so me podpirali, a so vedeli, da mi ne bo lahko. Zaradi dogodkov med vojno je bil še vedno prisoten strah.

A je vendar steklo! Kot otrok sem veliko sodelovala pri zunanjih opravilih, saj so gospodinjska dela opravljale tete in sestre. Delati sem znala,

ko pa se mi je pridružil mož Peter, je bilo nekoliko lažje. Vrstile so se smrti ostarelih tet, staršev, strica, brata Janeza, vmes pa so se rojevali otroci. Sedem otrok. Rodili so se mi tudi vnuki in pravnuki.

Dva brata in tri sestre so odšli v Ameriko, ena sestra je ostala v Avstriji, kjer so ustvarili družine, dve sestri pa sta se že pred vojno poročili v bližnji okolici. Ostali smo povezani predvsem po pismih, s sestrami smo se obiskovale, brata pa se v Slovenijo nikoli več nista vrnila. Na očetovem pogrebu leta 1954 smo bili prisotni zgolj štirje od njegovih desetih živih odraslih otrok, kar je gotovo žalosten odraz tedanjega časa in stiske, v katero so nas pahnili vojna in dogodki po njej.

To je le nekaj utrinkov iz mojega življenja. Zaključujem z verzi Karla Mauserja, ki so me prevzeli, ko sem jih zasledila v Taboriščnem listu, in jih znam povedati še danes.

*Drava, bistra Drava.
Daj svoj tek pospeši,
hiti v domovino,
znance tam uteši!*

*Daj, povej vsem znancem, otročičem,
da v solzah pekočih
dan za dnem jih kličem!*

Karl Mauser

Cecilija Uranič

MOJA BRATA, PRISILNO MOBILIZIRANA V NEMŠKO VOJSKO

Spomini na vojno ne zbledijo[1]

»Bila je cvetna nedelja, 6. aprila 1941. Ko smo po maši ob 7. uri stopili iz cerkve, je bil napad na Ljubljano. Pogačar Janez (Anžkov) s Klanca nam je vsako nedeljo po maši prebral važna obvestila. Tako je bilo tudi tisto nedeljo,« se spominja Cecilija Uranič, roj. Lužar, iz Žej pri Komendi, »vendar ga ni nihče poslušal, saj smo zaskrbljeni odhiteli domov.«

Zelo kmalu po nemškem napadu in kapitulaciji jugoslovanske vojske so nove okupacijske oblasti izvedle popis prebivalstva, vse v nemškem jeziku. »Na uradu na občini so nas postavili v vrsto, od najstarejših do mater z otroki v naročju. Naduti Nemci so pasli oči po nas mladih dekletih. Ravno tako po naših fantih – mladeničih. So že računali, da bodo hrana za njihove topove. Na vidnem mestu vsake hiše je morala bila listina z natančnim popisom oseb, ki so tam živele: gospodarja, gospodinje, sinov, hčera, tudi dekel in hlapcev, če so bili pri hiši. Večkrat so nas obiskali in preverjali, če je vse v redu.«

Nato so pričeli seliti družine, učitelje, duhovnike, vse izobražene. Gospa Cecilija se spominja družin, ki so jih izselili iz komendske fare. Spominja se tudi policijske ure, ki so jo uvedle okupacijske oblasti. »Policijska ura je

---

¹ Leta 2014, ko je kmalu po izidu knjige Čas počasi briše klicala na Občino Komenda, da bi tudi ona želela povedati spomine na brata, mobilizirana v nemško vojsko, je bila v 92. letu. Pri pogovoru je sodeloval in njeno besedilo sooblikoval Matej Stele. Dve leti kasneje je Igor Podbrežnik besedilo dopolnil in ga pripravil za tisk.

bila od osmih zvečer do šeste ure zjutraj. V tem času se nihče ni smel gibati zunaj niti okrog hiše ali gospodarskega poslopja.« Pa vendar je bilo nočno dogajanje očitno zelo dinamično, saj nam je gospa Uranič pripovedovala, da je vedno več ljudi ponoči trkalo na vrata, pa nikoli niso vedeli, kdo stoji pred vrati. »Bili so tudi takšni, ki so prišli v hišo in zahtevali to in ono, za prejeto pa so izdali potrdilo svoje vojske.«

Seveda nas je zanimalo, kako se spominja partizanov. Povedala nam je, da so se po vaseh pojavili oboroženi možje, »ki so sami sebe imenovali partizani, mi smo jih imenovali gošarji ali gmajnarji, Nemci pa so jih imenovali banditi.« Cecilija se še posebej spominja »terencev«. Prepričana je, da so Nemci prav zaradi njih, »ki so se s kolesi vozili kar po vaseh ali robu gozda, prepovedali vsem prebivalcem vožnjo s kolesom. Zato smo tudi v največji vročini julija in avgusta hodili peš na delo. Dnevna izmena

Lužarjeva družina iz Žej pred II. svetovno vojno: v zadnji vrsti so Peter (1928–1972), Cecilija, por. Uranič (1922), Mihael (1923–944), Franc (1926–2012) in Ana, por. Repnik (1930), spredaj pa so Štefan (1933–1978), mati Cecilija, roj. Lap (1897–1985) in oče Jernej (1893–1966). (Fotografijo hrani Cecilija Uranič.)

je bila od 8. ure zjutraj do štirih popoldne, nočna izmena od 8. ure zvečer do 6. ure zjutraj.«

»Molk je bil zlato,« poudarja naša sogovornica, ker so bili »nekateri ljudje na več strani, saj so za judeževe groše poročali enim in drugim.«

***V nemško vojsko prisilno mobilizirani brat Mihael
(18. september 1923 – 10. marec 1944)***

Cecilijin starejši brat Mihael in sosed Lojze Štebe sta bila prva iz Žej vpoklicana v nemško vojsko. »11. januarja 1943 sta se poslovila od doma in odšla najprej v Kamnik, iz Kamnika v Kranj, od tam pa sta bila skupaj z ostalimi mobiliziranimi Gorenjci čez Beljak prepeljana v Mühlbach na Tirolskem. Vsa dolina, po njej je peljala ozkotirna železnica, je bila polna lesenih barak. Dvakrat smo jih obiskali, nato pa so šli naprej proti Rusiji.

Nimamo ohranjenih nobenih pisem, ne vem, kje je bil ranjen.« Mihael se je med okrevanjem, bilo je na žegnanijsko nedeljo, 12. oktobra 1943, oglasil doma v Žejah. Domov je prišel z vso vojno opremo, tudi puško je imel s seboj.

Dopust mu je hitro mineval. Mihaela pa vrnitev k njegovi enoti ni preveč mikala, saj bi najbrž pomenila tudi ponovno vrnitev na fronto, kjer je že doživel ognjeni krst, ki je bil precej boleč, a ga je srečno preživel. Odločitev, da se ne vrne v enoto, da bi se skrival ali celo odšel v partizane, pa je takrat predstavljala grožnjo vsej njegovi družini, saj bi jih gotovo izselili nekam daleč v Nemčijo. Po posvetu z očetom se je odločil, da si poškoduje nogo v stopalu. Po krajšem okrevanju v bolnici na Golniku se je vrnil domov.

*Leta 1943 na obisku pri nasilno mobiliziranih vojakih v Mühlbachu:
na sredini v sprednji vrsti je Mici Sodnik, desno od nje stojijo Cecilija Uranič,
Slavko Sodnik, Mihael Lužar, Anton in Franc Špruk.
(Fotografijo hrani Cecilija Uranič.)*

*Na obisku pri bratih vojakih od leve proti desni: Mihael Lužar, Mici Sodnik,
Cecilija Uranič in Slavko Sodnik (Fotografijo hrani Cecilija Uranič.)*

Na vojaški upravi v Kamniku pa so ga poslali v bolnico nekam v okolico Berlina. Ker ni mogel obuti vojaškega škornja, mu je čevljar naredil velik copat z debelim podplatom.

»Bil je 31. december – silvestrovo leta 1943. Od doma sem pospremila brata do Celovca. To je bilo zadnje slovo od domačih. Tam je srečal soseda Štebetovega Franceta, ki je šel na dopust, ker je bil tudi ranjen. Sosed Franc mi je kasneje, po končani vojni, opisal svojo pot domov, čeprav zanjo ni imel dovoljenja, saj bi moral dopust preživeti na Koroškem. Pripeljal se je z vlakom do Šentvida, šel peš do Domžal, tam je pri znancih dobil kolo, se pripeljal domov, kjer se je tako rekoč skrnil.«

Mihael je v enem zadnjih pisem domačim popisal pot nazaj na fronto: »Danes sem se odpeljal v Lemberg²] in sedaj čakam na avto, ki me odpelje na fronto. Danes je 8. 3. 1944.« Temu pismu je sledilo še eno kratko pismo: »Ne bodite žalostni, če me ne bo domov.« Potem pisma niso več prihajala. 10. maja je šla sestra Ana na pošto, kjer so ji dali pismo s črnim robom. Bilo je obvestilo, da je Mihael padel. V hiši je zavladala neizmerna žalost.

Cecilija je povedala, da je šel 10. marca 1944 njen brat Mihael skupaj s še štirimi možmi v izvidnico. Vseh pet mož se iz izvidnice ni vrnilo, padli so 120 km južno od Ternopila, blizu ukrajinsko-romunske meje.

»Tako je tuja zemlja zakrila naše slovenske fante za cilje velikega rajha,« je Cecilija zaključila svojo pripoved o bratu Mihaelu.

---

² Lemberg je nemško ime ukrajinskega mesta Lvov.

***Prisilno mobilizirani v nemško vojsko – moj brat
Franc Lužar (26. januar 1926 – 17. september 2012)***

»Fantje, tudi naš Franc, so šli na nabor v Kamnik. Vsi so bili potrjeni za vojaško službo. Ne spomnim se, če so prišli kaj domov, ker nimamo ohranjenih nobenih pisem. Odšli so v Kranj na Kokrico, kjer je bila kasarna in je bilo zbirno mesto. 30. 7. 1943 so šli peš na kolodvor v Kranj. Pospremile smo jih sestre, tudi kakšna mama in oče sta bila z nami. Vlak je odpeljal proti predoru Jesenice, nato proti Dunaju in še naprej do kraja, ki

se je imenoval Laa an der Thaya[3]. Tam so bile barake, v katere so namestili naše fante. Večkrat smo šli na obisk in jim nesli kaj boljšega za pod zob.«

Cecilija se spominja, da je bil kasneje Franc premeščen v kasarno v mestu Nikolsburg[4], 120 km severno od Dunaja. Kdaj in kam so bili po končanem urjenju premeščeni v vojaške enote, se ne ve, saj tudi njegova žena, sinova in hči nimajo ohranjenih nobenih pisem. Vemo pa, da Franc Lužar ni bil skupaj z nobenim Slovencem vse do konca vojne.

»Bilo je že leto 1944. Čez polovico se je prevesilo, potem pa ni bilo več pisem. Bili smo v skrbeh, da je morda v ujetništvu, da se je zgodilo še kaj hujšega. V začetku leta 1945 je prispelo pismo, da je bil Franc ranjen na Madžarskem. Poslan je bil v vojaško bolnico v Beljak.«

---

³ Mesto v Spodnji Avstriji na meji s Česko.

⁴ Nikolsburg je nemško ime za češko mesto Mikulov. Mesto, ki je del zgodovinske Moravske, je neposredno ob meji s Spodnjo Avstrijo.

Cecilija je mami pomagala pripraviti razne dobrote, potem pa sta se z očetom s kolesoma odpeljala na Javornik, kjer sta shranila kolesi, od tam pa sta odšla na jeseniški kolodvor in se z vlakom odpeljala skozi predor v smeri Beljaka. Proti večeru sta že prišla do bolnice v Hermagorju⁵, ki je bližje švicarski meji, kar je bilo za vojake bolj varno. Zaradi varnosti so vojake premestili v zaledje v bližini švicarske meje.

»Ko smo se srečali, ni mogel govoriti. Snidenje, veselje. Skoraj je pozabil naš jezik, ker je bil toliko časa samo med tujimi vojaki. To je bilo konec marca ali v začetku aprila. Še smo ga obiskovali. Bližal se je konec vojne. Pojavilo se je vprašanje, kako ga spraviti domov.«

Konec aprila je šla Cecilija sama na pot. Spet je kolesarila do Jesenic, pustila kolo pri znancih in se z vlakom odpeljala v Hermagor, kjer je dobila sobo pri znancih. »V gostilni sem nekaj pojedla, kar je bilo v ponudbi tudi brez živilskih kart, Franc pa je imel hrano v bolnici. Bil je prost, da sva se lahko sprehajala po mestu, spat je hodil v bolnico. Dobil je dopust, a se je moral javiti v Celovcu na komandi. Z vlakom sva se odpeljala proti Beljaku in izstopila. Kakšen strah! Bil je v vojaški obleki, bila je kontrola, vendar se je izgovoril, da ni vedel, kje je. Zjutraj je pripeljal vlak iz Nemčije, popolnoma poln izseljencev. Stopila sva na vlak. Tvegala sva življenje. V vlaku je bila vojaška kontrola, zato sem brata prekrila.«

Bil je 1. maj 1945. Ko je vlak ustavil pred predorom na avstrijski strani, je vojaška kontrola izstopila. Ko so se pripeljali čez predor, je snežilo. Ob izhodu iz tunela je bila vojaška straža. Franc in Cecilija sta kar po tračnicah stekla proti Javorniku. Brata je pustila pri znancih, kjer je imela kolo, in se odpeljala domov po pomoč. Najprej se je preoblekla in najedla, potem pa je šla z Boštково Lenčko in Ivanko s kolesi nazaj na Jesenice po brata.

---

⁵ Hermagor je nemško ime za mesto Šmohor v dolini reke Zile na avstrijskem Koroškem.

»Šli smo na Brezje, kjer so bili vojaki domobranci. Brat se je pridružil vojski, me pa smo dobile sobo in posteljo, da smo prespale. Zjutraj sem mu prišla domobranski znak. Šli smo domov in nihče nas ni ustavil. Takoj so prišli domobranci, da mora k njim, pa se je uprl, da ima dopust. Pustili so ga. 9. maj je bil dan zmage. Tako zelena svoboda. Tam, kjer se fantje niso vrnili, smo bili žalostni.«

Po nekaj dneh v svobodi je prišla črnogorska brigada. Hišo so morali izprazniti, nanosili so slamo, da so ležali na tleh, tudi kuhinjo so zasedli. Mama je kuhala za družino, ko je bila kuhinja prosta. Domači so se umaknili v zgornjo sobo. Družina je spala le v eni sobi v nadstropju. Oče je pisma obeh sinov vojakov zaradi strahu, da bi jih našli, uničil.

Cecilija se spominja, da je njen brat Franc služil še Titovo vojsko v Italiji, v Pazinu in Vidmu (Udine). »Vojak je bil od 31. 7. 1943 do leta 1947. Ko je prišel domov, ni imel kart za živež, ne kolesa, ne obleke. Naj omenim, da so bile karte, pike smo jim rekli, za osnovno hrano in točke za obleko. Šel se je pritožiti na vojaško komando, nato se je to nekoliko uredilo. Delo je takoj dobil.«

O svoji vojaški poti je Franc Lužar zapisal naslednje[6]: »Po dopustu, ki smo ga preživeli v Muschelbergu (Mušov) pri Nikolsburgu, smo se 15. julija 1944 po enem letu skupnega življenja poslovili in razšli: okoli 10 so nas premestili v mesto St. Pölten, zahodno od Dunaja, ostali pa so odšli drugam.

Tam so nas zopet razdelili in ostal sem s prijatelji Francem Svetelom, mojim sosedom, Jožetom Repnikom in Jožetom Praprotnikom. V St. Pöltnu so nas opremili za fronto in nas poslali v Italijo do Verone. S čolni so nas prepeljali čez reko Pad in nas odpeljali do mesta Rimini. Tam smo še nekaj časa vadili, nato smo odšli na gorsko fronto pri Firencah. Na tej

---

⁶ KOMOVEC, Peter. 2003. *Pastir, nemški vojak in češki sin: Kranj-Hüttenberg-Jaslo-Olomouc, 1942–1948*. Kranj: samozal., str. 168.

fronti sem ostal do konca septembra, ko sem zbolel za malarijo in so me poslali v bolnico v Pesaro ob Jadranskem morju. Po mesecu dni v bolnici sem bil poslan v Videm (Udine) in od tam na Madžarsko v mesto Pecs (Peč), od koder sem odšel na fronto pri Balatonu (Blatno jezero), kjer sem sredi marca dočkal rusko ofenzivo. Po tednu bojov sem bil ranjen v roko in bil odpeljan v bolnico v Beljaku na Koroškem, kjer sem bil po 20 mesecih najbližje domu. V bolnici sem ostal 35 dni – do 2. maja 1945. Vedel sem, da se bliža konec vojne, vendar so me poslali na fronto proti Dunaju. Namesto da bi se vkrcal na vlak za Dunaj, sem tvegala, se usedel na vlak za Jesenice in srečno prišel domov. Doma sem pričakal konec vojne, se javil na takratnem krajevnem ljudskem odboru in takoj oblekel partizansko uniformo. Ker me ni nihče vprašal, od kod sem se pojavil, sem bil sprejet v enoto Knoja. Šele novembra so pri popisu izvedeli, da sem bil nemški vojak. Ker pa je bila amnestija že za menoj, sem moral zapustiti enoto Knoja, da sem odslužil še dve leti navadne vojske in bil demobiliziran novembra leta 1947. Za menoj je bila vsega skupaj 4 leta in 3 mesece vojske, toda ostal sem živ.«

Maks Drolc

NEMŠKI VOJAK, ANGLEŠKI UJETNIK IN SODELAVEC TER PREKOMOREC

Po očetovih spominih zapisala Marica Drolc

*Maks Drolc, prisilno mobiliziran nemški vojak
(Očetovo fotografijo hrani Marica Drolc.)*

Moj oče Maks Drolc je znal zelo zanimivo pripovedovati svoje spomine na vojni čas, ki jih je obujal na družinskih srečanjih ob obisku številnih sestra in bratov. Rodil se je v slikoviti vasici Kostanj v Tuhinjski dolini. Bil je 14. otrok po vrsti in najmlajši med njimi. Iz prvega zakona je imel oče še osem hčera. Prva žena mu je umrla, ko je rodila osmo hčer.

Čudoviti svet

Francija, prelepi kraj, kjer živijo kot v raj',
posebno pa v Pariz', ki od Kamnika ni tako bliz'.
Tudi tam sem nekoč živel in čudovito se imel.
Z metrojem smo se vozili, kako smo se čudili,
pa tudi francosko malo govorili.
Pa vse tako nobel je bilo,
da brez pravega recepta nikamor ne bi šlo.
Drugače v Auxerru smo z našo četo stanovali,
le v Pariz k zobozdravniku večkrat se peljali,
da so mi zobe popravljali.
Francozi z nami radi so govorili,
zato smo včasih tudi kozarček vinca zastonj dobili,
nato pa smo vsi francosko govorili.
O, madam, al' grem lahko mal' z vam?

Štiri mes'ce smo v Auxerru bili.
Joj, kako hitro so nam minili,
pa tudi dosti smo se naučili.
Kar dosti smo po mestu hodili
in tudi gostilne nismo zgrešili.
Notri malo smo popili,
potem slovensko smo zapeli,
vsi bili smo veseli.
Tudi Francozi so nam pomagali,
pa še za vince franke dali.
Nato na Dunaj so nas odpeljali pa v oficirsko šolo vpisali.
Ko smo šolo naredili, smo pa dopust dobili.
Ko dopust smo končali, se v Italijo na fronto smo podali.
Tam so nas Angleži s tanki že čakali ...

Ko smo v Afriko prileteli, joj, kako smo bili veseli.
Arabci okrog nas so plesali in za biznis spraševali.
Potem so Angleži nas ven nabrali
in na letališče odpeljali.
Tam smo avione razstavljali, ene pa tudi popravljali.
To smo srečni bili, pa z Angleži čaj pili, v menzi pa tudi
skupaj jedli. Kako se je to spremenilo.
Prej smo se drug drugega bali in streljali, potem
smo pa kolegi postali.

Potem so nas v Jugoslavijo nagnali. Tam smo zopet nastradali.
Spet za puške smo zgrabili, da bi sovražnika pobili.

(Maks Drolc)

National Archives

Washington, DC 20408

August 4, 1993

Reply to: NNRM93-08277-KS
NNRM93-08403-KS

This is in response to your two letters of July 4, 1993, concerning a World War II POW.

I found a listing for Max Drolz, POW #81G-256659, on a roster of "Yugoslav Nationals Detained in the Custody of the U.S. Armed Forces During WW II" (Record Group 389, Records of the Office of the Provost Marshal General). This roster does not contain additional information.

After the war, POW personnel records for individuals who had served in the German armed forces were sent to Germany. For more information about this material, you should contact:

WAST Record Center
Eichborndamm 167
1000 Berlin 52
GERMANY

Sincerely,

A handwritten signature in cursive script, appearing to read "Kenneth D. Schlessinger".

KENNETH D. SCHLESSINGER
Military Reference Branch
Textual Reference Division

Potrdilo ameriškega arhiva o vojnem ujetništvu Maksa Drolca v času med drugo svetovno vojno (Dokument hrani Marica Drolc.).

V nemško vojsko je bil vpoklican 19. aprila 1943. Ko je dobil obvestilo o vpoklicu, je bil zelo negotov, kaj naj naredi, da bo najbolje zanj in za domače. Če bi zavrnil vpoklic, bi se Nemci maščevali domačim, prav tako tudi, če bi kar čez noč izginil. Nekdo mu je zelo modro svetoval, naj kar gre in se izuri v rokovanju z orožjem. Ko bo bojne večine obvladal, pa naj se vrne in gre v partizane. In tako je tudi storil.

Prva postaja mobilizacije je bil Tübingen v Nemčiji, nato pa Auxerre v Franciji, kjer so po pripovedovanju očeta po štirih mesecih urjenja postali pravi vojaki.

Marca 1944 so jih premestili v Braciano v Italijo. Ko je končal podoficirsko šolo, so ga želeli poslati na fronto kot ostrostrelca. Dobil je mitraljez. Ko je šel po municijo in se vrnil, je nadrejenemu povedal, da so mu očala padla na kamen in se razbila. Tako mu ni bilo treba iti streljat. Povedal je, da ni nikoli želel streljati na ljudi. Kamor je prišel, je hitro osvojil osnovno besedišče, tako da se je lahko sporazumeval z domačini.

V Italiji je dezertiral iz nemške vojske, a so ga ujeli in zaprli. Ko so Američani bombardirali stavbo, v kateri je bil zaprt, mu je v splošni zmedi uspelo pobegniti iz zapora. Junija 1944 so ga zajeli Američani in odpeljali v taborišče v Netuno in nato v Neapelj.

V Neaplju so zapornike naložili na ladjo in jih odpeljali v Oran v Alžirijo. V Alžiriji so takrat jugoslovanski partizani že novačili za vstop v prekomorsko brigado. Julija 1944 je oče hkrati z 80 zaporniki podpisal, da se vključijo v prekomorsko brigado^[1]. S tem so dobili možnost vrnitve v Jugoslavijo. Odpeljali so jih na letališče v Blido. Tu se je spoprijateljil z Lodom Holeškom iz Velenja, s katerim sta potem delala do maja 1945 na letališču z ameriški in angleškimi vojaki. Pomagala sta pri transportiranju poškodovanih letal in delala v hangarjih.

Bil je zelo komunikativen in si je tudi med Angleži hitro našel prijatelje in z njimi spil kakšen čaj. Ker ni kadil, je domačinom Alžircem večkrat prodal kakšen zavojček cigaret in si za izkupiček kupil priboljšek v angleški kantini.

---

¹ Prekomorske brigade so vojaške enote, ki so od jeseni 1943 dalje nastajale kot del Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije izven jugoslovanskega ozemlja na območju in pod nadzorstvom zahodnih zaveznikov zlasti v Italiji. (Povzeto po https://sl.wikipedia.org/wiki/Prekomorske_brigade_NOVJ, dostop 5. 11. 2016)

Iz Barija so jih maja 1945 prepeljali v Split, nato na letališče v Zadar, od tam pa z ruskim letalom v Zemun, kjer je bilo poveljstvo letalskih sil. Takrat je bila tam tudi številna ruska armada. Na letališču je potem služil jugoslovansko vojsko. Odgovoren je bil za skladišče. V tem času so imeli na razpolago tudi nemške ujetnike. Dal jim je par cigaret in uredili so mu skladišče, da je bil red kot v lekarni. Oficir ga je za to pohvalil in ga vprašal, kako mu je uspelo narediti tak red. Oče mu je seveda rekel, da zato, ker so se ga vojaki bali, a to seveda ni bilo res.

Pripovedoval mi je anekdoto o ruskem vojaku, ki se je preveč napil vodke in obležal. Oče mu je seveda hotel pomagati. Začel je kuhati čaj. Pa pride mimo ruski oficir in ga vpraša, kaj je narobe. Ko mu oče razloži, mu oficir ukaže, da naj prinese dve vedri vode. Ko jih dobi, zlije vedri z vodo pijanemu vojaku na glavo in ta je bil v trenutku trezen. Oficir pa reče: »Tako pa mi zdravimo bolezen zaradi vodke.«

Mnogo spominov pa je izbrisal čas. Naj zaključim to pripoved z njegovo pesmijo, ki jo je napisal malo pred smrtjo leta 1996.

*Ali se je svet postaral
ali moj obraz?*

*Ali svet je mene varal
ali njega jaz?*

*Ali sem se jaz postaral
ali se je svet?*

*Ali me je kdo začaral
v dobo starih let?*

Maks Drolc

**Spomini na prva leta po
vojni**

Milan Windschnurer

**DOGAJANJE OB IN PO KONCU 2.
SVETOVNE VOJNE**

Leto 1945 je bilo izredno težko in usodno za mnoge kraje in prebivalce po svetu. Tudi v Kamniku z okolico je bilo tako. Da ne bi tisti čas povsem utonil v pozabo, tukaj nekaj spominov tistih, ki smo takrat živeli v Kamniku. Upam, da bo ta prispevek zanimiv tudi za tiste, ki so mlajši od nas, da bi bolje razumeli dogodke in duha tega dela naše polpretekle dobe^[1].

Po izkrcanju zahodnih zaveznikov, Anglo-Američanov in de Gaullovih Francozov, junija 1944 v Normandiji in nato po njihovem uspešnem napredovanju v Franciji, hitrem prodiranju Rusov na vzhodni fronti, težkih, a vztrajnih zmagah Anglo-Američanov v Italiji smo v Evropi pričakovali zaključek vojne že ob koncu leta 1944. V zadnjih obupnih poskusih pa je, predvsem z decembrsko protiofenzivo v Ardenih, zagrizeno obrambo na Visli, na Madžarskem, na Balkanu in pod južnim robom Padske nižine Nemcem uspelo njihov dokončni zlom preložiti še za dobre štiri mesece.

Kamnik v prvih mesecih leta 1945

Takrat je v Kamnik prihajalo čedalje več nemškega vojaštva – umikali so se z Balkana, iz Italije in z bližnjih frontnih črt (npr. pri Budimpešti). Vrsta barak, postavljenih med vojno v bližini spodnje železniške postaje, za namestitev vse vojske ni več zadostovala. Postopoma so pričeli nemški vojaki naseljevati prvotno zgradbo osnovne šole Toma Brejca. Tisto zgradbo, v grobem je bila zgrajena že tik pred vojno, so Nemci dogradili do pozne jeseni leta 1942. Od takrat je bila tam nameščena celotna kamniška osnovna in meščanska šola. Vse te učence so v šolskem letu 1944/45 postopoma preseljevali nazaj v prostore stare ljudske šole (danes zgradba pošte na Glavnem trgu), tudi v dvorano nad kavarno pod Malim

---

¹ Prispevek Leto 1945 je bil prvič objavljen v sedemnajstih nadaljevanjih, od 9. 11. 1995 (Kamniški občan, letnik 34, št. 19) do 25. 6. 1996 (Kamniški občan, letnik 34, št. 14). Leta 2015, ko je minilo 70 let od takratnih dogodkov, je bilo prvotno besedilo pregledano, prenovljeno in dopolnjeno. Izbrana in delno prirejena poglavja so bila objavljena v ŠUŠTAR, Milan. 2004. *Zbornik žrtev II. svetovne vojne v občini Kamnik, druga dopolnjena in popravljena izdaja*. Kamnik: Občina.

gradom. Vsa leta med vojno je potekal pouk izključno v nemškem jeziku. Poučevali so učitelji in učiteljice nemške narodnosti.

Nekaj tednov pred koncem vojne so Nemci začeli graditi obrambno črto, in sicer najprej na obeh prelazih, na Kozjaku v Tuhinjski dolini in na Črnicu. Tja so prisilno privedli precej Kamničanov in okoličanov. Ti so morali, zastraženi od nekaj Nemcev, predvsem invalidov iz inženirske (vojaške) organizacije Todt, kopati obrambne protitankovske jarke. Na Kozjaku so naše ljudi poleg Nemcev stražili tudi t. i. vlasovci, to so bili Rusi, ki so prešli na nemško stran in so se borili predvsem proti komunizmu, proti Rdeči armadi. Na Kozjak so morali tudi še ne 16-letni učenci 4. razreda meščanske šole iz Kamnika. Skupaj z ostalimi so prenočevali po toplarjih in kaščah v vasi Črni Vrh nad Kozjakom. Ob dokaj borni hrani so od tam dnevno odhajali na delo na sam prelaz. Marsikatero jutro so lahko opazovali navadno po dva, tri zelo nizko leteče lovske bombnike. Bili so temno pobarvani in prijel se jih je vzdevek »ta črnik«. To so bila letala NOV (narodnoosvobodilne vojske). Vedno so priletela nizko od vzhodne strani Tuhinjske doline in nadaljevala let proti osrednji in zahodni Sloveniji. Tam so napadala vlake in železniške naprave. Konec marca sta dve taki letali napadli spodnjo železniško postajo v Kamniku. V tem edinem letalskem napadu na Kamnik sta odvrgli nekaj manjših bomb. Vse so zgrešile cilj in padle na bližnje travnike in vrtove. Sicer pa je tako kot že leta 1944 prve mesece leta 1945 vsak dan preletelo naše kraje po nekaj sto ameriških štirimotornih bombnikov[2]. Bombardirali so vojaške in industrijske cilje na današnjem avstrijskem in južnonemškem ozemlju, vendar nikdar Kamnika, tako da med vojno v živo skalo vsekani odlični zaklonišči pod Malim in Starim gradom v glavnem nista bili uporabljani.

---

² Prve zračne alarme je Kamnik doživel v drugi polovici decembra 1943, leta 1944 je bilo zaradi preleta zavezniških letal skupaj 177 alarmov, leta 1945 pa še 219 alarmov za zračni napad, zadnji je bil 15. aprila. (Povzeto po BERLEC, Jože. 1995. *Kronika ob 100-letnici Gasilskega društva Kamnik: 1882–1982*. Kamnik: Gasilsko društvo Kamnik, str.74–6)

Preleti zavezniških letal so se začeli že ob sedmi, osmi uri zjutraj in trajali z daljšimi ali krajšimi presledki vse do zgodnjih popoldanskih ur, seveda, če je bilo vreme ugodno za letenje. Med letalskimi alarmi, ki so jih naznanjale sirene, ni bilo dovoljeno hoditi ali voziti se po mestu. Zaradi nenehnih zgodnjih alarmov se je začel pouk že ob 7. uri zjutraj. Največkrat pa so morali pouk, običajno na veliko veselje šolarjev, že po kratkem času prekiniti in mladino poslati domov. Morali bi sicer iti v bližnje zaklonišče, toda le malokateri se je ravnal po tem navodilu.

Med letalskimi alarmi so morali biti kamniški gasilci vedno v pripravljenosti. S svojo gasilsko opremo so pohiteli na obrobje mesta, običajno poleg gostišča Pod skalco, v zavetje Starega gradu.

O tem, kako zelo na kolenih je bila Nemčija v aprilu 1945, priča naslednji dogodek. Nekega zgodnjega aprilskega jutra je nad Menino planino ob spremstvu dvotrupih lovskih letal zakrožilo anglo-ameriško transportno letalo. S padali je pričelo partizanom odmetavati različen material. Nemški stražarji, ki so ravno takrat v koloni vodili naše prisilne delavce na prelaz Kozjak, so to oskrbovalno akcijo le nemočno opazovali. Našim ljudem so ukazali, naj zaradi varnosti poležejo ob rob kolovoza. To so storili le redki, saj je bila bojazen, sodeč po dotedanjih izkušnjah glede verjetnosti napada zavezniških letal na kamniškem območju, skorajda odveč.

Kamnik pred osvoboditvijo

Kljub popolni nemški informacijski blokadi oz. kljub zavajajočemu poročanju nemškega tiska in radia (kar je bilo značilno za celo medvojno obdobje) smo bili z dogodki dokaj na tekočem. S tajnim, z nemške strani radijsko zelo motenim poslušanjem angleških in ameriških radijskih postaj BBC London in Glasa Amerike se je tistim redkim, ki so še imeli radijski sprejemnik, Nemci so jih namreč skoraj vsem našim ljudem zaplenili, nekako uspelo informirati o najnovejšem dogajanju na bojiščih. Te novice

V brezvladju ob koncu 2. svetovne vojne so javno lastnino zaščitili kamniški gasilci v sestavu kot na sliki iz sredine leta 1944. Članstvo pri gasilcih jih je zaščitilo pred vpoklicem v druge nemške že oborožene polvojaške enote. Sredaj na sredini sedi komandant Tomaž Homar, na njegovi desni namestnik Anton Zore in na levi drugi namestnik Leopold Lampič. Avtor fotografije je Stane Aparnik, sin znanega fotografa Franca Aparnika, hrani pa jo Jože Berlec, ki je tudi na tej fotografiji (stoji četrti z leve v drugi vrsti).

so se dokaj hitro širile med ljudmi, ki so si zaupali. Poslušanje radijskih poročil Nemcem sovražnih radijskih postaj je bilo seveda najstrožje prepovedano. Kogar so Nemci zasačili pri poslušanju, so ga takoj zaprli in poslali v koncentracijsko taborišče, kar je bilo takrat kot smrtna obsodba. O skorajšnjem koncu nemškega rajha so npr. izvedeli tudi prisilni delavci na Kozjaku. Na podlagi teh novic je nato nekaj dni pred 8. majem del naših ljudi pobegnil proti domu. Za njimi so Nemci poslali vojake generala Vlasova. Ti so pobegle prestregli in jih pripeljali nazaj na Črni Vrh, vendar le za nekaj dni. 9. maja zjutraj so se vsi taboriščniki na Kozjaku zbudili svobodni. Noč je vzela vse Nemce in tudi vlasovce.

Iz mesta Kamnik je nemška vojska odšla še prej, že 6. maja, le redki posamezniki naslednji dan. Šestega maja so odšli, največ z vlakom ob 14. uri, tudi nemški civilisti z družinami. To so bili različni uslužbenci z okraja, iz občinskega urada, kamniškega urada koroškega deželnega sveta (Landratsamta), učitelji in drugi. Skupaj je Kamnik do konca vojne zapustilo 271 nemških državljanov (Kotnik^[3], 2012).

S tem je Kamnik ostal brez oblasti. Da ne bi prišlo do morebitnih kraj in pustošenja pisarn in drugih prostorov, so se na hitro zbrali kamniški gasilci. Ti so pri vseh teh objektih postavili straže in pričeli v starem gasilskem domu (danes pokrita tržnica) zbirati ter shranjevati zapuščeno nemško orožje. Večino so pripeljali iz kletnih prostorov sedanjega samskega doma na Cankarjevi ulici. Takrat je bila to zgradba sedeža okraja Kamnik. Ta zgradba, še leta 1941 last Sokolov, je vsa predvojna leta nedograjena (do 3. faze) samevala. Med vojno so jo Nemci, seveda z davki naših ljudi, dogradili. Tudi skupina prejšnjih članov t. i. Selbstschutza (samozaščite) je gasilcem ponudila in tudi izročila kar lepo količino orožja. V Selbstschutz, v nekakšno oboroženo nemško polvojaško organizacijo, ki bi jo, seveda ne povsem, primerjali z nekakšno teritorialno obrambo pri nas pred letom 1990, so bili prisilno vključeni naši ljudje, ki so stanovali v glavnem doma^[4].

Zaradi zbiranja orožja pa so se verjetno čutili ogroženi kamniški domobranci, ki so še vztrajali v samostanu in domu v Mekinjah. Ti so 7. maja ob 20. uri ob pomoči domobrancev iz okoliških postojank iz Komende in Vodice, skupaj jih je bilo kakih 110, obkolili gasilski dom v Kamniku in hitro razorožili majhno in nepripravljeno stražo gasilcev. Odpeljali so vse orožje in ga nato v Mekinjah uničili. Med to akcijo pri

---

³ KOTNIK, Andrej. 2012. Pogledi v delovanje Komunistične partije na Kamniškem v prvih povojnih letih. V *Kamniški zbornik* 21, ur. Marjeta Humar, str. 79–95. Kamnik: Občina.

⁴ Pripadniki Selbstschutza so morali službeno nositi nemške uniforme črne barve, enake so prejeli tudi člani kamniške godbe na pihala.

gasilskem domu so bili lažje ranjeni tudi trije gasilci: Anton Jeglič st., Jože Berlec in Roman Neřima. Ker so se v smeri proti Staretovemu dvorcu, v njem je danes OŠ 27. julija, umikali nekoliko prepočasni, je za njimi pričel streljati neki domobranec. Streljal je sicer v tla, vendar so nekatere odbite krogle našle svoj cilj. Vsi trije so morali takoj po zdravniško pomoč k dr. Puclju na Glavni trg.

Najbrž zaradi zavarovanja napada na gasilski dom so domobranci pred tem obkolili Kamnik. Na križišču na Glavnem trgu, takrat imenovanem še po Adolfu Hitlerju, so postavili strojnico. Po ulicah so streljali v sleherno odprto okno. Naslednji dan, 8. maja, je tudi večina domobrancev, nastanjenih v Mekinjah, nekateri so odšli na svoje bližnje domove, zapustila Kamnik.

Po mestu so meščani že razobesili številne jugoslovanske zastave. Te so bodisi poiskali v svojih skrivališčih še izpred vojne ali pa so jih na hitro sešili sami, seveda ob veliki iznajdljivosti, kako priti do blaga. V te zastave, zlasti tiste, ki so bile že opremljene z rdečo zvezdo, so 8. maja odhajajoči domobranci jezno streljali. S strelji so razcefrali zastavo Sovjetske zveze. To so domačini obesili na Glavnem trgu, skupno z zastavama Jugoslavije in Združenih držav Amerike, ki skorajda ni bila poškodovana. Pri izhodu iz Kamnika je bil ranjen en domobranec. Iz tovarne Titan je nekdo streljal nanje. Seveda so domobranci odgovorili z ognjem, vendar niso nikogar zadeli. Tako je bil Kamnik z okolico 8. maja pozno popoldne svoboden.

Kamnik svoboden

Na evropskem prizorišču so takrat potekali dogodki z bliskovito naglico. Anglo-ameriške, francoske in sovjetske divizije so prodrle do samega središča nacizma – Berlina. Nacistična Nemčija je bila poražena do tal in 8. maja je delegacija nemškega vrhovnega poveljstva podpisala v Berlinu

brezpogojno kapitulacijo. Ta je začela veljati 8. maja 1945 ob 23.01. 9. maja je bila osvobojena Ljubljana.

9. maja so kamniški gasilci želeli svoje začasno vzdrževanje javnega reda čim prej prenesti na bodočo domačo oblast. O tem, da je Kamnik prost vseh nemških in domobranskih sil, so sklenili takoj obvestiti partizane. To so storili tudi na predlog takratnega župana barona Hermanna Rechbacha. Ta je prebival še od predvojnih let v graščini na Zapricah, stari posesti ženine družine. Rechbach, sicer nemškega rodu, je s svojo družino tudi po nemški kapitulaciji ostal v Kamniku, še pred tem pa je pri odhajajočih Nemcih izposloval, da niso spustili v zrak smodnišnice in obeh mostov čez Bistrico.

9. maja dopoldne so kamniški gasilci poslali svoje sle v Kamniško Bistrico in v Tuhinjsko dolino s sporočilom o izpraznjenem Kamniku. Do Šmartna se je s kolesom s sogasilcem odpeljal Dušan Slatinšek. Tam sta sporočilo posredovala nekemu partizanu. V bistriški dolini naj bi bil partizane obvestil Roman Nežima.

9. maja popoldne so se v Kamniku v pričakovanju prihoda partizanov ljudje v velikem številu zbrali na Glavnem trgu. Stranjani so krenili partizanom naproti s konjskimi vpregami z okrašenimi vozovi. V dolini Kamniške Bistrice so se srečali s skupino partizanov. Ti so odklonili ponujeni prevoz in raje peš korakali dalje proti Kamniku. Dejali so: »Celo vojno smo hodili peš, tudi to zadnjo pot bomo opravili z nogami!« Partizanom naproti se je v dolino Kamniške Bistrice pripeljal s svojim motociklom tudi znani kamniški mesar (s sedanjega Trga svobode) Pepe Možek. Ta je imel več sreče. S seboj je uspel v Kamnik odpeljati partizana živinozdravnika Demetra Sadnikarja (Metota). Ko so bistriški partizani v gosjem redu že korakali ob zidu smodnišnice, jim je prišlo naproti kar nekaj Kamničanov. Pri teh in, kot je bilo mogoče opaziti, po nekem svojem slu so partizani preverjali dejanski položaj v Kamniku. Pred mestom so se

razdelili in potem z raznih strani ob bučnem pozdravljanju množice prispeli v mestno središče. Vse to se je dogajalo še podnevi, v zgodnjih večernih urah. Partizane je pozdravil tudi župan Rechbach.

Ker partizanov iz Tuhinjske doline še ni bilo, sta šla 9. maja popoldne ponje še gasilec Adolf Kregar s svojim avtom in poveljnik gasilcev Tomaž Homar. Zvečer so štirje partizani iz Tuhinjske doline prišli v Kamnik – z naperjenim orožjem po Veliki ulici (danes Maistrovi ulici) in se podali v sedanjo zgradbo sedeža občine. Med tem so partizani v Tuhinjski dolini zadrževali poveljnika gasilcev kot talca. Ko so ugotovili, da je Kamnik zares brez sovražnega vojaštva, so ga izpustili. Nato je še več partizanov iz Tuhinjske doline prispelo v Kamnik; nekateri so vedeli povedati, da so to »ta politični«.

Kasneje zvečer so po kamniških ulicah – na željo množice – priredili svečan mimohod vseh došlih borcev. Množica je partizane navdušeno pozdravljala. Ves Kamnik je bil v državnih, jugoslovanskih zastavah. Z oken so otroci in odrasli mahali z doma izdelanimi papirnatimi zastavicami. Nastopil je tudi pevski zbor iz Kamnika. Tega je po nalogu kasnejšega prvega tajnika nove občinske uprave partizana Mirana Keršmanca na hitro spravil skupaj Ciril Vremšak, predvojni in takoj povojni pevovodja Lire. Proslavljanje svobode se je nadaljevalo pozno v noč. Veselje je bilo razumljivo, saj je pomenilo za civilno prebivalstvo konec nemške okupacije, za partizanske borce pa konec nenehnih odrekanih, pomanjkanja, vsakdanjih nevarnosti, za marsikoga je bil to celo najsrečnejši dan v njegovem življenju.

Prvi dnevi svobode

Po podpisu brezpogojne kapitulacije Nemčije so se po Evropi pričele vdajati nemške enote. To polaganje orožja pa je marsikje zamujalo, predvsem tam, kjer so se nemške oborožene sile skušale izogniti predaji Rusom oz. partizanskim enotam. To se je dogajalo npr. v Češkoslovaški,

severovzhodni in vzhodni Avstriji, tudi na tleh Jugoslavije in še posebej Slovenije. 9. maja se je znašla na begu iz bivših jugoslovanskih dežel množica nemških vojakov, četnikov, ustašev, domobrancev in civilnih beguncev. Vsi ti so se želeli prebiti do jugozahodne Avstrije, da bi se tam predali angleškimi zasedbenim silam. Vse te umikajoče se vojake z begunci vred je v Sloveniji obkolila jugoslovanska partizanska vojska in general Loehr je moral 10. maja podpisati vdajo 300.000 mož nemške skupine armad E. Zajetje preko 70.000 ustašev, četnikov z begunci pa je bilo v Sloveniji, predvsem na področju Dravograda in v Mežiški dolini, zaključeno, deloma z boji, 15. maja.

Že 10. maja so peš iz Ljubljane prispele v Kamnik številne enote partizanske vojske. To je bila slovenska 15. brigada XV. divizije, ki je dan poprej sodelovala v svečanem vkorakanju partizanskih enot v Ljubljano. Ta brigada se je utaborila ob Kamniški Bistrici na prostoru sedanje avtobusne postaje. 11. maja je prišla glavnina 14. Hercegovske brigade. Ta je našla svoje bivališče v nadstropjih osnovne šole (sedanje pošte) v centru mesta. Nekoliko kasneje so na kamniško območje prišle še druge enote jugoslovanske partizanske vojske. Te so se nastanile po kmetijah od Podgorja pa tja do Žej.

Kot sežejo spomini, vedo ljudje povedati, da so bili ostali pripadniki jugoslovanske partizanske vojske takrat nastanjeni še delno v barakah ob spodnji železniški postaji, pa tudi v takrat še nedokončanih stanovanjskih zgradbah na sedanji Kajuhovi ulici. V slednjih so bili pred koncem vojne že tudi rusko-nemški vojaki (vlasovci).

Skoraj istočasno s prihodom omenjenih večjih enot partizanske vojske so se v Kamnik začele zgrinjati večtisočglave množice nemških ujetnikov. Bilo jih je vse polno. Na primer: velik prostor ob mostu pri Bistrici na koncu Grabna (Medvedove ulice) je bil napolnjen z njimi. Ob takrat razumljivem splošnem pomanjkanju hrane so bili ti ujetniki skoraj brez

hrane. Od teh sestradanih ljudi si je takrat prenekateri zvedav fantič za nekaj malega hrane – ob večinoma dobrohotni strogosti partizanskih stražarjev – mogel pribarantati ročno ali žepno uro, kar je takrat pomenilo mnogo večjo vrednost kot danes.

V tistih dneh, že okrog 10. maja, pa se je v naši javnosti pojavilo še geslo: »Gremo zasest našo Koroško!« Tudi v povezavi s tem je nova partizanska oblast že 11. maja razglasila splošno mobilizacijo. Tudi moški na Kamniškem, starejši od 18 let, so se morali javiti naborni komisiji v prejšnji zgradbi sedanje Osnovne šole Toma Brejca. Tisti, ki so bili, bodisi prostovoljno bodisi prisilno, med vojno vključeni v kakršnokoli nemško vojaško ali polvojaško enoto (npr. v Selbstschutz, Wehrmanschaft, ...), pa so bili kot nevojaki razporejeni na razna civilna dela. Teh del je bilo po vojni, razumljivo, zelo veliko.

Zaradi zloma prejšnje okupacijske oblasti je bilo v tistih dneh potrebno hitro vzpostaviti novo učinkovito upravo. Ta naj bi poleg javnega reda in miru zagotavljala tudi najnujnejšo oskrbo prebivalstva. V ta namen je bil tiste dni tudi v Kamniku ustanovljen mestni odbor OF (Osvobodilne fronte). Ta odbor je vodil sekretar Miran Keršmanc, njegov namestnik je bil France Bremšak (oba partizana). V odboru so bili še: tajnica Lea Brandšteterjeva, Alojz Bešter, Helenca Bervar, Franc Zabrezovnik (Nagrot), Melanija Žargi in Davorin Hočevar.

Tedni množičnih usmrtitev

Poleg številnih pripadnikov partizanske vojske in tisočev zajetih nemških vojakov ujetnikov so se po 9. maju 1945 v Kamniku in predvsem zunaj njega pojavili še številni drugi begunci. Vsi ti so bili na begu v Avstrijo, ki so jo že zasedli Angleži. Bili so to vojaki, ki so se med ravno končano 2. svetovno vojno borili proti revolucionarni partizanski vojski, npr. četniki iz Črne gore, Sandžaka, tudi srbski, tudi nekaj slovenskih domobrancev in

seveda ustaši in domobrani iz Hrvaške. Nekateri od teh, zlasti ustaši, pa tudi domobrani, so se odkrito borili ob boku okupatorjev: Nemcev, Italijanov. Z vsemi temi begunci je bilo tudi precej civilistov, tudi žena in otrok. Vsi so bežali pred prihajajočim, zanje nesprejemljivim, komunizmom.

Teh skupin ujetnikov pa za razliko od ujetih nemških vojakov v Kamniku skorajda ni bilo videti. Če je bilo le mogoče, so bile prikrite očem javnosti. Zakaj? Danes je seveda odgovor na dlani. Tem ljudem očitno že od vsega začetka ni bil namenjen status vojnih ujetnikov – bili so določeni za likvidacijo. Takrat, torej po koncu vojne, se je na Kamniškem pričela strahotna morija, kakršne naši kraji v svoji zgodovini ne pomnijo.

Nekje 10. maja je XV. divizija partizanske vojske zajela večjo skupino, predvsem Hrvatov. Ti so prišli s štajerske strani čez Črnivec. Vse so zaprli v barake ob spodnji železniški postaji v Kamniku. In že 11. maja so na Cuzakovem travniku ob takratnem bjarju (danes na kraju južno, blizu cistern, ki stojijo ob Titanu oz. severno od tovarne Svit) pobili okoli petsto ljudi. Večinoma so bili Hrvatje pa tudi pravoslavni Srbi. Med njimi je bilo veliko žensk. Med streljanjem žrtev na Cuzakovem travniku je prišlo do nesreče. Da ne bi z vzhodne strani prišli do mesta likvidacij nepoklicani ljudje, je vodstvo v to smer poslalo vojaško stražo. Ti stražarji pa z nameranim streljanjem žrtev niso bili seznanjeni. Ko so zaslišali strele s svoje zahodne strani (s Cuzakovega travnika), so, misleč, da so napadeni, začeli streljati v to smer tudi oni. Pri tem naj bi po pripovedi očividcev smrtno zadeli štiri vojake, ki so prisostvovali streljanju četnikov in ustašev.

Pri Šmartnem je bilo zajetih več hrvaških domobranov, med njimi tudi civilisti in slovensko govoreči ljudje – bojda s Kočevskega, saj je nekdo izmed njih pred streljanjem zaklical po slovensko: »Najprej nas sodite, nato morda šele streljajte!« Vse te, bilo jih je približno 250 do 300, so v nedeljo, 13. maja, postrelili v Jevniku pri Sidolu. Domačini so jih morali znositi na kupe, obložili so jih z butarami, polili z bencinom in zažgali. Te napol

sežgane, razpadajoče žrtve so nato samo obsuli s prstjo. Za to delo so uporabili nemške ujetnike pa tudi prisilno mobilizirane okoličane. O tem žalostnem dogodku je Ivan Jerič, domačin iz bližnjega Buča, v svojih spominih napisal:

»Že zgodaj dopoldne tiste grozne nedelje za vse Šmartno in okolico so veliko moških od šestnajstega leta naprej, slečenih malone do golega in zvezanih z žico, odgnali iz Šmartnega proti mali vasici Sidol. Vzeli so jih iz vrst utrujene trume, pod imenom 'ustaši'. Ko so dospeli ti ujetniki v spremstvu oboroženih osvoboditeljev v tisto vasico s tremi bajtami, za katerimi se začinja ozka soteska s potjo proti Pšajnovici, so zadržale strojnice.

Grozen krik in vik, rjojenje še ne smrtno zadetih se je razlegalo po tej soteski in odmevalo od okoliških hribov, vse dokler jim niso dokončale življenje konice bajonetov. Te žrtve sem moral na ukaz z drugimi boječimi mobiliziranimi možmi zasipati z zemljo tudi jaz. Velik strah in preplah je legel po vseh krajih, kjer se je to dogajalo. Ljudje pregnanci pa, kar jih je še ostalo od tiste raje, so se čez nekaj dni pomikali nazaj po Tuhinjski dolini na Štajersko in od tam, sam Bog ve kam. Bili so že ob vse, kar so imeli, in sestradani tako, da so eni že travo jedli.«

Okrog 15. maja je bilo približno 200 metrov severozahodno od sedanje spodnje postaje žičnice na Veliko planino, ob cesti na Kraljev hrib, postreljenih dva tovornjaka ranjenih ustašev.

O tem dogodku je Franc Kosi (2000) izpovedal naslednje^[5]:

»10. maja 1945 smo pripadniki 15. partizanske brigade prišli v Kamnik. Brigada je bila razdeljena na več lokacij, mi smo bili v šotorih iz odej ob Kamniški Bistrici. Oficir, menda komisar čete, nas je zbral za desetino. Nič ni rekel, kam in zakaj gremo. Odšli smo na kamniški Glavni trg, kjer sta se že nahajala dva tovornjaka 40–50 ranjencev. Vsi so bili krvavi in v povojih, nekateri nepokretni. To so bili hrvaški ranjenci, verjetno ustaši in hrvaški

---

⁵ ŠTURM Lovro, Anton DOLENC, in Blaž IVANC. 2000. *Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija.

domobranci. En tovornjak so že izpraznili tako, da so jih natlačili na en tovornjak, na drugi tovornjak pa je šla naša desetina. Kljub temu, da nihče ni povedal, kam gremo, sem imel občutek, da nekaj ni v redu, da bomo morali pobijati. Na zadnji del tovornjaka z ujetniki, ki je vozil pred našim tovornjakom, sta šla še naš mitraljezec s pomočnikom. Vozila sta Hrvata, verjetno ustaša. Po mojem so se pripeljali dol iz Stahovice, od Gornjega Grada.

Na vmesnem delu poti proti Kamniški Bistrici je neki kmet peljal les s konjem, ki se je močno bal kamiona. Šofer kamiona je zato ustavil in ranjenci so začeli skakati s kamiona. Verjetno so vedeli, kaj jih čaka, čeprav so jim naši govorili, da gredo v bolnico. Neki Rus, ki je bil z nami in govoril dobro slovensko, je spustil rafal proti kamionu, vendar je po nesreči ubil našega mitraljezca Jožeta Jagodica, doma iz Cerkelj pri Brniku. Te ranjence, ki so poskakali s kamiona, so takoj tam pobili, na samem kraju. Tovornjak smo potem zelo težko vžgali. Porivali smo ga itd. Nato je le vžgal.

Peljali smo se naprej, vendar nismo prišli do Kopsišč. Ustavili smo se nekoliko prej. Ujetnike smo nagnali v precej strm hrib, okoli 10 metrov skozi gozd, ceste ni bilo, na neko majhno planoto, na kateri je bila plitva kotanja. Ujetniki so se morali vanjo uleči, nakar smo morali vsi iz vsega orožja usekati po njih. Zatem so oficirji preživelim s pištolami dali še milostne strele v glavo. Grobišče je nekje v gozdnatem hribu nad cesto, okoli 200 metrov pred spodnjo postajo gondole.

Ko smo šli v tisti hrib proti planoti, se spomnim, da sta morala dva ranjenca vleči svojega kolega, ki je bil nepokreten. Priganjala sta ga, naj vendar poskuša iti, ker ga bojo tako ali tako ubili, on pa je odvrnil: 'Pa neka!' Ker ga nista mogla več vleči, sta ga spustila, komandir pa je dal kurirju znak z glavo, nakar je počilo. Po poboju je komandir čete ukazal, naj gre nekdo dol do tovornjaka in v Kamnik po saniteto, ki naj bi pobite verjetno pospravila. Ker nisem bil vajen tega početja, sem takoj skočil iz vrste, za mano pa še eden, komandir se je za nama sicer drl, da 'samo eden ...!', vendar se nisva več ustavila. Jaz sem se hotel tega rešiti, ker je bilo to zame nekaj groznega. Nekoliko nižje sva naletela na tistega, ki je prej kot onemogel dobil strel. Bil je obstreljen, zato se je vlekel

Grobišča v Kamniški Bistrici

Grobišče Macesnovec ① je ob cesti Stahovica–Kamniška Bistrica približno 900 metrov pred spodnjo postajo žižnice. Grobišče je dobro vidna gomila, a ni označeno.

Nad tem grobiščem v Šimnovem plazu ob stari cesti je drugo grobišče ②, ki tudi ni označeno.

Ob cesti na Kraljev hrib, nasproti garaže, je grobišče ③, ki ni označeno.

Grobišči ④ ⑤ sta na Kopiščih (v drevesnici). Grobišče ④ je označeno s križem.

Nasproti grobišč v drevesnici, čez glavno cesto, je grobišče ⑥, ki ni označeno.

Globlje v gozdu, v Dolskem placu, je grobišče ⑦, ki ni označeno.

Vir: ŠUŠTAR, Milan. 2004. Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik: druga dopolnjena in popravljena izdaja. Kamnik: Občina, str. 121.

po štirih. Ustrelil sem ga, ker se mi je smilil, saj je bil od prej ranjen, sedaj pa še obstreljen. Nič več ni videl, nič govoril, samo še klečal je in se opiral na roke, Tisti, ki ga je prej ustrelil, je to naredil nesramno, saj ga je samo obstrelil.

Poboj ranjencev je moral biti kakšen teden ali 10 dni po osvoboditvi (med 15. in 20. majem 1945), ker se je to zgodilo, še preden so prišli četniki. Najprej so tam pobili Hrvate in šele potem četnike.«

Iz smeri Tuhinjske doline in čez Črnivec pa so tiste dni mimo Kamnika prihajali še novi in novi begunci, tako iz Hrvaške, tudi Slovenci so bili vmes, in okrog 12. maja kar okrog 3000 Črnogorcev. Vse omenjene so zajemale partizanske enote, ki so bile nastanjene v Kamniku. Da bi bili kos tolikim, po večini še oboroženim beguncem, so med 14. in 15. majem v Kamnik in okolico prispele močne črnogorske partizanske enote. Po podatkih Čede Vukmanovića, preživelega črnogorskega begunca, so bili to vojaki 5. proletarske, 7. mladinske in 9. udarne brigade, vsi iz sestava tretje divizije. Prišli naj bi, po Čedu Vukmanoviću, zato, da bi uredili stvari z ubežnimi sorojaki.

Med ubežnimi črnogorskimi begunci je bilo seveda poleg črnogorskih četnikov tudi okrog 1000 civilistov, intelektualcev, nacionalistov, žena, otrok pa tudi celoten vrh črnogorske pravoslavne cerkve. Vsi ti so se nastanili pod šotori po gozdovih okrog Kamnika, kamor so prispeli po tridnevnem pešačenju iz celjske smeri.

Ker so izvedeli za prvotno Titovo izjavo, da tisti begunci, ki med vojno niso imeli krvavih rok, ne bodo likvidirani, so se hoteli partizanom miroljubno predati. A ravno tiste dni so se, po izjavi Svetozarja Vukmanovića Tempa, v Ljubljani sestali vodilni jugoslovanski komunisti: Tito, Kardelj, Ranković in Djilas in se odločili za streljanje vseh zajetih beguncev, razen mlajših od 20 let. Ko so to izvedeli črnogorski in tudi drugi ubežniki, so se, razumljivo, hoteli neopazno prebiti mimo Kamnika do Avstrije.

Kot je zapisal Pavlin⁶ (1969), je 14. maja prišlo v okolici Kamnika do spopada z večjo četniško skupino. V spopadu je imel 1. bataljon 15. brigade dva mrtva in sedem ranjenih, 150 četnikov je padlo, 40 so jih zajeli, kakih 50 pa je uspelo pobegniti v gozdove. Po Pavlinu je 15. brigada ujela na Kamniškem 9800 ubežnikov, 1000 zajetih beguncev, tako piše Mile Pavlin, pa so odvedli tudi proti Ljubljani. Kakšna usoda je doletela vse te zajete, ni znano.

Prav gotovo je velik del teh ujetih beguncev končal v številnih množičnih grobiščih, ki so posejana zlasti v dolini Kamniške Bistrice: tako v grobišču Macesnovec ob cesti Stahovica–Kamniška Bistrica, približno 900 metrov pred spodnjo postajo žičnice, in v grobišču nad tem, v Šimnovem plazu, tam naj bi bilo pokopanih tudi okrog 30 slovenskih domobrancev, v že omenjenem ob cesti na Kraljev hrib ter seveda v štirih največjih, tistima v bivši drevnici na Kopsiščih in v tistem nasproti ob cesti v Kamniško Bistrico in tudi velikem, če ne največjem, okrog 25 m dolgem, v Dolskem placu. V teh grobiščih leži po nekaterih ocenah okrog 2000 do 3000 žrtev.

Ocenjuje se, da je bila glavnina teh streljanj med 18. in 20. majem, nadaljevala pa so se vse do konca maja, saj so partizanske enote zajemale vedno nove begunce, med njimi tudi Slovence.

Večino zajetih ubežnikov na Kamniškem so, tako kot prve zajete Hrvate, zaprli v med vojno za nemško vojsko zgrajene barake in hangarje ob sedanji Ljubljanski cesti, blizu spodnje železniške postaje Kamnik. Od tam so jih, predvsem črnogorske četnike in njihove civilne spremljevalce, najprej peš (zgodaj zjutraj) skozi mesto vodili, kasneje pa s kamioni vozili do morišč v Kamniški Bistrici. Za vse tam pokopane žrtve naj bi predhodno kopali množične grobove nemški vojaški ujetniki. Po nekih pripovedih pa

---

⁶ PAVLIN, Mile. 1969. *Petnajsta brigada*. Ljubljana: Odbor 15. brigade.

so si morale žrtve izkopati grobove same, le za zasutje zadnje skupine na levem bregu Kamniške Bistrice, v Dolskem placu, so bili tja poleg vojakov partizanske vojske pripeljani s kar nekaj kamioni nekateri okoliški domačini, npr. celo iz Tunjic. Vsem je bila o tem zaukazana stroga molčečnost.

Tudi o tistih dogodkih s četniki je takratni partizan, pripadnik 15. brigade, Franc Kosi (2000) povedal več podrobnosti[7]:

»Glede četnikov – bilo je kakih 5 dni kasneje – nam je povedal domačin iz Stahovice, da gre bataljon četnikov. Odšli smo v tisto smer, jih prehiteli in naredili zasedo pri tovarni smodnika. Naši oficirji so jih čakali na cesti in enostavno rekli: 'Borba ali predaja?!' Vsi niso bili takoj pripravljeni na predajo. Najprej so prišle skozi ženske, nato so se vsi predali, ko so odvrgli orožje. Nekoga, ki je skrtil pištolo, so zato takoj ubili. Odpeljali so jih tja, kjer so Nemci imeli svojo postojanko – Lager ob cesti Kamnik–Kranj. Mi smo šli spet nazaj na glavno postajo v Kamnik. Šele čez nekaj dni so nas preselili tudi tja, kjer so bile neke barake in hangarji. Eno noč smo bili tam, drugi dan so četnike spravili v hangar in jim pobrali vse, kar so imeli. Četniki so že nekaj zaslutili, zato jih je nekaj poskušalo pobegniti čez ograjo. Tam smo jih streljali kot zajce, tako da so nekateri padli nazaj v logor, drugi pa čez ograjo. Mi smo nato morali napraviti dodatna zavarovanja okoli in jaz sem enemu ali dvema pustil, da sta odšla v svobodo in nisem streljal. Polovico tistih, za katere se ocenjuje, da jih je bilo okoli 700 ljudi, so odgnali. Nisem bil zraven, ko so jih gnali, ampak sem bil že v Kamniški Bistrici, ko smo zastražili cesto. Nihče ni več smel iti po cesti, le četniki so šli skozi. Čez nekaj minut se je zaslišalo streljanje. Tam (takrat je tam bila gozdna drevesnica) je bila skopana jama. Pri 'prekomorskih' vojakih je najbrž prišlo do neposlušnosti, ker je potem neki četnik rekel oficirju: 'Druže poručniče, molim te, samo u glavu pucaj!' Spominjam se, da ko so šli četniki mimo mene, ko sem stal tam gor, mi je nekdo rekel: 'Do vidjenja, druže.' Potem se nisva več videla. Potem smo mi odšli nazaj. Spet so bili drugi, ki so to zakopali. Jaz niti jame nisem videl. Zvečer, ko smo prišli nazaj v to taborišče, so četnikom rekli, zato, da bi bil

---

7 Povzetek je iz knjige Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem.

Dva od redkih srečnežev, ki so uspeli preživeti. Brata Vlado (na levi) in Dušan Niklanovič iz Črne gore leta 2010 ob spominskem križu ob množičnem grobišču na Kopiščih, zelo verjetnem grobu tudi njihovih dveh starejših bratov. (Foto: Milan Windschnurer)

mir, da je prišla komanda od Tita, da ne bodo več pobijali. Četniki so od veselja, da ne bodo pobiti, vzklikali: 'Živel Stalin! Živel Tito! Ako ima kde bunkera, mi čemo jurišati!' Ampak drugi dan so četnike spet zgnali skupaj. Poskušali so pobegniti, če se je dalo. Tistikrat nisem šel nikamor. Streljala jih je ena enota – mogoče samo ena četa – jurišnega bataljona 15. divizije. V naši četi sta ostala samo dva četnika, ker sta rekla, da sta bila prej pri partizanih. Potem nismo upali spraševati, kako je bilo, kje je bilo. Vsem tem ljudem, ki so bili tam v taborišču, niso dali niti piti, kaj šele jesti.

Pri poboju ranjencev sta bila zraven komandir čete in komisar bataljona. Vse to me je tako prizadelo, da se mi je še dolgo sanjalo in bledlo.«

O usodi skupine že prej omenjenih okrog 3000 ubežnikov iz Črne gore, večinoma postreljenih v dolini Kamniške Bistrice, je, povzeto po v dnevniku Novosti julija 2004 objavljenem feljtonu pisca Sava Gregovića,

pripovedoval tudi eden od srečno preživelih črnogorskih beguncev še danes, marca 2015, živeči Vlado Niklanović: »Kakih sto mladcev nas je takrat v Kamniku preživel. Bili smo mlajši od 20 let in so nas takrat nato vključili v jugoslovansko ljudsko armado.«

Takrat 21-letni Vlado Niklanović, doma blizu Budve, je bil na Kamniškem zajet skupaj s še tremi brati: takrat 18-letnim Dušanom in starejšima Tomom in Mitrom. Ko so partizani izločevali iz zajetih Črnogorcev mlajše od 20 let, je Tomo porinil k že izločenemu Dušanu iz vrste starejših še Vlada, rekoč: »Skrbi za malega!« K sreči partizani tega niso opazili in tako je Vlado ušel gotovi smrti. – In ravno ta preživela Niklanovića sta bila kasneje tista, ki sta opisala celotno žalostno odisejado njihovih pobitih bratov in sorojakov.

V novembru 1944 so tudi ozemlje Črne gore že zapustili okupatorji. Po zlomu Italijanov septembra 1943 so bili to nato Nemci. Oblast so začeli prevzemati revolucionarni komunisti, Titovi partizani. Do tedaj večinska protinemška sila v Črni gori, črnogorski del Mihajlovićevih četnikov, bojevnikov kraljeve vojske v domovini, se je znašla v težkem položaju. Braniti se proti naenkrate močnejšim, tudi njim sovražnim partizanom, se jim predati ali pa se skušati umakniti in priti do Angležev? Zaradi vse pogostejših partizanskih likvidacij zajetih četnikov so se ti odločili za umik. Ta se je zdel takrat možen še edinole preko BIH, Hrvaške, Slovenije do Avstrije.

Na to usodno, dolgo odisejado se je 20. decembra 1944 odpravila skupina, v kateri so bili tudi vsi štirje bratje Niklanovići. S področja Podgorice, izpred Skadra, je krenilo okrog 20.000 Črnogorcev. To so bili, poleg okrog 12.000 oboroženih četnikov, še okrog 6000 žena, otrok in starcev, z okrog 1500 natovorjenimi konji, par sto govedu, 200 kmečkimi vozovi, kakimi desetimi tovornjaki ... Bil je to njihov veliki beg pred prihajajočim komunizmom. Beg ljudi, ki so se že od prihoda Italijanov in

Nemcev 1941 začeli kot prvi boriti proti tem okupatorjem za predvojno kraljevino Jugoslavijo.

Že pred božičem so uspeli priti na Rudo. Tam se jim je pridružilo še okrog 6000 beguncev: četnikov iz Sandžaka in severne Črne gore – Durmitorski odred in veliko civilistov. Umikali so se nato ob Limu, Drini, do Višegrada, mimo Žljebov, do Kladnja, Olova, doline reke Bosne. Pri Maglaju so naleteli na leglo tifusa. Kar 3000 jih je obolelo. Vso to pot in še naprej ob dolnjem toku reke Bosne in naprej so jih napadali partizani, ustaši, zavezniška letala, misleč, da so umikajoči se nemški vojaki. Mnogo jih je tako umrlo, mnogo tudi od tifusa, mraza, lakote.

Skoraj prepolovljeni so se čez Hrvaško: mimo Dervente, čez reko Vrbas, Lijevece polja, Kozare in dalje po gozdovih, mimo Zagreba, 9. maja le prebili do Zidanega Mosta. Tja so prišli povsem obglavljeni, saj so jim prej ustaši z ukano pobili celotno (300 ljudi) vojaško poveljstvo. Od Celja se jih je še okrog 3000 usmerilo zahodno proti Kamniku, saj se je proti severu pribijala ogromna množica nemških vojakov.

Ko so jih pri Kamniku obkolili partizani, so se po pripovedi Vlada Niklanovića morali predati. Vse zajete so popisali: ime, priimek, dan, mesec, leto in kraj rojstva, kje je bil kdo doma. Nato so najprej poklicali 68 duhovnikov, vrh metropolije črnogorsko-primorske pravoslavne cerkve. Zvezali so jih z žico, odvedli in postrelili – med njimi tudi pravoslavnega duhovnika, profesorja bogoslovja, pisatelja Luka Vukmanovića, brata znanega komunističnega veljaka Svetozarja Vukmanovića – Tempa. Le Lukovega 14-letnega sina Čeda so pustili pri življenju. Metropolita Joanikija Lipovca so izvzeli in odpeljali v Beograd, ga tam zasliševali in nato kmalu blizu Arandjelovca likvidirali, čeprav je med vojno pred Italijani rešil smrti preko 400 domačinov. Vlado je med eksekutorji videl tudi sorojake iz Paštrovićev z visokimi partizanskimi čini. Med njimi je bil tudi neki sorodnik njegovega strica. Niti s prstom ni mignil, da bi se kaj zavzel za

zajete sorojake. Niklanovića sta bila prepričana, da je bil tudi on eden od sokrivcev tega masakra pri Kamniku.

Tisti pod 20 leti, kot je bilo že povedano, so bili razporejeni v partizanske enote. Dušan in Vlado v te na območju Hrvaške, čeprav je bila vojna že končana. Po odpustu iz jugoslovanske armade si je Dušan ustvaril družino v Budvi. Vlado pa je, po tem, ko je nekaj časa delal v Budvi, v šestdesetih letih odšel v ZDA. Leta 2000, po 34 letih, se je vrnil v domovino. Po njuni zaslugi je črnogorska javnost izvedela za poveljne dogodke v Kamniški Bistrici in za tukajšnja grobišča.

Manjša množična grobišča pobitih v tistih dneh pa so na Kamniškem še tudi drugod. Npr. kar štiri so v Podgorju. Šestim žrtvam pobega iz taborišča ob železniški postaji pripisujejo grob severozahodno od domačije pri Medvedu v Podgorju. Zahodno od podgorske cerkve so trije skupinski grobovi. V teh naj bi bili pokopani ustaški oficirji iz taborišča ob postaji. Te so v tistih majskih in junijskih dneh oz. predvsem nočeh pobijali v podgorskih gmajnah. Na teh štirih grobiščih v Podgorju stojijo od 1994. leta železni križi. Enaki so bili takrat postavljeni tudi na grobiščih pri Sidolu, v nekdanji drevesnici na Kopiščih, v Kuharjevem borštu, Sveščevi jelši, v Smovcu in na Cuzakovem travniku.

Ne gre prezreti sporočil, da so bili v majskih in junijskih dneh tistega leta od Podgorja pa vse do Žej na prenekateri kmetiji nastanjeni borci brigade Jugoslovanske armade. Po pripovedi naj bi to bili borci iz črnogorske Proletarske brigade. Na kmetiji pri Anžku so imeli štab in sojenja. Borci te brigade so takrat opravili vrsto usmrtitev. Žrtve so izbirali med t. i. nezanesljivimi iz lastnih vrst, dalje med zajetimi četniki, ustaši, bežečimi civilisti; žrtve pa naj bi jim pošiljali tudi iz zapriških barak. Tisti čas je v podgorskih gmajnah skoraj sleherno jutro odkrilo kakih 10 do 15 trupel žrtev pobojev v pretekli noči. Podobni podatki so tudi iz Žej. Te žrtve je seveda bilo potrebno pokopati, kar je zadelo predvsem bližnje

2. november 1991 – prva spominska maša na Kopiščih za vse žrtve poveljnih pobojev v kamniški dekaniji. Skupinsko maševanje je vodil takratni ljubljanski pomožni škof Jožef Kvas. (Foto: Milan Windschnurer)

kmete. Tako so tam nastala grobišča na Žurbijevi senožeti (v Podgorju) in na komendsko-moščanskem območju v Kuharjevem borštu, Sveščevi jelši in Smovcu. V teh grobiščih je okrog 500 žrtev. Nekaj pa jih je še, pravijo, v javnosti neodkritih. Eno takih je približno 100 metrov od muzeja na Zapricah na zahodni strani ob sedanji drevesnici. Tu so streljali in zakopavali zapornike v letu 1946. Število ubitih ni znano.

Ti množični poboji so trajali nekako do konca maja, ko je Kamnik obiskal Josip Broz Tito (Ljudska pravica, 4. 6. 1945), nadaljevali so se še tudi v juniju, avgustu, v dolino Kamniške Bistrice pa naj bi s kamioni vozili v pokop tudi že pobite žrtve pobojev. Vedo pa povedati, da so se usmrtitve dogajale še tudi kasneje, vse v leto 1946, vendar v manjšem obsegu.

Glavna značilnost vseh naštetih usmrtitev je prav gotovo ta, da so bile, vsaj velika večina, izvršene že v formalnem miru, torej ne v vojnem stanju. Storjene so bile brez pravih sojenj. Med morebitnimi vojnimi zločinci je bila pomorjena množica nedolžnih ljudi, tudi žena in otrok. Vsi ti so bežali, ker so se bali komunizma oziroma niso hoteli živeti v njem.

Kdo konkretno so izvajali prej omenjene poboje? Vse pripovedi kažejo na to, da predvsem borci slovenske 15. brigade XV. divizije Jugoslovanske armade, tiste, ki je 9. maja slovesno vkorakala v Ljubljano, in borci črnogorske proletarske brigade. Marsikje pa je bila prisotna »pomoč« domačinov, npr. pri Sidolu in na Kopiščih. Vsi ti našteti so prav gotovo morali dobiti ukaze.

Druga pomembna značilnost teh pobojev pa je tajnost, v kateri je takratna oblast opravljala to zločinsko delo. Spričo množičnosti usmrtitev teh dejanj pred ljudmi seveda ni bilo mogoče povsem prikriti. Večina prebivalstva je bila ob teh pomorih šokirana in prestrašena. Ker je človek takrat lahko kaj hitro izgubil življenje in ker je veljalo pri oblasti načelo, »kdor ni z nami, je proti nam«, so se ljudje, še posebej glede teh reči, zavili v molk. Ta je trajal ne samo nekaj naslednjih zelo represivnih let, temveč še desetletja kasneje, celo obdobje komunističnega enoumja, vse do leta 1990.

Občinska komisija za raziskavo množičnih pobojev na Kamniškem je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja sicer odkrila o tej moriji marsikaj. Kot vem, pa ji ni uspelo najti niti enega pisnega dokumenta ali seznama žrtev. Zelo malo je verjetno, da bi o tako obsežnih akcijah ne obstajala dokumentacija. Preostaja torej samo zelo verjetna domneva, da je krivcem teh pobojev uspelo dokumentacijo v bojazni, da ne bi ušli zasluženi kazni ali pa vsaj moralni obsodbi, dobro skriti.

Po letu 1990 – 27. 2. 1991 – so vsi trije zbori takratne Skupščine občine Kamnik na skupni seji imenovali Komisijo za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti, ki je nekje do leta 1993 odkrila večino zgoraj zapisanega. Komisijo je vodil zgodovinar dr. Branko Božič, člani pa so bili: Anton Bočko, Ciril Jaklič, dr. Marjan Kordaš, Andrija Mačkovšek, Branko Novak, Janez Prešeren, Demeter Sadnikar in dr. Marko Žerovnik. Komisija je leta 1993 Izvršnemu svetu občine predlagala, da preuči možnost postavitve spominskih znamenj ob množičnih grobiščih.

Po razpadu komunistične diktature so ljudje začeli tudi odprto govoriti o pobojih. Prenekateri, predvsem svojci, so začeli obiskovati grobišča, moliti ob njih in prižigati sveče. Marsikatero prisilno zamolčano skrivnost so ljudje končno upali povedati tudi javno. Že 2. novembra 1991 je bil na pobudo Krščanskih demokratov in ob podpori ostalih političnih strank slovenske pomladi, združenih v koaliciji Demos, opravljen krščanski pokop vseh žrtev vojne, medvojnih in povojnih pobojev na naših tleh. To slovesnost je takrat ob grobiščih na Kopiščih s slavnostno pogrebno mašo opravil takratni ljubljanski pomožni škof Jožef Kvas. Od takrat naprej je bila vsako leto okrog vseh svetih (dneva mrtvih) v kapelici Lurške Matere Božje v Kamniški Bistrici za vse žrtve 2. svetovne vojne in medvojnih in povojnih pobojev na Kamniškem in Komendskem opravljena spominska maša^[8].

Ob 60. obletnici pobojev pa sta ob grobiščih v nekdanji drevesnici na Kopiščih bili tudi dve pravoslavni spominski maši. 8. maja 2005 je takšno mašo ob sodelovanju ljubljanskega paroha Perana Boškovića in parohov

---

⁸ 31. oktobra 2014 je bila v kapelici Lurške Matere Božje v Kamniški Bistrici še zadnjič spominska maša za vse žrtve II. svetovne vojne in revolucionarnega nasilja. Junija 2015 je bila v Parku spomina in opomina Kamniška Bistrica zgrajena kapelica in v njej posvečen oltar. Zato so se v Društvu Demos na Kamniškem, skupaj z Milanom Windschnurerjem, ki je vsa leta po osamosvojitvi organiziral spominske maše v Kamniški Bistrici, odločili, da se te sedaj darujejo v neposredni bližini grobišč žrtev povojnih pobojev na Kopiščih.

iz Kopra in Maribora vodil pravoslavni metropolit Jovan Pavlović iz Zagreba. Ob tej spominski maši so se navzoči spominjali zlasti srbskih žrtev v teh grobiščih, medtem ko so se mesec kasneje, 16. 6. 2005, tam množično zbrali še Črnogorci. Kar čez dvesto svojcev je prispelo prvič na grobove svojih dragih. Pravoslavno mašo zadušnico je za vse tam in okrog pobite črnogorske žrtve bral črnogorsko-primorski metropolit Amfilohije Radović, ob soudeležbi povabljenega nekdanjega beograjskega nadškofa Stanislava Perka, predstavnikov Združenih ob lipi sprave in tudi Društva za ureditev zamolčanih grobov. Na slovesnosti so prebrali imena več sto do tedaj ugotovljenih tam pokopanih žrtev. Glavni govornik pa je bil Dušan Niklanović, predsednik črnogorske nevladne organizacije Odkrili bomo resnico (Otkrićemo istinu).

Ob 70-letnici teh usmrtitev je bila ob grobiščih v nekdanji drevesnici postavljena spominska kapelica in okoli urejen Park spomina in opomina. Gradnjo so v celoti financirali Črnogorci, zbrani v nevladni organizaciji Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović, pri realizaciji zahtevnega projekta pa je, poleg občine Kamnik in Društva Demos na Kamniškem, sodelovala še široka paleta partnerjev iz lokalnega in državnega okolja. 13. 6. 2015 so kapelico slavnostno blagoslovili ljubljanski nadškof Stanislav Zore, črnogorsko-primorski metropolit dr. Amfilohije Radović in škof Evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi v Sloveniji Geza Filo.

Še o pobegih iz Slovenije

Ob koncu vojne so iz Slovenije bežali poleg nemških okupatorjev tudi njihovi najzvestejši sodelavci iz slovenskih vrst (npr. sodelavci gestapa, to je proslule nemške tajne policije, raztrganci, ...). Proti Avstriji pa so bežali tudi taki, ki sicer niso bili omadeževani z vojnimi zločini, a so se vendarle bali, da jim nova partizanska oblast zaradi kakršnegakoli sodelovanja z okupatorjem ne bo prizanesla. Med temi je bila tudi malone celotna vojska

slovenskih domobrancev, ki so jih Angleži večji del (preko 10.000 mož) kmalu po zajetju na avstrijskem južnem Koroškem vrnili nazaj v gotovo smrt partizanski vojski v Jugoslavijo.

Slovenski domobranci so bili v neko sodelovanje z Nemci med vojno (po septembru 1943) pravzaprav prisiljeni. Bolj najbrž drži, da so Nemci sodelovali oz. podpirali naše domobrance zato, ker so se ti borili v svojo obrambo proti komunizmu, to je proti revolucionarnim partizanom, ki so bili tudi sovražniki Nemcev.

Z umikom okupatorjev pa so takrat po svoji volji odšli iz Slovenije tudi skoraj vsi tisti Nemci, ki so pred drugo svetovno vojno živeli v naših krajih kot ostanek večstoletne avstro-ogrske oblasti. To so bili npr. kočevski Nemci, ki so se tam naselili med vojno po prisilni izselitvi naših ljudi iz okolice Brežic, Krškega, ... Iz Slovenije so se takrat izselili tudi pred vojno na Štajerskem živeči Nemci, zlasti iz Maribora, Ptuja, Celja, pa del tudi že pred vojno pri nas živečih Italijanov iz Pirana, Izole, Kopra – s tistega našega ozemlja, ki je bilo po prvi svetovni vojni dodeljeno kot vojni plen Italiji.

S tem je odšel večji del naših državljanov tuje narodnosti. Te so v preteklih stoletjih dostikrat načrtno naseljevali pri nas nemški in italijanski oblastniki. Kateri vzrok je bil za ta zadnja izseljevanja Nemcev in Italijanov, zlasti iz obmejnih krajev, odločilnejši, ali morebitno sodelovanje med vojno z nacisti oz. fašisti ali pa strah pred prihajajočim komunizmom, je težko reči. Verjetno je bil nekje eden, drugje drug vzrok, lahko tudi oba z različnim poudarkom pri slehernem posamezniku.

Tudi na Kamniškem je bilo nekaj pobegov ljudi nemške narodnosti, čeprav jih v naših krajih pred vojno ni živelo veliko. Nekaj kamniških domačinov nemške narodnosti pa so takrat tudi oblastveno izselili iz države.

Vsem tem ubežnikom in izgnancem je bilo praviloma odvzeto njihovo tukajšnje premoženje.

Usodi dveh županov

V prvih povojnih mesecih smo imeli v Sloveniji tako kot po vsej Jugoslaviji začasno, pretežno od komunistov obvladovano samooklicano oblast.

Glede na pravila o demokraciji in tudi od naše države sprejeti ustanovni listini Organizacije združenih narodov smo bili dolžni čim prej izpeljati demokratične volitve, in to najprej na lokalni in nato še na državni ravni.

Kot vsaka politična stranka, ki ima v rokah vlado in ostale vzvode oblasti, si je tudi takratna vladna in edina formalno obstoječa stranka Komunistična partija Slovenije (KPS oz. KPJ v Jugoslaviji) prizadevala storiti vse, da bi bile bližnje avgustovske lokalne volitve zanjo čim bolj ugodne, zmagovite.

Tudi zato je nova začasna oblast takoj po vojni začela oz. nadaljevala z onemogočanjem vseh možnih političnih nasprotnikov. Med vojno se je to dogajalo pretežno s fizičnimi likvidacijami. Te so se nadaljevale tudi po vojni, vendar so bile večinoma, vsaj formalno, sodno podprte. Še več pa je bilo onemogočenih možnih političnih nasprotnikov z drugačnimi kaznimi, kot npr. z zaporom, odvzemom državljanskih in s tem tudi volilnih pravic, odvzemom premoženja, javnimi diskvalifikacijami ipd. Takratna sojenja so opravljali v veliki večini le tisti sodni organi, ki so bili novemu komunističnemu režimu naklonjeni.

Anton Stergar, trgovec z mešanim blagom na Šutni 45, je bil do svojega 60. leta oz. do lokalnih volitev konec leta 1937 kamniški župan. Bil je iz vrst SLS – Slovenske ljudske stranke, po današnje iz vrst krščanskih

Anton Stergar (Arhiv Medobčinskega muzeja Kamnik)

demokratov, enako kot njegov naslednik Nande Novak, župan do prihoda Nemcev aprila 1941.

Med vojno je tudi Stergar gmotno podpiral partizane in se je zato znašel na tistem znanem spisku kamniških podpornikov partizanov. Ta spisek naj bi, kot se je takrat na splošno govorilo po Kamniku, Nemcem namerno izdali nekateri iz partizanskih vrst. Tako naj bi se uresničila zamisel samega vrha komunistične partije: znebiti se vseh potencialnih nasprotnikov načrtovane povojne oblasti, diktature proletariata, znebiti se torej premožnejših ljudi, intelektualcev, gmotno dobro stoječih meščanov, skratka »izkoriščevalcev delovnega ljudstva«, kot so jih etiketirali komunisti.

Seveda so Nemci leta 1943 v Begunje zaprli tudi Stergarja. Januarja 1944 naj bi bil skupaj z ostalimi kamniškimi domoljubi ustreljen kot talec tudi on. Z velikimi napori njegovega nemškega sorodstva pa je bil pomiloščen. Skupaj s še nekaterimi drugimi srečneži, v glavnem so bile to ženske, je bil nato izpuščen.

Vendar mu ni bilo usojeno dolgo življenje. V prvih dneh po vojni je Stergar obiskal takratne oblasti v Kamniku. Tam je dobronamerno, kot nekdanji župan, torej kot poznavalec vodenja občinske uprave, ponudil svojo pomoč.

Kmalu nato, 20. maja 1945, pa je bil Stergar, šel naj bi bil na vsakodnevni sprehod, ustreljen na Žalah, kot je zapisano v mrliški knjigi kamniške župnije. Star je bil dobrih 67 let. Tudi sam sem bil med množico na njegovem pogrebu 22. maja in med ljudmi se je takrat govorilo, da so njegovi ustrelitvi botrovali komunisti. Zanj naj bi bilo usodno to, da je ponudil svoje sodelovanje na občini oz. tudi, ker se je 1944. leta »izmaknik« šentviški eksekuciji. Najbrž namensko, kot opravičilo, se je nato med ljudmi širila tudi verzija, bojda iz komunističnih vrst: »Stergar je bil ustreljen po nesreči, ko so vojaki 15. brigade partizanske vojske zasledovali iz zaporniških barak pobegle četnike.« Dejstvo je, da o tem umoru v javnosti nikoli ni bilo zaslediti kake uradne izjave ali poročila. Tudi o kakšni sodni preiskavi ni bilo nobenih sporočil.

Ob toliko usmrtitvah so bili takrat ljudje na Kamniškem, razumljivo, dokaj prestrašeni, Stergarjev odrasli sin Lado pa si je, po pripovedih, le upal na glas obtožiti namernega umora takratni vrh lokalne oblasti. Ni mi znano, da bi bil dobil na te obtožbe kdaj kak formalni odgovor, kaj šele kakršnokoli zadoščenje.

In še o usodi dotokratnega (do 9. maja 1945) kamniškega župana Hermanna von Rechbacha. Čeprav nemške krvi, je bil baron Rechbach

domačin, brezhibno slovensko govoreči Kamničan. Doma je bil na graščini Krumperk nad Dobom, rojen leta 1908. S poroko z Elizabeto Schneid se je preselil na njeno graščino Zaprice. To graščino so kupili njeni bogati starši, tekstilni industrialci iz vrst nižjega plemstva iz Avstrije. Kot medvojni župan je baron Rechbach resda sodeloval z okupatorjem, vendar je tudi res, da je v tem času na vsakem koraku, če je le mogel, pomagal slovenskim občanom. S tem, da je zadržal oz. prikril vrsto naznanitev naših ljudi okupatorju ali jih pravočasno opozoril na nevarnost aretacije, je mnoge (čez 60!) rešil pred zaporom ali celo smrtjo. Gasilci so ob razpadu Nemčije pravzaprav na njegovo pobudo odšli iskat partizane. Te je tudi z mnogimi Kamničani zelo lepo sprejel in v naslednjih dneh so partizanske oblasti z njim sodelovale – celo zelo prijateljsko.

Zaradi vsega tega so mnogi Kamničani takrat celo želeli, da bi bil Rechbach županoval tudi naprej. Obrnilo pa se je čisto drugače. Kakih štirinajst dni po koncu vojne ga je nova oblast že aretirala. Nekaj časa je bil z več ostalimi Kamničani zaprt v bivši sokolski baraki v parku pred smodnišnico. Kasneje je bil prepeljan v ljubljanske zapore. V Ljubljani je bil nato postavljen pred ljudsko sodišče in zaradi sodelovanja z okupatorjem obsojen na smrt. To je mnoge Kamničane tako pretreslo, da so kar po treh linijah pričeli zbirati podpise pod prošnjo oblastem, da ga oprostijo ali mu sodbo vsaj omilijo.

Sodnike so te prošnje le prepričale, da ne gre za vojnega zločinca, in so sodbo spremenili v 20-letni zapor. Še pred tem pa je sodnik na obravnavi izrazil veliko začudenje, ker se Rechbach niti z besedo ni skušal postaviti v svoj bran. Seveda je bilo Rechbachu odvzeto vse premoženje, to je zapriška graščina s celim posestvom. Njegova žena Elizabeta in družina pa se je morala iz graščine izseliti. K sebi jih je v eno sobo vzel živinozdravnik dr. Ravtar (v malo graščino nad železniško postajo v mestu). Rechbach je nato v zaporih v Ljubljani, Mariboru, Škofji Loki in Novem mestu ob

*Župan Hermann Rechbach
(Fotografijo hrani Vladimira Lucija
Bratuž Adler.)*

*Majoliko je po drugi svetovni vojni
poslikala v tovarni Svit Elizabeta
Rechbach, zasebna last.
(Foto: Zora Torkar)*

prisilnem delu pretrpel devet let. Njegova žena se je zaposlila kot slikarka na majolike v Keramiki na Grabnu, kjer se je po izpustitvi kot uradnik zaposlil tudi njen mož. Še pred prezgodnjo smrtjo žene se je odselil na Dunaj, kjer je v 67. letu tudi umrl. Z visokimi vojaškimi častmi, kot diplomant vojaške akademije v Wiener Neustadtu, je bil pokopan je v družinski grobnici Schneidovih v kraju Pottschach, okoli 60 km jugozahodno od Dunaja.

Oba opisana župana sta bila v času svojega županovanja med ljudmi zelo priljubljena in za občino tudi uspešna. Morda bi imel nekoliko starejši Stergar na takratnih svobodnih volitvah manj uspeha. Čisto drugače pa bi se lahko »odrezal« takrat 37-letni Rechbach. Ta ne samo, da ni imel krvavih rok in je ljudem veliko pomagal, pač pa je bil kljub gospodarsko težkim medvojnim razmeram v Kamniku tudi na tem področju zelo uspešen. V Kamniku so v času njegovega mandata zgradili prvo pravo, še danes delujočo kanalizacijo, asfaltirali mestne ulice (te so bile do takrat še vse le makadamske). Razširili so tudi ozek cestni prehod z delnim podrtjem Albrechtove hiše (hiše, ki se s svojo južno stranjo dotika nekdanje restavracije Planinka), dokončali gradnjo osnovne šole (sedaj prezidane OŠ Toma Brejca) in sedanji samski dom na Cankarjevi ulici, povsem obnovili staro kinodvorano (sedaj pokrita tržnica) in skoraj v celoti obnovili takrat največjo kamniško dvorano (250 sedežev z odrom) s kavarno in tujskoprometno pisarno. Ta zgradba je stala pred nekdanjo Kočnino delikateso (sedaj /2016/ gostinskim obratom) na Glavnem trgu in ob Maistrovi ulici. To poslopje je bilo do 2. svetovne vojne katoliški Kamniški dom (predelan in obnovljen 1903), ki ga je kmalu po vojni nova komunistična lokalna oblast kljub protestom domačinov podrta do tal. Argument za rušitev sicer ni bil nikdar javno izrečen, bil pa je predvsem ta, »da se zбриše spomin na klerikalce«.

Preganjani župan Nande Novak

Malo pred koncem 2. svetovne vojne, v začetku maja 1945, je Ferdinand (Nande) Novak, vojni begunec v Ljubljani, prejel od prijateljev iz Mengša in Most po slu zaupno sporočilo: »Po končani vojni se ne vračaj domov v Kamnik, komunisti te nameravajo likvidirati.«

*Kamniški župan Nande Novak
(Arhiv Medobčinskega muzeja
Kamnik)*

Glede na to se je Novak, predvojni kamniški župan, odločil za še eno begunstvo, za umik v avstrijski del slovenske Koroške, v Šmihel pri Pliberku. Zatekel se je najprej k sorodnikom učitelja Jerneja Čebulja, moža svoje sestre Antonije, v Čebuljevo rojstno hišo.

Po negotovem življenju begunca, delavca na kmetiji v Avstriji, mu je 18. maja 1949 uspelo izseliti se v ZDA, v Cleveland. Tam se je zaposlil in leta 1954 prejel ameriško državljanstvo.

Nande Novak ni bil v begunstvu samo od 1945 do 1949, temveč že vse od 8. maja 1941, torej skupno preko 8 let. 1941. so ga aretirali nemški okupatorji kot kamniškega župana, izvoljenega konec leta 1937 na listi katoliško usmerjene Slovenske ljudske stranke (SLS)[⁹]. V tej stranki je bil dolgoleten in ugleden član. Kot tak je bil tudi že leta 1932 z mnogimi drugimi vodilnimi iz te stranke politično preganjan in konfiniran. To je bilo za časa diktature kralja Aleksandra v predvojni Jugoslaviji.

---

⁹ 13. decembra 1937 je Ponedeljski Slovenec (letu X., št. 50) takole poročal o rezultatih volitev v občini Kamnik: volilnih upravičencev 1602, volilo 1283 ali 77.2 %. JRZ (Nande Novak) 881 glasov in 27 odbornikov; skupna opozicija (Knaflič Anton) 402 glasova in 3 odbornike.

Kot svobodno, še v času pred 2. svetovno vojno izvoljenemu predsedniku Županske zveze Slovenije so Nemci ob svojem prihodu v Kamnik aprila 1941 naročili (najprej nemški general Nagy in nato še gestapo) poslati vsem županom pod nemško zasedbo okrožnico, naj sodelujejo z nemško oblastjo. Ker tega ni hotel storiti, so ga zaprli, najprej v taborišče Begunje in nato v bivše Škofove zavode v Šentvidu nad Ljubljano. 4. julija 1941 so ga nato z mnogimi drugimi slovenskimi domoljubi, veljaki, izobraženci, z vlakom prisilno izselili v Srbijo. Ob tem so mu zaplenili celotno 21 ha veliko posestvo z domačijo in gostilno vred. Vse to so leta 1944 dodelili nemškemu priseljencu Franzu Hellwegerju z družino.

S pomočjo prijateljev iz SLS je Novaku sicer kmalu uspelo legalno priti iz Srbije v takrat od Italijanov zasedeno Ljubljano. Tam je živel tri leta, vse do konca vojne. To je bil tudi zanj čas negotovosti, nevarnosti. OF ga je po krivem obtoževala sodelovanja s sovražniki partizanov, zlasti na področju bivšega kamniškega okraja, čeprav mej tega okraja med vojno niti od jeseni 1943 naprej ni nikoli prestopil. Po jeseni 1943, ko so po kapitulaciji Italije tudi Ljubljano zasedli Nemci, so ga namreč ponovno začeli preganjati še ti. Le malone popoln umik v ilegalo mu je rešil življenje.

Po vojni je nova komunistična oblast vse nepremično premoženje Nandeta Novaka, kot lastnino vpisano v nemški kataster na ime Nemca Franca Hellwegerja, zaplenila in 28. 1. 1946 prenesla v last takratne nove države Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ). In nedemokračno izvoljena komunistična občinska oblast naj bi po drugi svetovni vojni prodala večino njegovega posestva za zidanje hiš – kar za okrog 100! Samo domačijo z okoliško posestjo pa je leta 1953 takratna revolucionarna oblast dala v 100-letni najem partizanskemu veteranu.

Leta 1962 je Novak prvič po dvajsetih letih obiskal rodno Vrhpolje nad Kamnikom. Seveda ga je OZNA takoj klicala na zaslišanje v Ljubljano.

Tudi tam so ga obtoževali, da je po letu 1943 iz Ljubljane zahajal na področje takratnega kamniškega okraja in preoblečen v gestapovca tam aretiral nedolžne ljudi; da je vodil domobrance v Kamnik, da je izdajalec itd. V svojo obrambo je takrat Novak pri nas razpisal celo 2000-dolarsko nagrado predložitelju kakršnegakoli dokaza teh Ozninih obtožb. Javil se ni nihče. Seveda za nekaj, kar se ni zgodilo, ni moglo biti dokazov ne pri Ozni ne kje drugje!

In končno, sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja, se je že upokojeni Nande Novak pod zaščito ameriškega državljanstva po krajšem postanku v avstrijskokoroškem Šmihelu končno za stalno vrnil na rodno Vrhpolje nad Kamnikom. Bil je takrat že brez jugoslovanskega državljanstva, tega mu je odvzela bivša komunistična Jugoslavija (FLRJ) 27. 2. 1959. 30. 5. 1892 rojeni Nande Novak je umrl 24. 6. 1973 in počiva v družinskem grobu v Nevljah. Poleg golgote 2. svetovne vojne in po njej mu ta ni bila prihranjena niti med 1. svetovno vojno. Vsa štiri leta vojne 1914–1918 je bil na ruskem in italijanskem bojišču, že prej pa kot avstro-ogrski vojak tri leta na služenju vojaškega roka. Naše državljanstvo mu je bilo sicer posthumno 11. 6. 1993 vrnjeno, a njegovo premoženje nikdar, tudi njegovim dedičem ne.

Nande Novak je bil zelo uspešen župan. Pod njegovim županovanjem so regulirali zaključni tok Nevljice – od neveljske cerkve do izliva v Kamniško Bistrico. Na tem delu je ta redno poplavljala. Ob izkopih so odkrili tudi okostje mamuta. Nevljico so speljali zahodneje od neveljske cerkve in nekdanjega kopaljšča na Nevljici (na mestu prejšnjega kopaljšča je sedaj 50-metrski plavalni bazen) in jo odmaknili od neposrednega roba ob cesti v Tuhinjsko dolino. Vse to je bil velik gradbeni zalogaj, saj so bila vsa zemeljska dela izvedena ročno. V osušenem delu nekdanje struge Nevljice so začeli graditi tudi 50-metrski plavalni bazen. Zabetonirali so zahodno prečno steno in ob njej okrog 15 m širok pas tal bazena. Do tretje

faze sta bila tik pred vojno zgrajena tudi Navinškova prednica sedanje OŠ Toma Brejca in Glanzov kolodvor na postaji Kamnik mesto. Kar nekaj podeželja je dobilo tudi elektriko in boljše ceste.

Vsepovsod priprave na sojenja

Kot je bilo že rečeno v uvodu predprejšnjega poglavja, si je nova revolucionarna komunistična vladavina po koncu druge svetovne vojne prizadevala z vsemi sredstvi obdržati in učvrstiti se na oblasti. Ker z medvojnimi in povojnimi, tudi množičnimi, poboji niso uspeli v celoti rešiti tega problema, je bilo potrebno onemogočiti še preostale politične nasprotnike na druge načine, tudi s formalnimi sojenji. Za slednje pa so morali komunisti čim prej vzpostaviti delovanje njim naklonjene sodne veje oblasti.

Že sredi maja leta 1945 je takratna začasna slovenska oblast ob izdaji odloka o postavitvi na razpolago vseh državnih in drugih upravnih uslužbencev začasno ustavila poslovanje vseh sodišč v Sloveniji. Ob tem so bila izvzeta le tista sodišča, ki so bila ustanovljena še v vojnem času po odloku SNOS-a (partizanskega Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta) o začasnih ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih. Istočasno pa je takratni minister za pravosodje dr. Jože Pokorn že podpisal imenovanje prvih delegatov (vodij sodišč), in sicer najprej za sodišča v Ljubljani.

Po sprejemu ustrezne zakonodaje, npr. zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo, zakona o konfiskaciji premoženja in zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, in po tem, ko so bila nekako do srede junija 1945 že organizirana ustrezna najnujnejša sodišča, tako npr. vojaška v Ljubljani, Mariboru, in tudi sodišča narodne časti, so vsa takoj pričela delovati.

Že ob sprejemanju te zakonodaje so se namreč ob spodbudah oblasti v javnosti pričeli pojavljati vse pogostejši pozivi k ugotavljanju vojnih

zločinov ter zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast. Na podlagi zbranih podatkov in raznih prijav (tudi anonimnih) so se pričele priprave za sojenje bodisi že zajetih obtožencev bodisi že na podlagi prijav aretiranih osumljencev (največ v drugi polovici junija)[¹⁰].

Sodišča narodne časti

Sodišča narodne časti so julija pričela delovati po vsej Sloveniji. Sodila so v senatih petih sodnikov. Nekateri od teh so sodili v več krajih po Sloveniji. Tudi za kamniško področje je predsednik SNOS-a Josip Vidmar podpisal imenovanje teh sodnikov. Ti naj bi bili: predsednik sodišča dr. Andrej Lasič, člani so bili Albina Gorkič, dr. Ludvik Berden, pravnik Bogo Ogrin in uradnica Helenca Bervar, tajnik pa takratni odvetniški pripravnik Dušan Orel (zadnja dva sta bila Kamničana)[¹¹].

To sodišče naj bi sodilo domačinom za njihova (navajam) »namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni bilo mogoče označiti za veleizdajo ali za

---

¹⁰ Z Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki ga je 5. junija 1945 na podlagi sklepa Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS) s 7. marca 1945 o ustanovitvi sodišč narodne časti sprejelo Predsedstvo Slovenskega narodno osvobodilnega sveta (SNOS), so se po vsem slovenskem ozemlju ustanovila sodišča slovenske narodne časti. Procesi pred sodiščem slovenske narodne časti so se začeli v začetku julija 1945 in so potekali vse do 24. avgusta 1945, ko je Predsedstvo SNOS-a na podlagi Ukaza Predsedstva Antifastističnog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) o splošni amnestiji in pomilostitvi, ki je bil izdan 8. avgusta 1945, sprejelo Zakon o podeljevanju amnestije in pomilostitve za dejanja, kazniva po zakonih federalne Slovenije. Skupaj s tem zakonom je bil objavljen tudi Ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih po Zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, z odlokom Predsedstva SNOS-a pa je bil izdan še Zakon o ukinitvi sodišč narodne časti. Z Ukazom o pomilostitvi oseb, obsojenih po Zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast so bili v celoti oproščeni kazni težkega ali lahkega prisilnega dela vsi tisti, ki so bili do objave tega ukaza pravnomočno obsojeni, kazen izgube narodne časti pa se jim je omejila na kazen izgube političnih in državljskih pravic. Sodbe sodišč narodne časti so imele svojo veljavo vsaj še 5 let, saj so šele leta 1950 kazen izgube političnih in državljskih pravic omejili na dobo 5 let (Povzeto po BRUNŠEK, Roman. 1995. Procesi pred sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani. *Kronika* 43, 106–114).

¹¹ Člana senata sta bila tudi domačina iz Kamnika Ivan Novak in Franc Avbelj. (Povzeto po KOTNIK, Andrej. 2012. Pogledi v delovanje Komunistične partije na Kamniškem v prvih povojnih letih. V *Kamniški zbornik* 21, ur. Marjeta Humar, str. 79–95. Kamnik: Občina)

pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodovala ali utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti».

Razglas

Dne 18. julija 1945 ob 8. dopoldne
začne poslovati v Kamniku

sodišče

narodne časti

Razprave se bodo vršile v telovadnici
meščanske šole v Kamniku

Dolžnost prebivalstva je, da sodeluje pri obsodbi tistih, ki so se
pregrešili zoper slovensko narodno čast

Razprava je javna

Smrt fašizmu – svobodo narodu!

**Okrajni odbor OF
Kamnik**

TIŠARNA BEATYAR KAMNIK 111 11

*Takšen letak je poleti 1945 vabil na sojenja.
(Arhiv Milana Windschnurerja)*

Sodišče slovenske narodne časti
v Ljubljani

Šnč. 25 /45
2

R A Z P R A V N I Z A P I S N I K

o javni ustni razpravi zoper..... Podbratnik Leopoldina
z dne..... 18.7.1945.....pred sodiščem slovenske narodne
časti, na poslovanju senata v ..Kamniku.....

N a v z o č i :

A/ 1..... Dr. Lasič Andrej.....kot predsednik
2..... Novak Ivan.....kot član sodišča
3..... Gorkeš Albina.....kot član sodišča
4..... Stopar Iaco.....kot član sodišča
5..... Bervar Helena.....kot član sodišča
6..... Dr. Berden Ludvik.....kot tajnik senata

B/..... Cegin Bogo.....kot javni tožilec

C/..... Podbratnik Leopoldina.....kot obtoženec

*Razpravni zapisnik sojenja eni od kamniških obtoženk pred senatom
sodišča narodne časti, ki je zasedal 18. julija v Kamniku.
(Arhiv Temeljnega sodišča v Ljubljani, Sodišča narodne časti, 25/45)*

Po odhodu praktično vseh tistih ljudi, ki so zares sodelovali z okupatorjem, je bilo pričakovati, da za sodišča narodne časti med našimi ljudmi pravzaprav ne bo kandidatov – obtožencev.

Pa ni bilo tako. Tudi v Kamniku naj bi po spodbujanju prebivalstva s strani komunistov oz. njim naklonjenih aktivistov prispelo na to sodišče več kot 80 prijav. To je bil čas, ko je sosed lahko mirno anonimno obtožil sosedu in tem prijavam so nato sledile aretacije. Aretirance so potem zaprli v barako v parku pred smodnišnico. 18. julija se je v nekdanji telovadnici osnovne šole Toma Brejca pričelo nekajdnevno javno sojenje. Občinstva je bilo polno in očitvidci so vedeli še po petdesetih letih povedati: ob poniževalnih medklicih dela publike pa tudi nekaterih drugih je bilo to sojenje za mnogo gledalcev, kaj šele za obtožence, nekaj strašnega. Kazni,

ki so jih ta sodišča narodne časti izrekala, npr. zaradi prijateljskih stikov s pripadniki okupatorjeve oblasti ali vojske, kulturnega delovanja med vojno in zaradi nudenja poklicnih uslug tudi okupatorju ob izvrševanju svojega poklica (npr. uradnika, obrtnika, podjetnika ipd.), so bile: izguba narodne časti, lahko ali težko prisilno delo in popolna ali delna zaplemba lastnine v korist države.

Seveda so bile takšne kazni izrečene tudi v Kamniku. Resnici na ljubo je treba omeniti, da je bilo v teh procesih nekaj obtožencev (okoli ena tretjina) tudi povsem oproščenih. Kljub temu je prenekateremu Kamničanu iz tistega časa ostal globoko v spominu občutek, da so bili na tem procesu sojeni someščani kaznovani za stvari, ki normalno sploh niso kaznive. Teh občutkov tudi ni mogel bistveno omiliti ukaz, ki ga je 24. avgusta 1945 sprejela takratna komunistična oblast in po katerem so črtali obsojencem zoper narodno čast kaznen prisilnega dela, izgubo državljanskih pravic pa so omejili le na izgubo političnih pravic (npr. na izgubo volilne pravice).

Za ilustracijo naj od kamniških sojencev poimensko navedem dva primera. Med njimi je bil tudi moj oče Stanko, obrtnik, žrtev anonimne prijave. Čeprav nikoli ni maral Nemcev niti ni znal, kljub nemško pisanem priimku, njihovega jezika in je med vojno materialno podpiral partizane, so ga po predhodnem priporu na koncu Grabna postavili pred kamniški tribunal narodne časti. Zaradi pomanjkanja dokazov je bil sicer oproščen vse krivde, vendar smo kasneje neuradno zvedeli, da predvsem zato, ker ni posedoval nikakršnega premoženja (tega je namreč že prej zaradi okupatorja in povojne oderuške menjave v celoti izgubil). Na procesu v Ljubljani 6. julija 1945 je bila obsojena na pol leta lahkega prisilnega dela (v Kočevju) in na 4 leta izgube narodnih pravic tudi naša znamenita rojakinja operna pevka Valerija Heybalova, ker se ni držala s strani OF zapovedanega kulturnega molka in je tudi med vojno, da bi lahko preživljala svojo družino, nastopala v ljubljanski Operi. Takrat je bila iz podobnih

razlogov obsojena še cela vrsta uglednih članov (15) Narodnega gledališča v Ljubljani, tako npr. skladatelj Marjan Lipovšek, režiser Ciril Debevec (obema so zaplenili premoženje), ...

Vojaška sodišča na delu

Nekako vzporedno s sodišči narodne časti so pričela delovati tudi vojaška sodišča. Ta naj bi sodila tiste naše ljudi, ki so bili obtoženi vojnih zločinov, izdajstva in sodelovanja pri izvrševanju vojnih zločinov. Pri vsem tem je šlo le za tiste, ki so se med vojno bojevali proti komunizmu, predvsem v vrstah domobrancev, in za obtožene takšnega ali drugačnega sodelovanja z okupatorjem.

Ti procesi so se pričeli po 20. juniju 1945, najprej v Ljubljani. Na njih so bili sojeni npr. pisatelj Narte Velikonja, malo kasneje v skupini medvojnih ljubljanskih policistov npr. Jože Hlebec in drugi. Seveda so bila to sojenja zmagovalcev nad premaganci. Spričo obtožb za vojne zločine in tesno kolaboracijo so bile kazni izjemno hude, večinoma smrtne ali dosmrtne.

Že sredi julija se je npr. pred izrednim vojaškim sodiščem v Ljubljani začel tudi proces proti Slovencem bančnikom. Ti so med vojno nadaljevali svoje bančniško delo. Nova oblast jih je dolžila, da so med vojno z denarjem Slovencev, torej s slovenskimi žulji, podpirali okupatorja. V istem času je odvetniška zbornica izključila 32 slovenskih advokatov (npr. vse tiste, ki so po vojni pobegnili na zahod oz. so pred vojno tam živeli in se do takrat (še) niso vrnili v Slovenijo). V obeh primerih je šlo seveda za primere, ki so se dogajali med vojno v italijanski zasedbeni coni (t. i. ljubljanski pokrajini). Tudi v Beogradu je 14. julija državna komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomočnikov izdala navedbo »zločinskih del« pred- in medvojnega ljubljanskega škofa dr. Gregorija

Rožmana. Zanj, kot vemo, so po dolgem prizadevanju njegovi pravni branilci končno le dosegli razglasitev nedolžnosti.

V začetku avgusta 1945 so bili postavljeni pred vojaško sodišče tudi lastniki in izdajatelji pred- in medvojnega tiska, predvsem z italijanskega zasedbenega območja. Pred sodišče so postavili poslovodje takratne Ljudske tiskarne, Zadružne tiskarne, člane upravnega odbora Narodne tiskarne, Salezijanske tiskarne, Mladinske založbe.

11. avgusta so sodili vodstvu kranjske tekstilne tovarne Jugobruna in mariborskim tovarnarjem Ehrlichu in njegovim družabnikom, 22. avgusta voditeljem in solastnikom tovarne Zlatorog.

V drugi polovici avgusta sta bila sojena tudi (že predvojna) lastnika celjske tovarne emajlirane posode in člana nacistične organizacije Kulturbund Avgust in Adolf Westen. Obema je bila izrečena smrtna kazen z ustrelitvijo.

25. avgusta 1945 je pred izrednim vojaškim sodiščem ljubljanskega vojnega območja potekal proces proti lastnikoma tovarne Remec & Co. z Duplice (kasnejši Stol). Obtožnica ju je bremenila, da sta (sicer že predvojna lastnika) zakonca Remec med vojno dopustila: da se je javna trgovska družba spremenila v d. z. o. z., da so v tovarni izvajali nacistične odredbe proti sabotazi in špijonaži in delali velika naročila za nemško vojsko ter da sta omogočila, da je nemški družabnik dr. Manfred Scheichenbacher postal 51-odstotni lastnik podjetja (z njegovim prispevkom so obnavljali tovarno, ki so jo požgali partizani). Z vsem tem naj bi Remčeva gospodarsko in finančno pomagala nemškemu okupatorju.

Tudi v tem kamniškemu primeru so bile kazni visoke. V odsotnosti sta bila obsojena: Vladimir Remec na 20 let prisilnega dela in dr. Scheichenbacher na 10 let prisilnega dela. Remčevi ženi Heleni so odmerili

8 let prisilnega dela z odvzemom svobode in 10 let izgube državljanskih pravic. Vsem je bilo zaplenjeno celotno premoženje.

V ozadju teh sojenj, ki so bila na očeh javnosti, so takrat, kot vemo danes, potekale, kar se da prikrivane usmrčitve brez vsakih pravih sojenj. To so bili pomori predvsem vrnjenih domobrancev in drugih Slovencev v Kočevskem rogu, Teharjah, Celju, Hrastniku, Laškem, Strnišču, ...

Seveda so bili podobni procesi takrat po vsej takratni državi, tako v Zagrebu, kjer so postavili pred sodišče kar 34 ljudi, povečini Paveličevih generalov (ustašev). Od teh jih je bilo kar 17 generalov obsojenih na smrt, 5 na 20 let, 6 na 15 let zapora, ...

Kot obliž na vsa ta sojenja se je zdel 5. avgusta 1945. leta izdan ukaz o amnestiji in pomilostitvi vseh oseb, ki so sodelovale med vojno v četniških in Nedičevih enotah (srbskega medvojnega Nemcem naklonjenega režima), enotah hrvaškega in slovenskega domobranstva, v muslimanski milici, v odgovornih političnih organizacijah ali v odgovornem upravnem ali sodnem aparatu. Izvzeti so bili le ustaši, ljotičevci (oboji kot pristaši nacizma in fašizma) in pripadniki ruskega prostovoljnega zbora.

Škoda – ali celo sprenevedanje – saj je ta amnestija prišla za marsikoga, seveda tudi Slovence – npr. domobrance, nepopravljivo prepozno.

Nov vsakdan

Druga svetovna vojna se je po 8. maju 1945 nadaljevala zunaj Evrope. Hude boje z Japonci na Daljnem vzhodu, na in ob Pacifiku so Američani in Angleži silovito nadaljevali. Za vse dežele predvojne Jugoslavije, tudi za Slovenijo, za Sovjetsko zvezo in ostale države Evrope pa so bili boji v glavnem končani. Že 5. maja je politični vrh partizanskega vodstva pretežno izmed svojih ljudi postavil narodno vlado Slovenije. Tej je načeloval Boris Kidrič.

Po 8. maju in še naprej v juniju, juliju 1945 se je po Sloveniji pa tudi pri nas na Kamniškem (če odštejemo zelo prikrivano množično morijo) pričel življenjski vsakdan vse bolj urejati, a glede na zmago revolucije tudi spreminjati.

Nemške okupacije ni bilo več. Svobodni smo se smeli veseliti tega dejstva, a istočasno začeti skrbeti sami zase na vseh področjih: od prehrane, obleke, javnega reda, proizvodnje itd. Že od 9. maja dalje smo lahko tudi na Kamniškem po štirih letih premora zopet poslušali slovenske radijske oddaje iz svobodne Ljubljane.

Ob razumljivem vsestranskem pomanjkanju so bila živila za prebivalstvo dokaj pičila in racionirana. Vsak prebivalec, ki ni bil osumljen kolaboracije, je najnujnejše dobival pri svojem stalnem trgovcu, in sicer dnevno 1/4 kg kruha in vsakih 15 dni nepolnih 20 dkg maščob. Zaradi pomanjkanja je bila tudi na ves gradbeni material izdana prepoved proste prodaje. Le za obnove, npr. zgradb, so najbolj potrebni od začasnih oblasti dobili nakazila. Enako je bila urejena preskrba z oblačili.

Nova oblast je ljudem že 18. maja začela izdajati nove,časne osebne izkaznice. Ker so potovale skozi naše kraje številne skupine raznih beguncev in povratnikov, je bilo takrat brez dovolilnice prepovedano potovati iz okraja v okraj (na samem začetku celo iz kraja v kraj). Popotnike so kontrolirale vojaško-partizanske patrulje.

Sicer pa so bile potrebe po raznih varovanjih vojaških in civilnih objektov, skladišč, ujetnikov, transportnih poti in naprav ter podobnega zares velike. Ker je bilo prvotnih slovenskih partizanskih enot (JA) skupno z ostalimi enotami JA, ki so prispele v Slovenijo iz južnih delov Jugoslavije, za vse te potrebe premalo, je bilo nujno vpoklicali nove obveznike, naše ljudi. Od 11. maja naprej so bili v roku enega tedna vpoklicani moški, rojeni leta 1927 in 1926 ter nato postopno vse do vključno letnika 1899. Okrog

25. maja pa so bile, predvsem iz revolucije najzvestejših ljudi, formirane tudi nove policijske enote, imenovane narodna milica.

S prometom je bil takrat kar precejšen križ. Zelo je primanjkovalo bencina in motornih vozil. Za civilne osebe je bila izdana prepoved vožnje z motornimi vozili. 10. maja je bila tudi izdana odredba o obvezni oddaji vseh motornih vozil oblastem. Kamniški gasilci so takrat prikriili svoja vozila. Le tako so jih ohranili. Prenekateri, ki so vozila takrat predali oblastem oz. zlasti vojski, teh niso videli nikoli več. Poniknila so nekje v širni Jugoslaviji. Kamnik takrat, kot tudi pred začetkom vojne, še ni premogel niti deset osebnih avtomobilov. Javni avtobusni promet ni bil vzpostavljen vse do 2. julija. Ker so Nemci ob svojem umiku porušili železniški most v Črnučah in na kamniški strani proge Kamnik–Ljubljana ni bilo nobene močnejše lokomotive, je miroval do 8. avgusta tudi redni železniški promet. Prenekateri Kamničani, ki je hotel obiskati Ljubljano, se je moral tja zapeljati kar s kolesom, seveda še po makadamski cesti.

Da bi življenje potekalo kolikor toliko normalno, so bile potrebne mnoge hitre improvizacije. Tako smo v poštnem pisemskem prometu še kar uporabljali, sicer na hitro pretiskane z napisom Slovenija, takratne nemške znamke (s Hitlerjevo sliko) in enako prežigosane znamke t. i. Ljubljanske pokrajine.

Tudi plačilno sredstvo je bila vse do konca junija še vedno nemška marka, takrat imenovana Reichsmarka (RM). V krajih, ki so bili do septembra 1943 pod Italijo (Ljubljana in vsa medvojna Ljubljanska pokrajina), so bili plačilno sredstvo lira in lirski boni, ki so jih izdali partizani. Kamničani smo za nakupe v Ljubljani morali kupiti lire. Po začasnem obračunskem tečaju smo za 1 RM dobili 2 liri (ali tudi 2 lirska bona). Povprečna plača je bila takrat približno 250 RM mesečno ob ceni 1 kg kruha 0,9 RM.

Počasi je tudi Kamnik pričel spreminjati svojo zunanost. Pri vseh trgovinah so napisne table v nemščini nadomestili s slovenskimi. Še prej so sneli s postajnih poslopij napise Stein in Oberkrain kot tudi z Glavnega trga, Maistrove ulice, Šutne napise Adolf Hitler Platz, Herman Goering Strasse, Schutt, le Grabnu je do kasnejšega preimenovanja v Medvedovo ulico ostalo staro še predvojno ime.

Veselje zmagovalcev in (ne vselej) povratnikov

Pečat povojnemu kamniškemu utripu so dajali tudi partizanski mitingi (srečanja). Ti so bili v navadi med vojno pri partizanih. Tudi na povojnih so ob izvajanju partizanskih pesmi in propagandno-govornem in igralskem programu poveličevali narodnoosvobodilno borbo in še posebej komunistično-socialistično revolucijo in prihajajočo družbeno preobrazbo. Te mitinge so takrat priredili na Vrhpolju blizu domačije zadnjega predvojnega kamniškega župana krščanskega demokrata Nandeta Novaka in vsaj dvakrat v telovadnici sedanje osnovne šole Toma Brejca. Za slednji dve priložnosti so telovadnico okrasili z velikimi slikami Tita, Stalina, Marxa, Engelsa. To so bile grafitne risbe kamniškega slikarja Cudermana.

Med glavnimi akterji na teh mitingih so bili običajno najbolj zavedni borci komunisti, potem kulturni izvajalci, tudi ti, če le mogoče, iz partizanskih vrst, pa tudi domačini. Kot zanimivost: med sodelavci teh prireditev je bilo opaziti tudi nekaj spreobrnjenec (bivših idejnih sopotnikov nacistov). Na drugem mitingu v tej telovadnici so npr. konec maja nastopili: godba VII. korpusa JA, glavna govornika pa sta bila politični komisar XV. divizije Joža Jakomin in okrajni sekretar Repinc. Vsi mitingi so se običajno zaključili s prosto zabavo.

To veselo proslavljanje po koncu težkih vojnih dni je bilo seveda razumljivo. Dogajala pa so se tudi pretiravanja, npr. v nadstropjih stare šole (sedaj pošte) na Glavnem trgu. Oficirji glavnine hercegovske brigade so

tam prirejali zabave skoraj sleherni večer. Te prireditve so bile predvsem za naša, slovenska, dekleta razmeroma odprtega tipa in razumljivo, da domači fantje nad to konkurenco niso bili ravno najbolj navdušeni, hrupna glasba pa je še globoko v noč kratila nočni počitek bližnjim sosedom.

Ti prvi dnevi in meseci po osvoboditvi v letu 1945 pa so bili tudi čas vračanja na svoje domove zaradi vojne razseljenih ljudi. Tisti z zahodnih bojišč so se vračali nekoliko prej, običajno posamično in tiho. To so bili fantje, ki so prestali strahote bodisi anglo-ameriško-nemške bodisi rusko-nemške fronte. Skoraj vsi so bili prisilno mobilizirani v okupatorjevo nemško vojsko. Vsi povratniki so bili takrat predvsem od politično ekstremnega dela nove oblasti (komunistično prepričanih partizanov) običajno diskriminirani in zapostavljeni.

Za dobro razumevanje medvojnih razmer pri nas je treba omeniti, da je šlo zelo malo mladih fantov med vojno k vojakom, na to ali ono stran, prostovoljno. Vsi tisti, ki so postali vojaki, so bili v veliki večini prisilno mobilizirani od partizanov ali okupatorjev. Do konca vojne je bil na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci, vpoklican v njihovo vojsko vsak mlajši od vključno letnika 1926 navzdol. Pred vsakim je bila potem odločitev, ali iti v vojsko osovraženega okupatorja ali pa k partizanom, ki so se borili proti temu okupatorju. Žal je njihov revolucionarni vodilni (na vseh ravneh) del izkoriščal to borbo za zmago komunizma (torej za režim, ki je najmanj enakovreden zločinskemu nacizmu, kot vemo danes, v deželah, kjer je zavladal).

V tistem času pa so se vračali tudi tisti ljudje, ki so jih Nemci prisilno izselili, npr. v začetku vojne v Srbijo oz. kasneje v osrednjo Nemčijo. Vračati pa so se začeli, in to običajno v skupinah, tudi tisti naši rojaki, ki so preživeli golgoto zloglasnih nemških koncentracijskih taborišč.

Prvi povojni jugoslovanski denar – dinarji so zamenjali razvrednotene nemške marke. (Arhiv Milana Windschnurerja)

8. junija ob dveh ponoči so ameriški vojaki z devetimi tovornjaki pripeljali v Kamnik 274 bivših taboriščnikov. Te ljudi so pripeljali iz koncentracijskega taborišča severno od Münchna. Kljub pozni uri so jih Kamničani množično pričakali in jim priredili veličastno dobrodošlico. Kamniška godba na pihala je zaigrala Hej, Slovani in Naprej, zastava Slave. Meščani in okoličani so zbrali za povratnike veliko darov: kruha, peciva, cigaret ... Te izčrpane, a srečne ljudi so nato oskrbeli v kopališču Neptun

(v Kurhausu). Nato so jih nastanili v zgradbi medvojnega sedeža okraja (v sedanjem samskem domu na Cankarjevi cesti).

Žal so se naslednji dan zavezniški anglo-ameriški vojaki vračali domov prav gotovo nekoliko razočarani. Ponoči so jim namreč neznanci (po Kamniku se je takrat govorilo, da je bilo to nekaj ljudi iz partizanskih vrst) pokradli rezervne posode z bencinom, ki so ga Američani potrebovali za vrnitev v Nemčijo. Gorivo so jim na njihovo zahtevo naše oblasti sicer nadomestile, vendar sramota je bila storjena.

V omenjeni zgradbi (današnjem samskem domu) so že 15. junija organizirali bolnico s 100 posteljami, ki sta jo vodila dr. Hubert in dr. Ladica Huprecht. Sredi julija so spet prispeli v Kamnik repatriiranci – bolniki.

Kmalu po vojni so oživele tudi naše cerkve. Edina med vojno odprta cerkev v Kamniku, župnijska na Šutni, je končno spet dobila slovenskega duhovnika. Iz izgnanstva se je vrnil do začetka vojne delujoči prejšnji župnik in dekan že priletni Matej Rihar. Šele 2. avgusta je dobil za opravljanje svojega dela soglasje ministrstva za notranje zadeve. V Mekinje se je vrnil predvojni župnik Viktor Čadež, ki so ga izgnali Nemci. Po štirih letih pa je oživel tudi kamniški frančiškanski samostan. Iz izgnanstva so se vrnili trije očetje frančiškani: starejši pater Bernardin (Mlakar), pater Martin (Miha Perc) in pater Oskar Heybal (rojen Kamničan, brat operne pevke Valerije). Ob takratnem velikem pomanjkanju duhovnikov je pater Martin opravljal tudi duhovniško službo v Stranjah in v Nevljah, pater Heybal pa je bil kot kaplan tudi v pomoč na Šutni.

V tem času je po odhodu med vojno delujočega Avgusta Cererja v Celje mesto pevovodja kamniškega cerkvenega zbora prevzel Ciril Vremšak in ga vodil celih šest let. Samo Vremšak, njegov sin, pa je takrat postal organist. Dotedanji organist Franc Humar se je tako lahko zopet vrnil k »svojim« orglam v Nevlje. Med vojno, ko so bile okoliške cerkve brez duhovnikov,

so se namreč vsi cerkveni pevci zbirali na koru cerkve na Šutni, kjer je bila ob mašah tako v cerkvi kot ob orglah seveda vedno velika gneča.

Zamenjava denarja

V naslednjih nekaj poglavjih segajo spomini na dogajanja v maju oz. vse do konca avgusta 1945 pri nas in delno tudi v svetu.

Glede na sporazum med zavezniki se je morala 9. junija JA, ki je 2. maja istočasno z 8. britansko armado zavzela Trst, iz njega umakniti. Umaknila se je na dogovorjeno demarkacijsko črto, po kateri poteka meja med Slovenijo in Italijo v glavnem še danes. Za zagotovitev mednarodnega miru v bodoče je bila 26. junija v San Franciscu sprejeta ustanovna listina Združenih narodov. Ko so zahodni zavezniki, predvsem ZDA in Anglija, po hudih bojih spravili Japonsko skoraj do roba poraza, je Sovjetska zveza končno, in to šele 8. avgusta 1945, napovedala vojno Japonski. Slednja je 14. avgusta po eksplozijah atomskih bomb, ki so ju Američani 6. 8. vrgli na Hirošimo in 9. 8. na Nagasaki, sprejela pogoje brezpogojne kapitulacije. Deklaracijo o tej kapitulaciji so 26. julija na konferenci v Potsdamu podpisali Truman (naslednik 12. 4. umrlega predsednika ZDA Franklina Roosevelta), C. Atlee (naslednik na julijskih volitvah poraženega Churchilla) in Kitajska. Z njo se je strinjala tudi Sovjetska zveza.

Ob razorožitvi toliko nemških in drugih vojakov takoj po vojni je bilo vsepovsod, tudi na Kamniškem, zelo veliko strelnega orožja in ostale vojaške opreme. Zlasti mlajša mladina si je takrat z veseljem lahko privoščila pravo čelado, plinsko masko, telečnjak ali kaj podobnega. Tudi do konja ali mule ni bilo težko priti. Je pa to izobilje trajalo le kratek čas. Že 13. maja je bil izdan razglas o obvezni oddaji vsega vojnega materiala. Kljub temu je marsikatera nemška čelada, tako kot po prvi svetovni vojni avstrijska, ostala kot korec za gnojnico v privatni lasti.

29. junija je prišlo do zamenjave okupacijskega denarja za jugoslovanske dinarje. Menjava je bila izjemno slaba, saj smo na primer v Kamniku oz. na Gorenjskem in Štajerskem lahko zamenjali 100 RM (nemških mark) za 60 din. To je bilo realno približno trikrat slabše od nemške okupacijske menjave leta 1941 (100 RM za 2000 din), ker se je realno kupna moč nemške marke med vojno zmanjšala za približno desetkrat. S takšno menjavo se je ljudem za prihranjen denar ob takratni ceni 4,50 din/kg npr. črni kruh v slabih dveh mesecih podražil z 0,90 RM na 7,50 RM oz. za osemkrat.

Zgodovina se je ponovila, saj so takšno krivično menjavo naši ljudje pomnili še iz časov po prvi svetovni vojni ob menjavi avstrijskih kron za takratne dinarje.

Pri menjavi leta 1945 tudi ni bilo mogoče zamenjati več kot 5000 RM. Za večjo količino menjalnih mark so lastniki dobili potrdila, da jim bodo ti dinarji, seveda po predhodni progresivni visoki obdavčitvi, izplačani v treh mesecih. Vsi zamenjani zneski nad 5000 RM so bili namreč obravnavani kot vojni dobiček, ne glede na to, da so bili morda še prihranki iz predvojnega časa. Denar je lahko vsakdo menjal na svojem bivalnem območju. V Kamniku je za jugo–zahodni del zamenjavala takratna Hranilnica in posojilnica na koncu Šutne (nasproti nekdanje Metalke). severo–vzhodno območje pa je pokrivala Mestna hranilnica (v sedanjí zgradbi pošte na Glavnem trgu).

Pomoč UNRRE

Racionirana preskrba je bila v juliju 1945 še vedno dokaj skromna. Poprečna delavska plača (približno 1600 din) je npr. ravno zadostovala za celomesečni nakup racionirane količine kruha, dnevno 1,20 kg, za štiričlansko družino.

6. julija je prispela v Trst prva ladja s 6500 tonami pšenice, 500 tonami moke in 40 tonami graha in fižola. To je bil prvi kontingent v okviru mednarodne pomoči razdejeni Evropi, poslan za Jugoslavijo. Organizacija UNRRA^[12] nam je v naslednjih mesecih poleg več tisoč kamionov in materiala za obnovo, npr. električnih in telefonskih vodov, poslala tudi še precej hrane in obleke ter tako občutno izboljšala našo preskrbo. V pekarnah se je na policah po štiriletnem premoru zopet pojavil za ped visok bel kruh, spečen iz ameriške moke. Še bolj pa so se ljudje veselili značilnih povoščenih kartonov ameriške vojske. V njih so bile za naše med- in povojne razmere kar nepojmljive dobrote, npr.: pločevinke s šunko, s šunko z jajci, z govedino v jabolčni omaki, kondenzirano mleko in mleko v prahu, jajca v prahu, grozdje v prahu, že takrat instant prava kava, kakav, nekakšni današnji sport-muessli, sokovi iz pomaranč, grenivk, seveda čokolada in obvezno takrat še tipično ameriški žvečilni gumi. Te nekajkilogramske kartone (dobili smo po enega na dve osebi) so naše oblasti dvakrat delile med prebivalstvo brezplačno. Nekoliko kasneje, ravno tako iz virov UNRRE, so ljudje v kamniških trgovinah (sicer zelo težko, pa vendarle) lahko nabavili po kak kos kvalitetnih volnenih oblačil. To so bili v glavnem lepo krojeni jopiči, bunde, nekatere podložene z umetnim krznom, iz preostalih zalog ameriške in kanadske vojske.

Začetek šolstva

Že pred koncem junija so v takratnem kamniškem okraju, ki je tako kot pred vojno obsegal ozemlje od vključno Črnuč, Trzina, Mengša, Domžal, Jarš, Radomelj, Moravske doline in seveda sedanje občine Kamnik, obnovili in odprli 20 šol s 45 učnimi močmi. Predvsem zaradi velikega pomanjkanja učiteljev so sredi junija v Kranju organizirali pedagoški tečaj. Kljub pomanjkanju učnega osebja pa je nova oblast že pričela skrbeti za njegovo

---

¹² United Nations relief and rehabilitation administration – Organizacija Združenih narodov za obnovo in razvoj.

»pravilno ideološko naravnost«. Prvi korak v tem preverjanju so bile vprašalne pole, ki so jih morali izpolniti učitelji.

Med vojno kar precej mladih sploh ni moglo obiskovati pouka, nekateri pa so se ga udeleževali, vendar ne redno. Za to mladino, za dijake gimnazij in meščanskih šol so se 2. julija pričeli pripravljalni tečajji. Na te se je lahko prijavil vsakdo, ki je poleg zadnjega šolskega spričevala in rojstnega lista predložil tudi potrdilo krajevne politične oblasti (v Kamniku mestnega odbora OF) o neoporečnosti. Te tečaje so morali obiskovati posebno dijaki, ki so imeli med vojno pouk samo v nemškem jeziku oz. so morali še pred začetkom rednega jesenskega pouka opraviti t. i. nitrifikacijske izpite (za vsak med vojno izdelan razred).

Zopet z avtobusom in vlakom v Ljubljano

Začetek izrednega šolskega pouka in oživljanje dela po tovarnah sta terjala čim prejšnjo vzpostavitev delovanja javnega prometa. Na dan začetka šolskih tečajev, 2. julija, smo Kamničani po štiriletnem premoru spet dobili redno avtobusno povezavo z Ljubljano. Avtobus je odhajal z Glavnega trga ob 6.45, 11.30 in ob 16.00 in se vračal s Tavčarjeve ulice v Ljubljani ob 8.00, 13.30 in 17.45.

Glede na to, da takrat skoraj nihče ni imel osebnega vozila, je bilo tudi nujno čim prej uvesti železniški potniški in tovorni promet. Dela pri obnovi črnuškega železniškega mostu pa so se komajda pričela. Na ljubljanski strani je takrat zelo primanjkovalo železniških vagonov. To pomanjkanje se je še povečalo po strahoviti eksploziji na ljubljanski železniški postaji, ki je 9. junija povzročila veliko materialno škodo. Eksplozija je poškodovala predvsem mnogo vagonov, najbolj seveda tiste, ki so bili naloženi z različnim razstrelivom – okupatorjevo zapuščino. Do te katastrofe je po tedanjih pripovedih prišlo zaradi množičnega, že kar objestnega streljanja v zrak, tudi z mnogimi svetlobnimi raketami, vse v čast kongresa

komunistične antifašistične ženske zveze Slovenije (AFŽ). Nek tak nepreviden izstrelek naj bi sprožil to uničujočo verižno detonacijo.

Vojaku Francu Šmidu iz Kamnika, ki je takrat k sreči pri stadionu stražil zaloge Nemcem zaplenjenega vojaškega materiala, so npr. zgorele vse osebne stvari. Imel jih je v vojašnici blizu železniške postaje. Kamničana Demeter Sadnikar (Meto) in Leon Homar pa sta eksplozijo doživela v bližini Daj-dama. Bila je tako močna, da je zdrobila večino šip in skrivila več izložbenih in okenskih okvirjev. Zanimivo – takratno dnevno časopisje o tej eksploziji v glavnem sploh ni poročalo. Režimu bi javno priznanje lastne krivde verjetno le preveč škodilo.

Ker so Italijani med vojno demontirali železniški tir od Šiške do Ježice, je bilo tega v juniju in začetku julija potrebno znova položiti. Takrat je še na črnuški strani oz. bivši nemški strani stalo »ujetih« kar precejšnje število zlasti tovornih vagonov. Da bi jih mogli prepeljati na ljubljansko stran, so do 12. julija od postaje v Črnučah pa čez cestni del mostu do Ježice položili začasni železniški tir. Vzporedno pa je na obnovi železniškega mostu v Črnučah že delalo okrog 80 delavcev, od tega 45 nemških ujetnikov. Dviganje in obnovo mostu je opravljalo gradbeno podjetje Ivana Seršena iz Domžal pod vodstvom Franca Dimica. 145 m dolg (samo srednji del 60 m) in 250 ton težak železni most je bil obnovljen v 58 dneh in 6. avgusta se je prva lokomotiva s kompozicijo naloženih vagonov preizkusno in uspešno zapeljala čezenj. Svečano otvoritev je opravil direktor železniške direkcije Ljubljana podpolkovnik Jože Borštnar. Od 8. avgusta dalje je pričel voziti redni potniški vlak iz Kamnika v Ljubljano in nazaj. Takrat smo se mogli peljati z vlakom v Ljubljano samo dvakrat dnevno, ob 5.55 in ob 17.05, iz Ljubljane pa ob 8.35 in 18.45. Vožnja, seveda takrat še s parno lokomotivo, je trajala 56 minut, to je le 10 minut dlje kot sedemdeset let pozneje (2015).

Z a p i s n i k

sestanka ob ustanovitvi FIS-kulturnega društva, Kamnik
s odsekov "planinstvo" s dne 9.7.1945.

Navzoči: Za Okrajni odbor OF, Kamnik tov. Keršmanc Rado,
sastopnik Mestnega odbora OF, Kamnik tov. Breznjak Franc, (odsoten)
sastopnik POS-a iz Ljubljane tov. Kogovšek Boris in prof. Čerček.

Zborovanje je otvoril tov. Kemperle Pavel kot sastopnik odseka
za planinstvo, bivše podružnice SPD. Kamnik. Pozdravil je vse navzoče. po=

Ko se danes ustanavlja nova športna organizacija v okviru FIS-
kulturnega društva in volimo voditelje za bodoče naše delo, je predvsem
dolžna mladina, ter vsi športniki in športnice vseh panog športa, da si
sberejo ljudi, ki jim ne bo delo samo čast, temveč, da bodo sami prijeli
za delo in si bodo naložili na ramena tovar in delo, ki nas v bodoči pri-
hodnosti čaka.

V naslednjem se je ustanovilo FIS-kulturno društvo mesta Kam-
ni s sledečimi odseki in tovaršiji:

Delegat pri Okraj. OF odboru, Kamnik	tov. Keršmanc Rado,
predsednik	tov. Cerer Tone,
telesna vsvoja	tov. Nemec Julij,
	tov. Janežič Jožef,
sindikati	tov. Vodopivec Rado,
plavanje	tov. Cerer Tone,
lahka atletika	tov. Bručan Jože,
težka atletika	tov. Okorn Vinko,
zimski šport	tov. Ravnik Adolf,
planinstvo	tov. Kemperle Pavel,
tenis	tov. Neřima Roman,
table tenis	tov. Erbe Lenard,
moto sekcija	tov. Trampus Emil,
kolesarstvo	tov. Jasenovec Slavko,
nogomet	tov. Kovačič Ivo in
	toč. ~~Habjan Vinko~~ <i>V. Habjan</i>
zveza slov. mladine	tov. Močina Boža
S.P.Ž.	toč. ~~Košar Ančka~~

S tem je bil ustanovljen odbor FIS-kulturnega društva mesta
Kamnik, ki je bil soglasno sprejet. Ob tej priliki se je ustanovil tu-
di planiski odsek v že ustanovljenem FIS kulturnem društvu. Ker pa je

Kamnik, 10. julija 1945.

FIS KAMNIK

Predsednik :

Cerer Tone

za tajnik:

Kovačič Ivo

Fotokopija dela zapisnika o ustanovitvi nove športne organizacije v
Kamniku (Arhiv Milana Windschnurerja)

Večina šip na oknih potniških vagonov je bila še razbitih in okna so bila zabita kar z deskami. Da je bil omogočen vsaj minimalen razgled, je bila po celi sredini oken običajno vstavljena približno 15 cm široka zastekljena reža.

Ljudje so bili tega prevoza do prestolnice, ki ga ni bilo od poletja 1941 dalje, seveda zelo veseli. Spet so se lahko odpeljali pa raznih opravkih in vse več tudi v službe do tako zelo pogrešane Ljubljane. Ko je 22. avgusta pričel iz Ljubljane voziti še vlak ob 14. uri, torej po končanem šolskem pouku in nekako tudi po službah, se je med vožnjo skoraj v slehernem vagonu razlegala toliko časa v javnosti skoraj utišana lepa slovenska narodna pa tudi partizanska pesem. Verjetno vsakdo pomni pesem Janez, kranjski Janez, kam odhajaš danes.

Ljubitelji planin, posebno še tisti iz Ljubljane, so si po toliko letih zopet želeli obiskovati Kamniške planine. Zato je bila z 9. avgustom uvedena ob sobotah oz. dnevih pred prazniki ter ob nedeljah in praznikih avtobusna zveza med Ljubljano in Kopačci. Ob sobotah in nedeljah so se turisti lahko odpeljali iz Ljubljane ob 16. uri oz. ob 15.40, s Kopačci pa so se lahko vračali ob 18.25, medtem ko smo Kamničani od tega dne dalje imeli še en avtobusni par v Ljubljano (iz Ljubljane ob 16.00 oz. iz Kamnika ob 18.00 ali ob nedeljah ob 19. uri).

Oživljanje športa

Živahna predvojna športna in telovadna dejavnost je med vojno v Kamniku, vsaj njen organizirani del, povsem zamrla. Močno okrnjeni nogometaši (po 27. juliju 1941) so sicer pod nadzorom Nemcev do 1943. leta še igrali prijateljske tekme. Razen rekreativnega smučanja na Meglarci in na Velikih poljanah (v šoli so med vojno uvedli izposojanje smuči), redkega smučarskega tečaja na Koroškem in kopalnega plavanja na Nevljici (gradnja sedanjega 50-metrskega bazena je po regulaciji Nevljice stala in je

bila v prvi fazi vse od leta 1941 dalje prekinjena) drugih športnih aktivnosti med vojno v Kamniku skoraj ni bilo.

Zato pa se je kmalu po koncu vojne ta na silo zadržana dejavnost kaj hitro oživila. 9. julija 1945 je bilo v Kamniku ustanovljeno fizikulturno društvo Kamnik. Pobudo za sklic so dali planinci in njihov član Pavel Kemperle je vodil ta zbor, medtem ko je poročilo podal predsednik kamniškega odseka Slovenskega planinskega društva Maks Koželj. Za predsednika je bil izvoljen Tone Cerer, odličen plavalec v prostem, še zlasti pa v prsnem slogu. Že pred vojno je bil državni reprezentant in je nastopil za Jugoslavijo na olimpijskih igrah 1936. leta v Berlinu. Na tem ustanovnem zboru so bili izvoljeni tudi vodje sekcij: za telesno kulturo (Julij Nemeč), za plavanje (Tone Cerer), za lahko atletiko (Jože Bručan), za težko atletiko (Vinko Okorn), za zimski šport (Adolf Ravnik), za nogomet (Ivo Kovačič in Drago Vidmar), namizni tenis (Lenart Krže), za motociklistiko (Emil Trampuš), za tenis (Roman Nežima) in za kolesarstvo (Slavko Jasenovec). Za tajnika je bil izvoljen Kamilo Glušič. Večina teh sekcij je kmalu pričela z redno športno in telovadno vadbo. Vse to bi se še bolj razmahnilo, če bi bilo rešeno vprašanje telovadnice. To so še predvsem pogrešali težkoatleti, seveda telovadci/ke, igralke rokometu in igralci namiznega tenisa, ki so jim sicer zelo primanjkovala žogice. Pravzaprav so imeli nogometaši še edini na voljo kolikor toliko urejeno igrišče, tisto, sicer majhno, na starem sejmišču blizu Knafličeve usnjarne. Novembra 1945 so se mlajše moči nogometašev FD Kamnik (samo devet se jih je zbralo!) pomerili z moštvom garnizije, številnega vojaštva, ki je bilo takrat še nastanjeno v Kamniku. Vojaki JLA so zmagali kar s 7 : 0. Posledice petletnega izpada redne vadbe v Kamniku so bile očitne! Zelo aktivni so bili planinci, saj so se takoj lotili adaptacije med vojno zgrajene nemške utrdbе na razvalinah Starega gradu. Na silvestrovo so to novo planinsko postojanko – že delno končano – dali v uporabo. Vse to so ustvarili s prostovoljnim delom. Smučarji pa so se,

tudi z udarniškim delom, lotili obnove 25-metrške skakalnice na koncu Streliške ulice. Konec decembra 45 je bila že delno pripravljena, pripravljali so se še na postavitev novega sodniškega stolpa.

Na 13. seji odbora društva FD Kamnik (23. oktober 1945) so razpravljali tudi o društveni imovini. Vsa predvojna imovina telovadnega društva Sokol naj bi sedaj prešla v njihovo uporabo. Ta imovina je bila: kopališka gradbena zadruga Neptun, ki je zajemala: kopališče Neptun, dvonadstropno zgradbo (sedanji samski dom na Cankarjevi) in pripadajoči parceli med to zgradbo, vilo Neptun in Kamniško Bistrico, dalje hiša na Šutni (zapuščina Apolonije Dolinšek), parcela ob Kranjski cesti (Nemci so jo dali podjetju Reichstrassenbauamt Kranj-Kamnik) in Narodna čitalnica (sedanja kavarniška zgradba pod Malim gradom). Za vse navedeno naj bi uredila lastninske pravice novoizvoljeni ožji odbor in pravnik dr. Franc Trampuž.

Cerer Tone, ki je bil pred začetkom vojne zaradi svoje izjemne kvalitete član plavalnega kluba Ilirija v Ljubljani, je 5. septembra po dolgih letih (zadnje leto vojne je bil tudi v partizanih) skorajda brez treninga in s poškodovano levo roko nastopil na kopališču Ilirija. To je bilo prvo večje povojno plavalno tekmovanje v Ljubljani. Na tem mitingu so nastopili poleg domačih plavalcev FD Udarnik (naslednik Ilirije) še plavalci zagrebške Mladosti, Črnogorci in Vojvodinci. Na 100 m prsno je Cerer zmagal s časom 1 : 20 pred Prešernom (Udarnik) 1 : 24,8 in Stieglerjem (Mladost) 1 : 25,2. V štafeti 3 x 100 m mešano je s časom 3 : 47,2 zmagala štafeta Udarnika v postavi Smerkolj (kravl), Cerer (metuljček) in Pelhan (hrbno) pred štafeto Mladosti.

O javnih občilih

O prelomnem, za nas tako usodnem letu 1945 v nadaljevanju navajam še niz dogodkov, ki vsak po svoje prispevajo k razpoznavnosti tistega časa.

Morda najprej nekaj o javnih medijih. Televizije takrat še ni bilo. Osrednja dnevnikarica sta bila Slovenski poročevalec (SP), glasilo Osvobodilne fronte Slovenije, in pa Ljudska pravica, ki je bila poudarjeno komunistično obarvan časopis, glasilo KPS. Seveda tudi v prvem listu niti slučajno ni bilo mogoče napisati karkoli kritičnega o takratni komunistični oblasti. V drugi polovici avgusta 1945 je bilo to stanje legalizirano tudi z zakonom o tisku. Enaki »pogoj« so veljali tudi pri radiu. Na izdajanje kakršnegakoli zasebnega časopisa se seveda ob splošno veljavni evforiji kolektivizacije in onemogočanja vsakršne privatne iniciative takrat seveda ni dalo niti pomisliti. V začetku junija je pričel izhajati Uradni list, ki ga je izdajal SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet). 6. septembra pa je izšla tudi prva številka humorističnega časopisa Pavliha. Kakršnegakoli lokalnega časopisa takrat v Kamniku še niso uspeli oživiti, dasiravno je tiskarna Slatnar v Franciškanski ulici še obstajala.

V prvi polovici junija je izšla uredba o stanovanjih in poslovnih prostorih. Vse take prostore je bilo potrebno prijaviti oblastem. Spričo velikega pomanjkanja stanovanj je bila ta uredba za naše ljudi takrat zares potrebna in humana, kar velja tudi za uredbu o določitvi (zmerne) višine najemnine. Žal je zakonodaja v tem smislu veljala leta in leta, kar je delovalo na privatno gradnjo stanovanj za oddajanje v najem zelo nestimulativno.

Tudi kinematografi so začeli kmalu obratovati. Sprva so bili na programu pretežno ameriški, angleški, francoski, kratka zahodni filmi, kot npr. Suez, Kraljica swinga, Pevec potepuh, Bela sužnja, Tihotapci, Notredamski zvonar in že tudi ameriški vojni filmi Ob zori, Srebrna flota, Konvoj, Obalna komanda.

Seveda so bili nad takim filmskim sporedom ljubitelji filma večinoma zelo navdušeni. Med vojno so imeli, in še to le nekateri v večjih naseljih, na voljo večinoma nemške filme (brez vsakršnih slovenskih podnapisov). Ti so bili povrh vsega še precej nacistično-propagandnega značaja. Kaj

kmalu pa so 1945. leta pričeli vrteti v kinematografih tudi sovjetske filme. Ti so v naslednjih letih obvladali kar celotni program. Bili so to pretežno vojaški (iz II. svetovne, tj. domovinske vojne) oz. politično komunistično propagandnega žanra. Običajno izjemno neostre kopije je bilo zares težko gledati. Tako v tehničnem kot v umetniškem smislu so zaostajali za zahodnimi filmi, razen nekaterih častnih izjem. Nekateri naslovi takratnih sovjetskih filmov: Sekretar rajonskega komiteja, Branila je domovino, Lenin 1918. leta, komedija Četvero src, Mavrica, Prvomajska parada v Moskvi, Tito v Moskvi (11. 4. 1945) ... Uradno se je takrat prijateljstvo med našo državo Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, zibelko komunizma, vse bolj poglobljalo. 10. junija je bila podpisana pogodba o prijateljstvu med SZ in Demokratično federativno Jugoslavijo, kot se je takrat naša država uradno imenovala. 16. junija pa je bilo ustanovljeno društvo za kulturno sodelovanje med Slovenijo in SZ. Že v začetku avgusta sta Ljubljano obiskala sovjetski veleposlanik v Jugoslaviji Sadčikov in generalmajor Kiseljev, v Murski Soboti pa so odkrili spomenik zmage – predvsem v spomin padlim rdečearmejcem. V Slovenskem poročevalcu je pričel izhajati tečaj ruskega jezika. Ko se je 15. oktobra začel redni šolski pouk, so se morali vsi učenci obvezno učiti tudi ruščino. Ker niso čutili prave potrebe po učenju tega jezika, ga večina šolarjev ni marala in uspeh je bil povprečno zelo pičel. Sicer pa je v Jugoslavijo prihajalo čedalje več ruskih strokovnjakov (beri vojaških oseb), ki naj bi poskrbeli za postopno popolno prevlado SZ nad našo državo. Tudi v javnosti, na primer v izložbah, ki so bile leta 1945 praktično povsem prazne, brez razstavljenega blaga, je običajno poleg Titove slike visela še slika Stalina, v kakšni boljši izložbi pa še kak barvni plakat s panoramo Moskve.

S 1. julijem so v našem poštnem prometu prenehale veljati prežigosane nemške znamke. V prodajo so prišle jugoslovanske poštnne znamke, najprej tiste z upodobljeno partizanko z zastavo in tiste s Titovim portretom.

1. julija 1945 smo dobili nove znamke. Iz prometa so šle medvojne s pretiskom Slovenija, 9. 5. 1945. (Arhiv Milana Windschnurerja)

4. julija je bila ukinjena vojna cenzura za civilno pošto in 8. julija je poštna direkcija v Ljubljani izdala telefonski imenik. 1. avgusta nato je bil spet vzpostavljen notranji brzozjavni promet.

Do 8. julija so morala podjetja in obrtniki prijaviti na Vojno oblast IV. armije v Ljubljani vse vojne ujetnike, ki so jih prejeli za pomoč pri njihovem delu. Pri nekaterih so ti nemški vojni ujetniki delali tudi do pol leta. Delodajalec jim je moral oskrbeti prehrano, sicer pa so prenočevali npr. v mekinjskem samostanu.

V ta samostan so avgusta namestili tudi povratnike, družine, prisilne izseljence iz okolice Krškega in Brežic. Ti so se očitno na Nemškem nalezli paratifusa. S tem so okužili vodnjak v Mekinjah (na Štampihu), kamor so prihajali po vodo. Takrat je zbolelo več sester uršulink, ki so se tudi že vrnile iz nemškega izgnanstva. Zbolelo pa je, in to kljub takojšnji osamitvi samostana, tudi nekaj Mekinjčanov, med njimi Ogrinčeva (Plevelova) družina.

19. avgusta so bile končno odpravljene tudi potne dovolilnice. Po uredbi o gimnazijah je bila v začetku septembra tudi v Kamniku ustanovljena nižja

mešana gimnazija. V Sloveniji so bile ukinjene vse dotakratne zasebne gimnazije pa tudi vse državne in zasebne meščanske šole (ena slednjih, dekliska, je delovala pred vojno v mekinjskem samostanu pri uršulinkah).

Gospodarstvo – oživljanje, zaplembe

Ob koncu II. svetovne vojne so v Kamniku delovala v glavnem še vsa tista podjetja, ki so obratovala že pred začetkom vojne. Tako Titan pa Remec (kasnejši Stol), Knafličeva usnjarna, proizvodnja frotirja, tkalnica svile, proizvodnja gumbov, smodnišnica, obrat primarne obdelave lesa na Stahovici (obrat predvojne meščanske korporacije), rudnik kaolina, tovarna sanitetnega materiala, tovarna Eta, avtoprevozno podjetje Rode, ... Med vojno so jih večino zasegli Nemci, vsa pa so morala tako ali drugače izdelovati tiste izdelke, ki so jih določili Nemci za potrebe njihove vojne proizvodnje. Ob zlomu tretjega rajha je bilo za vso našo, tudi kamniško, industrijo približno tako, kot je bilo 46 let pozneje leta 1991. Leta 1945 so na mah odpadli vsi dotedanji kupci z nemškega zasedbenega območja po Evropi, kot nam je leta 1991 izpadel praktično celotni jugoslovanski trg. Glede na zmago komunizma je bila od maja 1945 naprej vseskozi »v zraku« splošno obljubljena kolektivizacija. Po Marxovi doktrini je to pomenilo nacionalizacijo, poddržavljenje vseh proizvodnih sredstev industrijskih in večjih obrtniških obratov ter večjih kmetij (predvsem lastnike slednjih so komunisti sramotilno poimenovali »kulaki«). Noben privatni podjetnik ali večji kmet in obrtnik naj ne bi več z zaposlovanjem drugih delavcev »izkoriščal« soljudi.

Še posebej so komunisti poleg »kulakov« napadli privatno trgovsko dejavnost, ki je poleg dajanja posojil privatnih oseb veljala za najhujšo obliko izkoriščanja človeka po človeku. In res, plaz razlastitev, zaplemb, poddržavljenj se je sprožil kmalu pa maju 1945. V dobrem letu je bilo na področju sedanje občine Kamnik že preko 30 razlastitev večjih

proizvodnih, trgovskih in kmetijskih obratov. Na področju takratnega kamniškega okraja se je ta številka povzpela že čez 70.

V državne roke sta v Kamniku takoj prišli obe največji tovarni: tovarna pohištva Remec & Co na Duplici (kasneje Stol) in tovarna Titan (lastniki Titana so kot lastnik Vladimir Remec ob zlomu Nemčije pobegnili na Koroško). Tovarna Titan je bila od septembra 1941 naprej v sklopu tovarne pločevinaste posode iz Seebacha pri Beljaku. V Titanu so med vojno ulivali oz. izdelovali granate za minomete, škatle za mine, ogrodja iz pločevine za brzostrelke, ... Po osvoboditvi so opustili vojaški proizvodni program in se zopet preusmerili na njihov predvojni asortiman (izdelava ključavnic, fittingov, malih gospodinjskih strojev, tehtnic). Te izdelke je med vojno razdejana Jugoslavija še kako potrebovala.

Prvo vodstvo tovarne je po pripovedovanju takoj po vojni kar z brzostrelko v roki prevzel partizan Ciril Pogačar. To je bil čas, ko so takratni delavci na ukaz odšli v Kamnik na poulično demonstracijo za slovenski Trst in Koroško. To je bil tudi čas, ko je velika večina delavcev morala skozi sito vprašanj o njihovem delovanju med okupacijo. To delo naj bi v funkciji političnega komisarja tovarne opravljal partizan Janez Berlec (po domače Cahte). Vodstvo tovarne, zlasti pa še vrh tega vodstva, je moral biti takrat skoraj izključno iz komunističnih vrst. Temu pogoju je bilo sicer pri Titanu popolnoma zadoščeno, vendar so šli pri zanemarjanju strokovnosti le nekoliko predaleč. Že po nekaj tednih je ministrstvo za industrijo postavilo novega direktorja tovarne, to je bil dipl. inž. prof. Andree iz Ljubljane. Tako je bilo že v začetku julija 1945 v Titanu zaposlenih 256 delavcev, delali so po 5 do 8 ur na teden. Tovarna je pravzaprav docela nepoškodovana prišla v naše roke in le 11 strojev je Nemcem uspelo pred zlomom prepeljati na Koroško.

Povsem drugačen je bil položaj v tovarni Remec & Co. Lastniku Remcu je potem, ko so mu jeseni 1941. leta partizani zažgali tovarno, uspelo to

med vojno obnoviti, čeprav ne v celoti. Po požigu je del proizvodnje začasno prenesel v Groblje, Domžale ... Kar precejšen del delavcev iz Remčeve tovarne pa so Nemci takrat zaposlili v kamniški izpostavi gradbene firme Platzer-Witwe iz Salzburga pri gradnji kanalizacije po Kamniku. Omenjeno gradbeno podjetje je takrat po Kamniku izvajalo tudi številna druga dela: od gradnje stanovanjskih zgradb na Cankarjevi cesti do dograditve kasnejšega samskega doma.

Kasneje so Remčeve delavce zaposlili tudi pri gradnji žičnih ovir ob takratni nemško-italijanski meji (pri Sv. Katarini). Za prvega direktorja oz. delegata, kot so mu takrat rekli, je slovenska oblast leta 1945 postavila dipl. ekonomista partizana Toneta Cererja (že omenjen plavalni šampion). To mesto je sprejel na predlog inž. Oswalda z ministrstva za industrijo. Čez kakšno poldrugo leto, ko so inž. Oswalda zaprli in ga kasneje v dachauskih procesih, seveda povsem nedolžnega, obsodili in celo usmrtili in, ko so nato Stol začeli sumničiti sabotaze obiskovalci z OZNE, je Cerer svojo službo odpovedal. Zamenjal ga je, tudi začasno, Jože Zupan, ki je bil že prej nekako desna roka lastnika Remca. Šele z naslednjo zamenjavo vodstva te tovarne je novi oblasti končno le uspelo dobiti človeka, ki naj bi v eni osebi združeval poleg sprejemljive strokovnosti tudi drugi pogoj, to je ustrezno politično zanesljivost (član KP).

Sicer pa so pri Remcu od vsega začetka takoj začeli nadaljnjo obnovo tovarne. Proizvodnega programa, ki so ga med vojno seveda določali Nemci (razne omare, stoli, postelje ...), ni bilo potrebno dosti spreminjati. Dela pa spričo porušene domovine in Evrope (ta tovarna je že prej dosti izvažala) tako ni manjkalo. Komunistična oblast je ženo gospoda Remca, ki je ostala v domovini, aretirala in jo obtožila sodelovanja z okupatorjem. V Begunjah naj bi bila nato zaprta štiri do pet let. Po prestani kazni ji je uspelo pridružiti se možu, ki se je medtem naselil v Ameriki. Sedaj so njuni

potomci (sin Andrej) zahtevali povrnitev njihovega premoženja, ki so ga nacionalizirali leta 1945.

V državne roke je takoj prešla tudi smodnišnica. Ta je med vojno delovala v okviru dunajske firme Dynamit Nobel, Wien. Po vojni je ta tovarna ostala praktično brez vodstva. Kamničan Lado Prohinar^[13], ki je bil dotakratni vodja proizvodnje, je bil odstavljen in tudi kemiku inž. Troštu, starojugoslovanskemu kapetanu, nova oblast ni zaupala. V tej tovarni, kot tudi po večini ostalih, so se hitro odzvali na poziv slovenske vlade (s 23. 5. 1945), da vsa industrijska in obrtna podjetja takoj pričnejo z redno proizvodnjo. Lotili so se generalnega čiščenja vseh proizvodnih prostorov in 25. maja so med prvimi ustanovili tudi podružnico sindikata SZDNJ (Strokovna zveza delavcev in nameščencev Jugoslavije). Glede na to, da je iz nemškega obdobja ostalo še razmeroma dosti surovin, so se, opirajoč na strokovno znanje sicer večinoma priučenih mojstrov, kmalu lotili obnove proizvodnje. Ob prispelih naročilih so začeli s proizvodnjo črnega smodnika, eksploziva, zažigalne vrvice, ... Medvojno proizvodnjo topovskega smodnika kot tudi t. i. gorilne mase, ki so jo tudi izdelovali za nemško vojsko (za individualno gretje toplih obrokov, npr. konzerv), pa so opustili. Žal je v tem letu (po nekako štiriletnem premoru) v tovarni zopet prišlo do obratne nesreče – eksplozije, v kateri sta izgubila življenje dva delavca^[14].

Še pred formalno razlastitvijo, in sicer z državno dirigiranimi proizvodnimi programi in dirigiranim oskrbovanjem s surovinami, je prišla posredno v državno upravljanje še cela vrsta naših podjetij.

---

¹³ Lado Prohinar je bil pred sodiščem narodne časti obtožen, da je bil tajnik Kärtner Volksbunda za smodnišnico, da je teroriziral delavce, ki so bili voljni sabotirati delo. (Arhiv Temeljnega sodišča v Ljubljani, Sodišča narodne časti, 36/45)

¹⁴ 27. julija 1945 je nastala eksplozija. (RIFEL, Vilko. 2006. Nesreče pri izdelavi črnega smodnika v kamniški smodnišnici. V *Kamniški zbornik* 18, M. Humar ur., 189–196. Kamnik: Občina.)

Tako tudi kasneje prisilno darovana tovarna usnja v Kamniku. Lastnik Anton Knaflič je pred vojno veljal za najbolj socialnega podjetnika daleč naokoli. Vsakemu dobremu delavcu je namreč z zelo ugodnim kreditom omogočil, da si je lahko sezidal svoj dom. Izrazito socialen značaj gospoda Knafliča in korektno zadržanje med okupacijo novi oblasti nista dajala nikakršnih povodov za obtožbe o vojnem dobičku ali kolaboraciji, kar sta bila argumenta zlasti za razlastitve v letu 1945. Vendar so kasnejši tajni pritiski nanj naredili svoje in tako so komunisti pod »darilno pogodbo« pridobili Knafličev podpis^[15].

Sicer pa je usnjarna takoj po vojni nadaljevala z enako proizvodnjo, to je vegetabilno strojenega usnja iz svinjskih kož, v glavnem namenjenega za usnjeno galanterijo. Pred vojno je šel dobršen del te proizvodnje v izvoz, in to na najbolj zahtevna zahodna tržišča.

Sledila je tudi prisvojitvev in kasneje uradna zaplemba imetja Meščanske korporacije v Kamniku. V njenih širnih gozdovih se je že poleti 1945 nadpovprečno mnogo sekalo. Vse brez dovoljenja dotedanjih lastnikov in neodplačno. Odvažanje lesa iz doline Kamniške Bistrice s konjsko vprego pomni še danes prenekateri takrat v to prisiljen kmet voznik.

Na vrsto so prišli tudi: stavbno podjetje Boštjana Belcijana z Gore, posestvo in trgovina Antona Burkeljce z Laz v Tuhinju, ki so ga med vojno likvidirali partizani, dalje kamnolom v Kamniški Bistrici lastnika Josipa Dedka iz Ljubljane, lesna trgovina Karla Riedla iz Kamnika, trgovini Antonije Perko in Franca Kimesvengerja (oba s Šutne), trgovina Ane Skala z Glavnega trga, Rudnik kaolina v Črni in tiskarna Slatnar v Kamniku, dalje veleposestvo Prašnikar, posestvo z Vrhpolj zadnjega predvojnega

---

¹⁵ Z ukazom, objavljenim v Uradnem listu LRS, št. 18/48, je bila usnjarna nacionalizirana, izročilna pogodba razveljavljena in mesečna renta ukinjena. (Vir: KUMER, Marko. 2016. Tone Knaflič 1893–1957: Zgodba poštenega kapitalista. V *Kamniški zbornik* 23, ur. Marjeta Humar, 253–266. Kamnik: Občina.)

kamniškega župana Nandeta Novaka, ki so ga med vojno izselili Nemci, že omenjena zaplemba gradu in posestva Zaprice in vrsta drugih večjih kmetij, predvsem iz Tuhinjske doline, kot tudi likvidiranega vinskega trgovca Vidka Mejača iz Komende itd. Kasneje so seveda prišla na vrsto vsa podjetja in nepodržavljena ni ostala niti ena privatna trgovina niti eno privatno industrijsko ali večje obrtno podjetje in kmetija.

Oblasti pa niso pustile »ob strani« niti manjših obrtnikov in kmetov. Prvi so smeli obratovati le z zelo omejenim številom pomočnikov, drugi pa so bili, kot novemu režimu ideološko najbolj potencialno nevarni nasprotniki, z zelo nizkimi predpisanimi cenami izdelkov ob obveznih oddajah in težkim davčnim vijakom (to tudi obrtniki) še posebej onemogočani.

Ob vseh teh razlastitvah in zaplembah pa je nova komunistična oblast nujno morala čim prej oživiti vso proizvodnjo. V ta namen je vlada izdala navodila, po katerih je moglo vsako podjetje takoj zaprositi za demobilizacijo morebiti v JA mobiliziranih ključnih delavcev. Nova oblast je tudi pričela takrat, po sovjetskem vzoru seveda, urejati celotno gospodarstvo iz enega središča. Centralnoplansko dirigirano gospodarstvo je od takrat naprej kar nekaj petletk (petletnih srednjeročnih gospodarskih načrtov) zaznamovalo našo celotno ekonomijo. Sistem, ki je bil takoj po vojni zaradi uničenega gospodarstva upravičen in nujen, se je v kasnejših letih izkazal (tudi v ostalih komunističnih državah) kot popolnoma neuspešen.

Zaradi vsega tega in prisilnega pomanjkanja privatne iniciative smo imeli negativne posledice precej po letu 1991 – ponekje še danes (2016). Od takrat so tudi Sloveniji ostali veliki dolgovi (današnjih okoli 6 milijard dolarjev), katerih odplačevanje je padlo na pleča tudi mlajših generacij. Tudi dohitevanje relativnega zaostanka našega gospodarstva v primerjavi z razvito zahodno ravtnjo, ki enako izvira iz tistih časov, traja še danes. Brez

korenitih zasukov, tudi še odrekanj, ne bo šlo! Še posebej tudi zato ne, ker takrat (leta 1991) pri nas ni prišlo do vsaj najnujnejše lustracije v sodstvu in v podjetjih v državni (prej družbeni) lasti. Tako so že leta 1992 prišli nazaj do odločujoče veljave idejni sorodniki nekdanje totalitarne oblasti izpred leta 1990. Prišlo je do velike kraje nekdanjega družbenega premoženja ob nadaljevanju slabega gospodarjenja, kar nam je prineslo v petindvajsetih letih še dvakrat tolikšno zadolžitev Slovenije od tiste ob koncu devetdesetih let.

Burno poletje 1945

Pred nadaljevanjem opisa oblastvenega organiziranja našega skupnega življenja naj omenim še niz drobnih dogodkov, ki vsak po svoje osvetljujejo takratni utrip, utrip poletja 1945.

Naša domovina je še vedno trpela pomanjkanje zaradi posledic vojne. Hrane še daleč ni bilo na pretek. Potrebno bi bilo obdelati vsako ped naših polj, a ljudi za delo je marsikje primanjkovalo. Davek vojni so bile številne žrtve, mnogi zdoma zaradi mobilizacije itd. Tudi veliko Krško polje je po odhodu kočevskih Nemcev samevalo neobdelano. V začetku julija se je tja namenil tudi del ljubljanske mladine, da bi obdelali ta polja. Marsikje drugod so v avgustu začeli s prostovoljnimi delovnimi akcijami, na katerih so ljudje čistili ruševine, čistili ulice, šole, rušili bunkerje in podobno.

Nekako v tem času, 17. julija, se je v Ljubljani začel I. kongres OF Slovenije. Temu so sledili vse pogostejši javni pozivi prebivalstvu (npr. Josipa Vidmarja) za včlanjevanje v Osvobodilno fronto. Ta naj bi iz enotnega političnega gibanja postala enotna politična organizacija. 20. 7. so pričeli ustanavljati okrajna narodna sodišča. 9. avgusta so tako okrajno sodišče ustanovili tudi v Kamniku s stalnimi sodniki in 36 prisledniki. Malo po tem je bilo kamniškemu priključeno bivše okrajno sodišče na Brdu in nato so bili v Kamniku v začetku septembra imenovani tile sodniki: Kajetan

Premrov (bivši starešina okrajnega sodišča v Kamniku) za predsednika okrajnega narodnega sodišča, za člane tega sodišča pa Dušan Orel, Gilbert Zupančič (prej na Brdu pri Lukovici), Franjo Golob (prej v Rogatcu) in Hubert Korošec iz Ljubljane.

26. julija je spet steklo prvo jeklo na Jesenicah.

Od 17. do 19. avgusta je bil v Ljubljani I. zlet Zveze fizkulturnih društev Slovenije. Udeležili so se ga tudi kamniški športniki.

Konec avgusta sta bila sprejeta dokaj restriktiven zakon o tisku, ki je pomenil legalizacijo že obstoječe nesvobode tiska, in zakon o agrarni reformi. Po slednjem so prešli v državno last vsi presežki kmetijskih površin in gozda nad 45 ha (pri enem aktivnem veleposestniku), v celoti pa vsa posestva bank, podjetij, drugih pravnih oseb in tudi vsa posestva cerkve, samostanov, verskih ustanov, Nemcev.

Takrat je potekala tudi dostikrat problematična in nepravična akcija odvzemanja t. i. vojnega dobička. Prijavljanje podatkov o vojnih dobičkarjih je bilo zlasti dolžnost komunističnih političnih aktivistov.

Tudi komisija za nedopustne špekulacije je bila takrat oblastno postavljena. V povezavi s tem so na cestah in železnici izvajali kontrole in tako iskali črnoborzijance (predvsem prodajalce sicer racioniranih živil brez živilskih kart, na črno in po višjih cenah, zlasti iz konec leta 1944 osvobojenih vzhodnih in jugovzhodnih delov države, kjer je bilo hrane le nekoliko več kot pri nas).

V vseh vaseh, krajih, v tovarnah, v vsakem večjem obratu so tisti čas volili t. i. ljudske tožilce. Ti naj bi v prostem času pomagali poklicnim narodnim tožilcem. Skupaj z njimi so morali, kakor je bilo rečeno uradno, paziti, da se ne bi v narodne odbore, narodno oblast vrnil kak človek, ki tega ni zaslužil, ki je hotel izrabiti oblast za svoje špekulativne namene.

Takratna oblast je to obliko »ljudskega nadzora« podpirala celo takole daleč: »V tej vlogi je vsakdo izmed nas ljudski tožilec!«

Sicer pa smo v avgustu 1945 dočakali prvo prosto prodajo nekaterih izdelkov, najprej tobačnih in nato še cementa in žganega apna. Tono cementa je bilo takrat moč kupiti za okrog 1000 dinarjev. Živila, za katera smo si še kako želeli proste prodaje, pa so ta status dosegla dosti dosti kasneje.

18. avgusta je bila v Ljubljani ukinjena policijska ura. Z osebno legitimacijo je bilo odslej dovoljeno gibanje zunaj vso noč – tako je odredil takratni komandant mesta Ljubljane podpolkovnik Jan Lokovšek.

Dan za tem so izpustili iz taborišč v Kočevju 753 pomiloščencev.

V septembru so potekale priprave na ustanovitev ekonomske fakultete v Ljubljani. 20. 9. so bile ustanovljene klinike ljubljanske medicinske fakultete.

Ljubljana je dobila železniško povezavo še z začasnim tretjim mostom v Zidanem Mostu. Dva loka so 17. novembra 1944 zbombardirala zavezniška letala. S prvim letalom, jadralnim sicer, so po dolgem času pričeli letati na Blokah.

11. 9. je bilo v Ljubljani demobiliziranih nad 2000 borcev IV. armade JA. Ob slovesu, pred odhodom domov v Srbijo, Črno goro, Liko, Bosno, Srem, Hrvaško, jim je govoril takratni prvi poveljni ljubljanski župan Kamničan Fran Albreht.

Medtem ko je v septembru ob številnih manifestacijah po naših krajih potekala intenzivna mednarodna politična dejavnost jugoslovanske vlade za priključitev Trsta in Primorske k Jugoslaviji in so se v Londonu pod vodstvom podpredsednika jugoslovanske vlade Edvarda Kardelja le pričela pogajanja naše delegacije za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo, so v

Objava

Okrajne volilne komisije v K a m n i k u o izidu volitev

v Krajevni narodno osvobodilni odbor v K a m n i k u

Pri volitvah, ki so se vršile dne 19. avgusta 1945, so dobili sledeči kandidati za Krajevni NO odbor sledeče število glasov:

za predsednika:

1. Bester Alois iz _____, glasov 1410 (4)
2. Fonikvar Slavko iz _____, glasov 481
3. _____ iz _____, glasov _____

za tajnika:

1. Brandšteter Leopoldina iz _____, glasov 1284 (9)
2. Racman Leopoldina iz _____, glasov 556
3. _____ iz _____, glasov _____

za člane:

1. Rus Emil iz _____, glasov 1323 (7)
2. Drnovšek Rezi iz _____, glasov 970 (15)
3. Flere Anton iz _____, glasov 1684 (2)
4. Bombač Marija iz _____, glasov 1195 (13)
5. Karba Dušan iz _____, glasov 1568 (3)
6. Cerkvenik Danilo iz _____, glasov 1067 (14)
7. Flahutnik Anton iz _____, glasov 1224 (10)
8. Cerar Vilko iz _____, glasov 2459 (1)
9. Poznik Antonija iz _____, glasov 1020 (14)
10. Hvala Artur iz _____, glasov 1347 (5)
11. Slatinšek Avgust iz _____, glasov 1342 (6)
12. Ložar Alojz iz _____, glasov 1284 (10)
13. Poznik Milica iz _____, glasov 815 (18)
14. Brejc Marica iz _____, glasov 839 (17)
15. Bizjak Alojz iz _____, glasov 968 (16)

Izvoljeni so torej sledeči kandidati za Krajevni narodno osvobodilni odbor v _____

K a m n i k u .

za predsednika **B e s t e r A l o j z**

za tajnika **B r a n d s t e t e r L e o p o l d i n a**

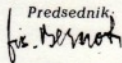
za člane:

1. **F l e r e A n t o n**
2. **K a r b a D u s a n**
3. **G e r a r V i l k o**
4. **H v a l a A r t u r**
5. **S l a t i n š e k A v g u s t**
6. **R u s E m i l**
7. **R a c m a n L e o p o l d i n a**
8. **L o ž a r A l o j z**
9. **R o d e M i h a e l**
10. **P l a h u t n i k A n t o n**
11. **B o m b a č M a r i j a**

Okrajna volilna komisija v **K a m n i k u**

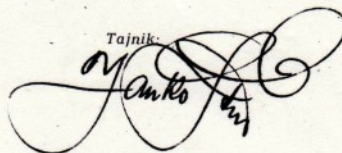
dne **21. avgusta 1945.**

Predsednik:

12. **C e r k v e n i k D a n i l o**
13. **P o z n i k A n t o n i j a**

Tajnik:

Nadaljevanje s prve strani.

16. Rode Mihael	1245 glasov	(12)
17. Uršič Albert	717 "	
18. Racman Leopoldina	730 + 556 = 1286	(8)
19. Stele Franc	725	

Na obeh fotokopijah uradnih zapisov o izidu lokalnih volitev 19. avgusta 1945 v Kamniku je videti še neokrnjen sestav Krajevnega narodnoosvobodilnega odbora pred t. i. Prekomasacijo, katero so se komunisti znebili vseh tistih, ki jih je sicer ljudstvo izvolilo, a novim samozvanim oblastnikom politično niso bili povšeči. Kar sedem so jih naknadno zbrisali, torej večino tistih z največ prejetimi glasovi, in to ne na ponovnih volitvah, pač kar na zborih volivcev.

(Vir: Zgodovinski arhiv Ljubljane)

Ljubljani organizirali I. sindikalni kongres ESZDNS (enotne sindikalne zveze delavcev in nameščencev Slovenije z voditelji iz vrst ali somišljenikov KP). V nedeljo, 23. 9., ob 5.55 zjutraj je na ta kongres delavce in nameščence iz Kamnika odpeljal posebni vlak.

Bil je to tudi čas, ko so prišli po sovjetskem vzoru »v modo« stenski časopisi. Ljudska komunistična oblast jih je seveda močno propagirala: »Vsaka vas, ulica, tovarna, organizacija, šola naj ima svoj stenčas! Piše naj vsakdo! Važno je, da so misli zdrave, da ne fantaziraš, da nekaj poveš.« Seveda pa je bila tudi pri tem javnem glasilu »vgrajena« cenzura: »Uredništvo stenčasa pa naj bo postavljeno zato, da pove, kje je kaj napačno utemeljeno!«

V kinematografe je prihajalo čedalje več sovjetskih filmov. Začeli so vrteti filmsko pravljico Prelepa Vasiljica pa filme Kutuzov, Bilo je v Donbasu, Mavrica, anglo-ameriški dokumentarni film Afrika je osvobojena in zahodne filme Signal iz Alžira, Obalna komanda, Raziskovalci ekvatorja, Tihotapci ...

Ko sta se sredi septembra 1945. v emigraciji srečala predvojni, še vedno mladi jugoslovanski kralj Peter II. in predsednik predvojne Hrvaške kmečke stranke Vladimir Maček, je pri nas izšla uredba o popisu, obveznem odkupu in cenah krušnega žita, po kateri so krajevni odbori pri pridelovalcih ugotavljali višino pridelka in na podlagi tega določali obvezno oddajo Nabavljalnemu zavodu Slovenije (NAVOD), našemu osrednjemu trgovskemu podjetju z živili, zadolženemu za zagotovljeno, racionirano preskrbo prebivalstva. Pridelovalci so smeli zadržati toliko pridelanih žit, kolikor so jih potrebovali za prihodnjo setev in po 250 kg na člana družine.

Začasna oblast se poslavlja?

Od poraza Nemčije 8. maja naprej je našo državo vodila od Beograda pa vse do najmanjšega kraja začasna oblast, izvirajoča pretežno iz

komunistično prepričanega dela naših ljudi, predvsem iz partizanskih vrst. Zlasti komunistično opredeljeni del partizanov si je namreč že med vojno uspel priboriti prevlado v narodnoosvobodilnem gibanju. Kot je znano, je bilo komunistov pred vojno razmeroma malo. Vsi pa so morali delovati ilegalno, ker je bila njihova stranka zaradi zagovarjanja nedemokracije prepovedana (zagovarjali so, da proletariat nasilno prevzame oblast). Da bi mogli vseeno delovati, so bili tajno razmeroma dobro organizirani in že takrat pripravljeni na oborožen revolucionarni boj za prevzem oblasti. Ravno to njihovo delo v ilegali je bilo ob začetku okupacije takšna prednost, da je takrat med Slovenci edinole njihova organiziranost ostala skorajda nedotaknjena. To jim je tudi omogočilo lažji kasnejši prevzem vodilne vloge v narodnoosvobodilnem gibanju oz. v Osvobodilni fronti (OF). Seveda brez uporabe sile že takrat ni šlo, saj so komunisti z nasiljem zagrozili vsaki drugi skupini Slovencev, ki bi se brez vodilne vloge komunistov drznila lotiti upora proti okupatorju. Tak način obvladovanja vodilne vloge KP ob stalnem vzdrževanju raznih oblik prisile nad takimi, ki so hoteli storiti kaj po svoje, proti volji komunistov, je vse do volitev v poletju 1945 nekako deloval.

Naša takratna država Jugoslavija je bila kot sopolisnica ustanovne listine organizacije Združenih narodov tako kot ostale sopolisnice, bivše okupirane države, dolžna čim prej vzpostaviti demokratični način vladanja.

Kot v mnogih drugih državah je tudi naša takratna začasna oblast razpisala volitve v krajevne (mestne) in okrajne narodnoosvobodilne odbore (KNOO/MNOO/ONOO). Volitve so potekale 18. in 19. avgusta 1945. Razpis je temeljil na odloku o razpisu volitev v KNOO in ONOO, ki je bil izdan med vojno 1. 3. 1944. Tega je podpisal komunistično vodeni Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS). Po njem je takratno slovensko vodstvo določilo okrožne volilne komisije, te pa potem okrajne in te

krajevne volilne komisije. Slednje so nato imenovala volilne odbore, ki so nadzorovali potek volitev na samih voliščih.

Po 9. členu SNOS-ovega odloka so smele postavljati volilne liste ali pa posamezne kandidate le tiste organizacije, ki so sodelovale v osvobodilnem gibanju (kot glavne: Komunistična partija Jugoslavije – KPJ, slovenski sokoli in Kocbekovi krščanski socialisti), medtem ko je posamezne kandidate smel predlagati vsak volilni upravičenec, vendar pod pogojem, da je svoj predlog vezal na eno izmed predloženih list. Tako je bilo možno na posamezni listi kandidirati tudi po več kandidatov, kot jih je bilo potrebno izvoliti (obkrožiti).

Po tem odloku se je volilo v posamezni KNOO predsednika in tajnika in 5 do 9 članov (v mestih 9 do 15 članov). V vsakem kraju z do 500 prebivalci so volili tudi po enega odposlanca v okrajni NOO, na 500 do 1500 prebivalcev 2 odposlanca itd.

Bralce gotovo zanima, kakšna je bila pri nas organiziranost raznih političnih strank pred temi volitvami. Stranke zaradi še nedavne okupacije in državljanske vojne sploh niso več delovale. Edina, ki je na našem slovenskem (pa tudi jugoslovanskem) prostoru med vojno in takoj po njej razmeroma neokrnjeno delovala oz. se je njeno delovanje v tem času še celo okrepilo, je bila komunistična stranka. Še več, kolikor je bilo le mogoče, je ta vse od 9. maja naprej ovirala ustanovitev ali obnovo kakršnekoli druge stranke. Vsak tak poskus je začasna oblast takoj ožigosala kot poskus restavracije predvojnega izkoriščevalskega kapitalističnega režima. Tudi posamezniki, ki so morda poskušali kaj takega organizirati, so bili običajno javno očrnjeni, označeni bodisi kot sovražniki delovnega ljudstva, bodisi kot kulaki, kapitalisti oz. somišljeniki imperialistov, bodisi kot medvojni somišljeniki okupatorja in podobno. Vse to so nemalokrat dopolnjevale razne fizične sankcije, odvzem državljskih in s tem tudi političnih pravic, torej pravic biti voljen oz. smeti voliti.

V tem smislu lahko presojamo tudi dobršen del v prejšnjih poglavjih opisanih sojenj in pobojev v prvih treh mesecih po koncu vojne. Tako je tudi mogoče ocenjevati ne nazadnje že omenjeni uboj predvojnega župana oz. še leta 1941 do vdora Nemcev podžupana Antona Stergarja. Pravno gledano je bil Stergar takoj po vojni pravzaprav takratni zakoniti podžupan kamniške občine in bi kot tak ob odsotnosti zadnjega predvojnega župana Novaka moral legalno voditi občino, in to vse do prvih demokratičnih volitev. Teh namreč vse od decembra 1937 pa do avgusta 1945 ni bilo.

Vsa morebitna opozicija komunistom, predvsem njen vodilni oz. najsposobnejši del, naj bi bila nekje do prve polovice avgusta leta 1945 skoraj zdesetkana (bodisi fizično likvidirana, zaprta ali brez državljanskih pravic) oz. zaradi nasilja in napadalnosti ustrahovana. Če se je kljub vsemu pri kandidiranju članov KNOO prikradlo na te spiske kakšno ime, ki pri tedanji komunistični oblasti ni bilo zaželeno, so ga običajno javno ožigosali kot nevredno tega imenovanja (največkrat kot sovražnika, nasprotnika delovnega ljudstva). To se je dogajalo predvsem na zborih volivcev, kjer so bili komunisti, kot posestniki oblasti, seveda kar se da glasni. Jasno, da so tudi javni mediji (tisk, radio – vsi izključno v oblastvenih rokah) odigrali pomembno vlogo.

V Kamniku so bila predvolilna zborovanja najprej po posameznih četrtih oz. kvartih, kot so jih takrat imenovali, npr. na Grabnu, v mestu, Novem trgu. Tam so potrjevali kandidate za MNOO, predvsem s svojega področja. 31. julija pa je bil v telovadnici šole (sedaj OŠ T. Brejca) osrednji množični zbor volivcev. Da bi bilo udeležencev čim več, je bil obisk tudi organiziran (npr. udeležili so se ga vsi delavci tovarne Titan). Tako je bila udeležba velika in kar nekaj jih je moralo stati zunaj na dežju. Glavna govornika sta bila minister dr. Zoran Polič in pisatelj Tone Seliškar.

Zaradi opisanih kandidacijskih postopkov je bilo seveda praktično nemogoče na edino volilno listo, pravzaprav listo OF (druge ni bilo nobene,

niti liste pred vojno najmočnejše krščansko-demokratske Slovenske ljudske stranke, ki je bila takrat prepovedana), spraviti nekoga, ki bi aktivno oz. javno nasprotoval KP. Zlasti je to veljalo za prva kandidata za predsednika in tajnika KNOO, ki sta bila po nepisanem pravilu skoraj povsod člana KP.

In kakšno je bilo poročanje o rezultatih teh lokalnih volitev? Glede na to, da je bila na izbiro samo ena lista, ni bilo tako nikjer zaslediti poročil, kdo je kje zmagal, kdo dosegel drugo, tretje, ... mesto. Ob dejstvu, da je bilo običajno na listi le malo več kandidatov, kot jih je bilo potrebno izvoliti, je bilo neizvoljenih razmeroma zelo malo. Podobno kot drugje v Sloveniji se je v dnevnem časopisju za Kamnik in okoliške kraje to poročilo glasilo takole: Kamnik volivcev 2.213, oddanih glasov 2.095, udeležba 94 %, Tuhinj oddanih glasov 451, udeležba 95 %, Šmartno oddanih glasov 336, udeležba 93,04 %, Srednja vas oddanih glasov 343, udeležba 90 %, Črna oddanih glasov 329, udeležba 84,53 %, Godič oddanih glasov 337, udeležba 91,09 %, ...

Zanimivo je, da je bila udeležba na volitvah zelo dobra; skoraj nihče, glede na možne neugodne posledice, se ni upal ostati doma. V Kamniku je ob enem protikandidatu na teh volitvah zmagal za predsednika (župana) Krajevne NOO Alojz Bešter, kovinar iz tovarne Titan, ki je bil hkrati izvoljen tudi za člana Okrajnega NOO Kamnik. Ko je bil 25. 6. 1946 postavljen za predsednika Okrajnega NOO, ga je zamenjal Anton Flere, ki je bil avgusta leta 1945 izvoljeni član Mestnega NOO.

Kljub vsemu pa se je na marsikateri teh edinih OF volilnih list marsikje znašlo precej v javnosti zelo spoštovanih kandidatov iz predvojnih sokolskih (torej politično sredinskih) vrst in, predvsem na deželi, tudi iz krščansko-demokratsko opredeljenih vrst. Teh primerov je bilo več zlasti tam, kjer primernih komunističnih kandidatov enostavno ni bilo dovolj. Tako se je marsikje zgodilo, da so bili v krajevne narodnoosvobodilne

odbore izvoljeni pretežno nekomunisti (tudi v Kamniku). Seveda so bili vsi ti pred volitvami, tako kot takrat malone sleherni občan, že člani organizacije OF. Prenekateri so v to organizacijo enostavno kar »moralik« vstopiti!

Takšno kadrovanje na volilnih listah komunističnim voditeljem zgleđa ni bilo po volji, čeprav so oblast na republiški in državni ravni trdno držali v rokah. Kmalu po volitvah so se tako pričele širiti pritožbe iz komunističnih vrst, da vsi avgusta izvoljeni krajevni narodnoosvobodilni odbori premalo sodelujejo z množičnimi (takrat imenovanimi masovnimi) organizacijami (tu so bile mišljene predvsem KPS, OF in ZSM, tj. Zveza slovenske mladine). Partijski voditelji so poudarjali: »Še so v teh odborih ljudski škodljivci in izkoriščevalci, kar vse kvarno vpliva na splošnost. Delo bi bilo veliko lažje, ako bi naši KNO-jji predstavljali sposobno oblast. Ko bodo isti dobro zgrajeni, bo poslovanje lepše. Zato bomo izvršili prekomasacijo, predvsem onih, ki ne delajo po programu OF in proti ljudski oblasti. Število odbornikov v KNOO-jih je preštevilno, zato negospodarno. Potrebno jih bo zmanjšati na polovico in ukiniti manjše KNOO-je (tiste z manj kot 1000 prebivalci) in jih priključiti večjim.«

Že po nekaj mesecih po volitvah se je to zmanjševanje oz. ukinjanje zgodilo tudi v Kamniku in okolici. Petnajstčlanski krajevni (mestni) NOO so bili zmanjšali na predsednika, tajnika in še šest članov. Pri tem, zanimivo, v popravljeni Mestni narodnoosvobodilni odbor oz. takrat že preimenovani Mestni ljudski odbor niso bili vključeni vsi tisti, ki so na volitvah 19. avgusta dobili največ glasov. Izmed prvih deset po številu prejetih glasov na volitvah, uvrščenih v MNOO, je bilo v novem MLO izpuščenih kar šest dotakratnih članov. V Mestni NOO pa so bili iz odpravljenih KNOO-jev vključeni: po 2 člana iz Nevelj in z Duplice in po en član iz KNOO Podgorja, Palovč, Tunjic in Godiča.

Napol obnovljeni Kamniški dom (na sliki videz pred vojno) so leta 1945 še nameravali obnoviti. Po dograditvi Kina Dom leta 1953 pa so ga še tisto leto, še vedno neobnovljenega, podrli. (Arhiv Milana Windschnurerja)

S to odločitvijo, ki je bila izpeljana ne na kakšnih ponovnih volitvah, temveč kar izglasovana na zboru volivcev, je bil razvrednoten še zadnji del demokratičnosti avgustovskih volitev. S tem je bil, glede na izpeljano selekcijo, dosežen tudi jasno razpoznaven osnovni namen teh reorganizacij. V KNOO-jih oz. MNOO (MLO) je dotedanja oblast prišla zopet do večine! Z avgustovskimi volitvami ponekod porušena dotedanja obarvanost lokalnih oblasti je bila zopet »popravljen«. Na oblasti so ostali komunisti, prejšnja začasna oblast!

Po lokalnih volitvah

Po avgustovskih volitvah so novoizvoljeni odborniki krajevnih narodnoosvobodilnih odborov pa tudi okrajnih NO odborov morali kaj hitro zavihati rokave. Številni problemi so dobesedno klicali po hitrem urejanju javnih zadev.

Že 31. avgusta se je prvič sestala tudi novoustanovljena skupščina okraja Kamnik. Sedež je bil takrat v sedanji občinski zgradbi.

Sicer pa sta bili takrat v Kamniku še vedno dve brigadi JA, ki sta bili nastanjeni v barakah pri spodnji železniški postaji in v samostanu Mekinje. Oficirji teh brigad so stanovali po stanovanjih v Kamniku in takrat zasedali že 265 prostorov. Te je moral priskrbeti mestni narodni odbor. Res je bilo demobiliziranih 500 vojakov, a pričakovali so prihod novih 1000! Razumljivo, da je bilo pomanjkanje stanovanj v Kamniku zaradi tega izjemno pereče.

Kar 50 družin je bilo brez stanovanj. Mnogi prebivalci Kamnika so takrat pričakovali, da bo mogoče priti do stanovanj v med vojno zgrajenih blokih v spodnjih Mekinjah. Žal iz tega ni bilo nič, saj so to naselje takrat še nameravali uporabiti za stalno civilno bolnišnico za ves kamniški okraj. V Kamniku je bilo takrat okrog 3.400 prebivalcev. Ker je bil mestni vodovod med vojno dvakrat razstreljen, je primanjkovalo vode. Za pridobitev dodatnega dotoka vode pa takrat še ni bilo ne materiala ne denarja. Zaradi tega tudi Mekinje še niso mogle biti priključene na mestni vodovod. Takratni predlog, naj se za Mekinje poišče talna voda, ki naj bi se črpala v načrtovani višje ležeči rezervoar, je bil kasneje uresničen.

Pokopališče na Žalah je postajalo premajhno. Arhitekt je predlagal, da bi ga zgradili ločeno od druge kapelice naprej (vmes so bile takrat še rodovitne njive).

Kamniški dom v središču mesta, na Glavnem trgu, je stal še vedno nedotaknjen in napol obnovljen. Denarja za obnovo ni bilo. Ob tem je bilo slišati tudi pomisleke, ali bo dvorana sploh ustrezala potrebam takratnega časa, da bo premajhna in da bi bilo potrebno misliti na zgraditev novega ljudskega (kulturnega) doma. Tega so nekaj let kasneje res pričeli graditi, vendar ne na Meglerjevem posestvu na Grabnu, kot je bilo leta 1945

predvidevano. Ker je že na začetku gradnje zmanjkalo denarja, je nato vrsto let sameval nedograjen. Po dograditvi (1953) KIK-ovega Kina Dom so ga končno dokaj preurejenega dogradili v Zdravstveni dom (kasneje Zavod za zdravstveno zavarovanje), v telovadnico in glasbeno šolo.

Jeseni 1945 so bile glede splošne preskrbe tudi v Kamniku še velike težave. Tudi pri zagotavljanju prehrane, še posebej z mastjo. Ljudje so zahtevali objavo, koliko in katera živila se dobijo na nakaznice. To pa je bilo seveda zelo težko izvršiti, saj oblasti niso vedele vnaprej, koliko bo dobavila UNRRA. Kljub vsemu pa so bili nato trgovci obvezani, da so izobesili razdelilnik, koliko in kaj pripada vsakemu posamezniku na mesečno nakaznico. Po začetni prosti prodaji krompirja so morali nato tudi prodajo tega (zaradi previsokega porasta cen) racionirati. Bilo je tudi veliko pomanjkanje premoga (primanjkovalo ga je tudi industriji) in drv. Kvarta Perovo in Zaprice sta si kar sama nasekala drv in se tako oskrbela z njimi. Zaradi pomanjkanja žarnic je trpela tudi cestna razsvetljava.

Za red in mir je pri mestni milici (policiji) v Kamniku skrbelo 27 mož. Proti koncu leta jih je ostalo le še 12. Skrbeli so za preprečevanje trgovanja na črno z živili ipd. ter za javno varnost. Zanimivo: prometnih nesreč (ob takratnem minimalnem cestnem prometu) seveda ni bilo.

Mesto Kamnik je takrat že premoglo t. i. Mestno (komunalno) podjetje, ki je imelo dela na pretek. Čeprav po vojni s 75 % manj oz. le z 20 zaposlenimi so opravili vrsto del – najprej so obnovili vseh šest vojaških barak pri postaji (vodovod, elektriko, strehe, kanalizacijo). Nato so se lotili obnove nove šole, ki je bila po izselitvi vojaštva potrebna podobnih popravil. Tam so takrat predelali in obnovili celotno centralno kurjavo. Ob vsem tem pa so v mestnem podjetju pomagali z njihovimi strokovnimi delavci pri obnovi sosednjih vaških šol in drugih javnih poslopij. Z enim parom konj so izvajali tudi vse potrebne tovarne prevoze, najprej npr. vojaški plen in nato še zaplenjeno narodno imovino in drugo.

Na MNO (občini) je bilo takrat zaposlenih 14 ljudi (11 uradnikov in trije dostavljavci). MNO je takrat za Mestno hranilnico imenoval nov upravni in nadzorni odbor. Za Meščansko korporacijo pa je bil vložen predlog, da bi postala zadruga in tako ne bi prišla pod udar agrarne reforme. Ta je takrat zajela 91 posestev.

Za zemljo, ki naj bi se razdelila po agrarni reformi, so že zbirali interesente. V okviru obnove so medvojni izseljenci in požganci dobili štiriletno brezobrestno posojilo. Občina je oskrbovala 15 bosanskih otrok – vojnih sirot.

Sicer pa so bili v tem času na Kamniškem izvedeni tudi popisi vseh kmetijskih posestev, kmetijskega orodja, vse živine, kmetijskih zadrug, kmetijskih pridelkov, dalje vseh obrtnih in industrijskih obratov, obratnih naprav, zalog surovin in obrtno-industrijskih izdelkov. Potekal je popis žita in posejanih površin.

Na MNO so pričeli pripravljati tudi proračun za naslednje leto. Ta naj bi znašal 1.484.000 dinarjev, naknadno pa so vnesli še 550.000 dinarjev za gradnjo kopališča ob Nevljici in 500.000 dinarjev za dokončanje obnove Kamniškega doma. Ta predvideni proračun pa je imel, vsaj takrat še, »veliko lepotno napako«, ob predvidenih prihodkih iz trošarine in drugih taks je izkazoval 2.000.000 dinarjev primanjkljaja.

Kot drugje so bili takrat pri nas imenovani ljudski tožilci. V Kamniku so jih izvolili na zboru volivcev za vsakega od osmih kvartov (Mesto, Šutna, Graben, Perovo, Zaprice, Novi trg – Podgora, Žale – Košiše, Mekinje – Jeranovo) po enega.

Na zboru volivcev je bila takrat izbrana tudi devetčlanska komisija za »pobijanje« špekulacije in črnoborzijanstva kakor tudi MOOF (Mestni odbor Osvobodilne fronte), sestavljen iz osmih takratnemu režimu zvestih

ljudi. Za predsednika tega odbora je bil izvoljen kasnejši župan (po Antonu Fleretu) Alfred Janko.

V Kamniku so tisti čas spet ustanovili pevski zbor in prosvetno skupino. Spet je bila ustanovljena tudi knjižnica, za katero se je pripravljala akcija zbiranja knjig, saj so žal najlepša dela med vojno izginila. Prav tako je ponovno začela delovati strokovna šola. Ustanovili pa so tudi t. i. ljudsko univerzo za izobraževanje predvsem odraslih. Predavanja so načrtovali enkrat tedensko in pripravljali tečaje za angleški in ruski jezik – vse v takratni kinodvorani (sedanji pokriti tržnici). Za vso to organizacijo na kulturno-prosvetnem področju je bil zadolžen agilni Emil Rus, kamniški predvojni in povojni učitelj.

Vsedržavnim volitvam naproti

Že vzporedno z zadnjimi pripravami na prej opisane lokalne volitve v KNOO-je so se pričele obsežne priprave na še pomembnejše vsedržavne volitve, volitve v vsej takratni Jugoslaviji. AVNOJ^[16], najvišji predstavniški organ jugoslovanskih narodov med NOB, se je 10. avgusta 1945 preimenoval v začasno narodno skupščino Jugoslavije. Ta skupščina je nato že sredi avgusta sprejela dva volilna zakona: o volilnih imenikih in o ustavodajni skupščini, kmalu nato pa še zakon o volitvah narodnih poslancev. Konec avgusta je tako začasna narodna skupščina v Beogradu imela svojo zadnjo sejo, saj je začasna zvezna izvršna oblast na podlagi omenjenih treh zakonov lahko pričela s pripravami na izvedbo zveznih volitev.

V začetku septembra je izšel razpis teh volitev, ki naj bi bile 11. novembra.

Po vsej državi so pričeli sestavljati volilne imenike, v katere so načelno imele pravico biti vpisane vse osebe, ki so do 24. 9. 45 dopolnile 18 let

---

¹⁶ Antifašistični svet (vijeće) narodne osvoboditve Jugoslavije.

starosti. Seveda je bilo organizaciji OF oz. zlasti njenim najbolj zavednim članom že sredi avgusta naročeno, naj budno pazijo na to, da bodo iz volilnih imenikov zbrisani vsi, ki »niso vredni« volilne pravice. Tako so pri sestavi veljali na splošno enaki omejevalni kriteriji kot pri avgustovskih lokalnih volitvah.

Na vsedržavnih volitvah se seveda najbolje obnesejo tiste stranke, ki imajo svoje članstvo in volivce po možnosti na celotnem ozemlju države. Komunistična partija, edina takšna stranka takrat v Jugoslaviji, pa je bila preveč ekskluzivna, s premalo članstva. Takratna oblast se je zato domislila ustanovitve nekakšne vsedržavne OF in jo poimenovala Ljudska fronta Jugoslavije. Za to sredi avgusta 1945 ustanovljeno in ohlapno zasnovano politično organizacijo naj bi se opredeljeval čim širši krog vseh tistih državljanov, ki niso bili t. i. »sovražniki ljudstva«. Vodstvo Ljudske fronte je bilo trdno v rokah komunistov in že 10. septembra je Tito postal nosilec zvezne liste te politične združbe, ki se je, kot vemo, leta 1953 preimenovala v SZDL (Socialistično zvezo delovnega ljudstva).

Sicer pa tudi pri teh volitvah praktično ni bilo mogoče spraviti med kandidate koga, ki bi odkrito nasprotoval takratnemu komunističnemu režimu.

Možnosti organizirati kakšno drugo stranko, razen komunistično orientirane, tudi po avgustovskih volitvah v Sloveniji ni bilo. Prišlo pa je do nekaj poskusov v drugih republikah v takratni Jugoslaviji. Sredi septembra 1945 so na primer na Hrvaškem uspeli sklicati kongres Hrvaške republikanske seljačke stranke (HRSS). Kongres še iz predvojne izvirajočih članov HRSS, medtem ko so v Srbiji oživljali predvojno Demokratsko stranko. To je vodil še leta 1939 izvoljeni predsednik Grol. Ta je bil takoj po vojni po sporazumu Tito-Šubašič eden izmed treh članov začasne jugoslovanske vlade, ki niso bili komunisti. Druga dva sta bila dr. Ivan

Šubašić iz HRSS, kot zunanji minister (1944 predsednik emigrantske jugoslovanske vlade v Londonu), in dr. Šutej.

Brez zadostnih gmotnih sredstev, brez medijske podpore in v razmerah, podobnih našim takrat v Sloveniji, so bili seveda ti poskusi vzpostaviti sposobne nekomunistične stranke že vnaprej obsojeni na neuspeh. K temu je pripomogla še bolezen dr. Ivana Šubašića (možganska kap), tako da je tudi Šubašićeve dotedanje posle ministra za zunanje zadeve prevzel kar Tito sam. Spričo neprestanih šikan pri njihovem delu so tako Grol, dr. Šutej in dr. Šubašić malo pred volitvami izstopili iz vlade in sklenili, da »njihove« stranke HRSS in Demokratska stranka na bližnjih volitvah ne bodo kandidirale.

Hrupna zborovanja

Na zunaj pa je celotna predvolilna kampanja potekala bučno, kot da bi kandidirala cela vrsta strank. Kaže, da je bilo glede na predvojno zelo majhno število privrženecv komunistov pri nas ljudi potrebno še in še prepričevati. Prepričevanje v javnih medijih je bilo takole: »Vsi tisti, ki ne podpirajo KPJ in njenih idej in dejanj, so slabi, vodenja javnih zadev nevredni ljudje!« Predvolilno kampanjo so komunisti pričeli konec avgusta, ko so se že začeli pojavljati prvi članki s parolami proti morebitni ponovni vzpostavitvi predvojne ureditve v Jugoslaviji, to je proti kraljevini. Tako so se npr. med prvimi zbrali volivci »na množičnem predvolilnem sestanku delovnega ljudstva v delavskem domu v Trbovljah, kjer so sprejeli željo in zahtevo po republikanski ureditvi naše države in odklonili 'lutko' kralja Petra«. Na Ptuju so se novoizvoljeni člani NOO in odposlanci v okrajno skupščino s svojega zborovanja izrekli »za DFR Jugoslavijo in odločno obsodili poizkuse špekulantov in izkoriščevalcev z izdajalskim kraljem Petrom na čelu, ki bi ponovno hoteli razbiti enotnost jugoslovanskih narodov. Živela naša ljudska oblast, živela republika!«

Podobno so nato potekala predvolilna zborovanja po vseh večjih krajih v Sloveniji. Na teh so govorniki, člani takratnečasne narodne skupščine, govorili o novih zakonih, o programu Ljudske fronte, ...

V nedeljo, 16. septembra, dopoldne je bilo takšno množično zborovanje tudi v Kamniku. Ob prisotnosti predsednika Okrajnega NOO Colnariča je o takratnem političnem položaju govoril minister za trgovino narodne vlade Slovenije in član IOOF Lado Vavpetič. Na tem zborovanju so sprejeli naslednje sklepe: »Navzoči smo na strani Ljudske fronte Jugoslavije. Priznavamo samo to oblast, ki dela resnično v interesu delovnih množic, ki ima edina vso pravico, da predstavlja naše narode.«

Popoldne je bil organiziran partizanski miting v Radomljah. Že dva dni prej zvečer pa so se prebivalstvo in vojska zbrali na Glavnem trgu v Kamniku, da bi čestitali maršalu Titu za visoko odlikovanje – red zmage, ki ga je prejel od vrhovnega sovjeta ZSSR. Več govornikov je vzklikalo Sovjetski zvezi, Titu, Stalinu. V sklepih so izrekli tudi »mržnjo in prezir nad pobeglimi izdajalci s kraljem Petrom na čelu«. Ob ognjemetu s Starega gradu je manifestacija trajala pozno v noč.

Organizacija volitev

Po zakonu o volitvah narodnih poslancev v ustavodajno skupščino je na predlog okrožnih NOO (Ljubljana – mesto, Ljubljana – okrožje, Celje, Maribor in Novo mesto) federalna volilna komisija za Slovenijo imenovala okrožne volilne komisije. V volilno komisijo ljubljanskega okrožja, kamor je spadal tudi kamniški okraj, so bili imenovani: za predsednika notar Anton Kraigher, za člana pa prof. France Žen ter trgovec in gostilničar Nande Vode.

Ta volilna komisija je potem imenovala okrajne volilne komisije. Za kamniški okraj je tej komisiji predsedoval sodni svetnik Kajetan Premrl.

Okrajne volilne komisije so nato naprej imenovale volilne odbore za posamezna volišča. Tako kot pri lokalnih volitvah so bile volilne komisije povečini nepluralno sestavljene, saj je na volitvah nastopala ena sama lista. Kot volilne komisije so bili tudi volilni odbori na voliščih sestavljeni tako, da so imeli v njih komunisti ali ljudski demokraciji naklonjeni ljudje večino.

Po v avgustu 1945 sprejetem zakonu o ustavodajni skupščini naj bi to sestavljala dva popolnoma enakopravna domova: zvezna skupščina in skupščina narodov. V prvo naj bi se volilo na vsakih 40.000 volivcev po enega poslanca, tako da bi jih bilo iz Slovenije ob približno 1,150.000 volilnih upravičencih izvoljenih 29, iz cele države pa 348 delegatov. Vsak upravni okraj je volil poprečno po enega poslanca. V skupščino narodov pa naj bi se iz vsake takratne federalne enote: Slovenije, Srbije, Hrvaške, BiH, Črne gore in Makedonije, volilo po 25 poslancev, v pokrajini Vojvodini 15 in Kosovu in Metohiji 10 poslancev.

Poslance obeh domov so smeli voliti vsi državljani, imetniki volilne pravice.

Kot je bilo že povedano, je na teh volitvah ob odsotnosti kakršnekoli druge stranke ali politične skupine nastopila le ena stranka – Ljudska fronta s svojo zvezno listo. To so sestavljali nosilec liste maršal Tito in vsaka okrožna lista s svojimi okrajnimi kandidati in njihovimi namestniki. Da bi bile volitve videti kolikor toliko kot volitve med različnimi strankami, se je takratna oblast v zadnjem hipu domislila t. i. črnih skrinjic. Po dve od teh sta bili nato na vsakem volišču, ena za nesimpatizerje liste Ljudske fronte za zvezno skupščino in druga za nasprotnike komunistov pri volitvah v Dom (skupščino) narodov. Seveda za glasovi v ti dve črni skrinjici niso stali nobeni kandidati. V dnevnem časopisju je bilo takrat mogoče prebrati: »Vsak volivec mora vedeti, da je (črna) skrinjica brez liste skrinjica protiljudske reakcije in narodnih sovražnikov.«

Ob sprejemanju ustave so izšle tudi posebne znamke – DFJ pa je dobila novo ime Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ). (Arhiv Milana Windschnurerja)

11. november – dan volitev

Po vseh teh pripravah in ukrepih so bile 11. novembra po vsej državi volitve. Na samih voliščih ni bilo nobenih volilnih listkov, le poleg dveh črnih skrinjic je bil na skrinjicah Ljudske fronte (običajno sta bili dve) z rdečim napisan na eni prvi kandidat, na drugi sokandidat. Volilo se je s črnimi gumijastimi kroglicami (s premerom približno 1,5 cm). Volilo se je ločeno, najprej za zvezno skupščino, nato še v skrinjico za skupščino narodov. Po vsakem glasovanju je moral volivec, potem ko je vtaknil roko s stisnjeno pestjo v vsako skrinjico, komisiji pokazati prazno dlan. Po en član volilnega odbora je običajno trdo sedel tik ob črni skrinjici. Po pripovedi ljudi je ta član volilnega odbora prisluškoval (to je bilo zares moč slišati), ali je kdo spustil kroglico v črno skrinjico. To je bilo neke vrste ustrahovanje, da bi se ljudje čim bolj odločali za Ljudsko fronto. Velja tudi povedati, da so bili volilni odbori pisno zavezani poslati oblastem natančno poimensko poročilo o neupravičeno izostalih volivcih.

V Kamniku so bila volišča v glavnem na istih mestih kot na avgustovskih volitvah. Glede na opisane okoliščine so bili rezultati že skoraj vnaprej znani. Pa vendarle je npr. v Sloveniji volilo vsega 92 % volivcev, od tega

za Ljudsko fronto (oz. OF) 85 %. V kamniškem okraju je ob 92-odstotni volilni udeležbi glasovalo za zvezno skupščino za Ljudsko fronto 84,8 % volivcev in za dom narodov 81,6 %. V črne skrinjice so ljudje vrgli 14,2 % oz. za dom narodov 18,4 % kroglic. V zvezno skupščino sta bila iz kamniškega okraja izvoljena Andrej Bohinc in njegov namestnik Anton Šturm, v dom narodov pa Josip Vidmar. Vseh oddanih glasov v okraju je bilo 25.686, v samem Kamniku pa 3.712 za zvezno skupščino (od teh je dobil Bohinc 2.753 glasov, Vidmar pa 3.301 glas). Kot zanimivost: v Ljubljani so bili v dom narodov izvoljeni Tito in njegov namestnik Boris Kidrič, Edvard Kardelj z namestnikom Kozakom in Brecelj z namestnikom Gorjancem.

Volilni rezultati so bili podobni v celotni Jugoslaviji

Že po zgoraj povedanem so bile te volitve vse prej kot demokratične, in to ne glede na to, da so se po volitvah ob štetju glasov dogajali tudi primeri, da so nekateri volilni odbori kroglice iz črne skrinjice enostavno stresli k onim drugim. Kakšni bi bili dejanski rezultati volitev, če takšnih primerov ne bi bilo, je težko reči.

Kakorkoli že, formalno je z velikim odstotkom dobljenih glasov zmagala Ljudska fronta.

Začasna komunistična oblast je postala, tudi na državni ravni, izvoljena regularna oblast. Narodna (zvezna) skupščina, ki so jo sestavljali v veliki večini komunisti, je kmalu nato 100-odstotno glasovala za republiko Jugoslavijo, proti vrnitvi kralja Petra II. in objavila tudi osnutek ustave. Ustavo so objavili zato, da jo je moglo, kot je pisalo v časopisih, ljudstvo proučiti, preštudirati in posredovati svoje predloge. V osnutku ustave je bila predlagana zvezna ureditev republik. V časopisih je takrat pisalo: »Prvi smo, ki smo dali ustavo narodu v potrditev in vsi narodi gledajo na Jugoslavijo kot vzor.« Zares lepe zamisli in besede so bile to. Žal pa se, kot

vemo, niso uresničile. Na koncu so namreč imeli pri sprejemanju ustave odločilno besedo edinole komunisti, ki so jo seveda prikrojili svojim željam.

Za dolgo utrjena oblast KP

Z novembrskimi volitvami leta 1945 se je komunistična oblast pri nas utrdila. Prisila te enoumne elite se je za naše prebivalstvo vse bolj stopnjevala, in to na vse širšem področju. Takojšnjim nacionalizacijam v letu 1945, tudi imetja telesnokulturnih društev, je že v naslednjem letu sledilo podržavljenje vseh večjih podjetij. Leta 1948 je sledila nacionalizacija ali ukinitvev cele vrste manjših gospodarskih obratov, zlasti gostinskih in vseh trgovskih poslovalnic. Kasneje je sledila nacionalizacija vseh najemnih zgradb, gradbenih zemljišč.

Preganjanju in zapiranju duhovnikov in odpravi verouka v šolah je sledilo skoraj popolno onemogočanje prirejanja verskih obredov na prostem. Na primer verske procesije, sicer na že bolj omejenem prostoru, npr. od frančiškanske cerkve, mimo pošte do sodišča in nazaj, so smele po Kamniku potekati le še do leta 1947. Kasneje niso bile več dovoljene vse do velike noči leta 1990. Pred vojno se je veličastna procesija ob prazniku sv. Rešnjega telesa, ob pri belem dnevu prižgani javni razsvetljavi, ob spremljavi mestne godbe na pihala, udeležbi številnih vernikov, tudi okoličanov in turistov, predšolskih otrok in vse šolske mladine, vila po celem mestnem središču: od frančiškanskega samostana, mimo pošte do sodišča, naprej do OŠ 27. julija, mimo starega gasilskega doma in nazaj po Veliki (Maistrovi) ulici v cerkev.

Tudi zadnje javno miklavževanje v Kamniku je bilo v soboto 8. decembra 1945 (v nekdanji šolski telovadnici ob prvotni zgradbi OŠ Toma Brejca). Organiziralo ga je Fizkulturno društvo Kamnik, najbrž po predvojnem vzorcu, ko so miklavževanja prirejali na eni strani Orli in na drugi Sokoli, torej telovadna društva. To prireditev je FD Kamnik

organiziral tudi zato, da bi si z njo prislužili prepotrebna sredstva za nabavo in obnovo športnih rekvizitov. V ta namen so v prireditve vključili tudi gostinsko ponudbo v lastni režiji, torej nekakšno Miklavževo veselico. Predhodno so od takratnega upravljavca telovadnice Mestnega odbora OF pridobili tudi pisno dovoljenje pod pogojem, da odvedejo ves dobiček prireditve (kasneje po dogovoru en del) v korist osirotelih otrok padlih partizanov. Sicer pa se je na tej prireditvi kar trlo obiskovalcev, zlasti mladine – prodali so 300 vstopnic! Organizatorji so pripravili tudi enotna darila po 5 dinarjev. Že na tem miklavževanju so ljudje iz komunističnih vrst uprizorili incident, kar je bilo z zornega kota tedanje totalitarne oblasti pričakovano. Samo dva dni po miklavževanju je bil v isti dvorani, a tokrat je bilo mladine zelo malo, sklican zbor volivcev, ki mu je predsedoval predsednik MNO Alojz Bešter. V nagovoru se je čudil izostanku mladih: »Današnja mladina ne hodi na prireditve, ki so ljudstvu in njej v korist, ampak na prireditve, ki so ji v kvar in škodo!« FD Kamnik je na to Beštrovo izjavo pisno protestiralo: »FD Kamnik ima najboljše namene za našo mladino. Čim več jih vključiti v svoje vrste in jim nuditi vse pogoje za najboljši telesnovzgojni, duhovni in politični razvoj. Vse v smislu nerazdvajanja, povezovanja v celoto in vzgoje v duhu nove Jugoslavije.« A kasneje je bilo vsako javno miklavževanje vse do leta 1990 prepovedano.

Da bi komunistični sistem kolikor toliko deloval, so bile potrebne stalne kadrovske čistke. Kaj kmalu po letu 1945 so tudi v Kamniku zamenjali nekaj sodnikov. Na vodilnih mestih v podržavljenih podjetjih, v javni upravi itn. so morali biti skoraj izključno komunisti, seveda pa so se politične čistke in s tem v zvezi tudi nemalokrat aretacije z večjo ali manjšo intenzivnostjo praktično nadaljevale vseh 45 let, vse do procesa JBTZ (Janša, Borštnar, Tasić, Zavrl) in še naprej.

Seveda prenekaterim našim ljudem takšno omejevanje svobode ni bilo po volji in kar nekaj se jih je že leta 1945 in še več v naslednjih letih (tudi

zaradi slabih ekonomskih razmer) odločilo prebežati iz »komunističnega raja« na zahod.

Ta nedemokracija je pritiskala na nas in tudi na ostale jugoslovanske narode celih 45 let, vse do leta 1990/91, ko smo se Slovenci končno mogli osvoboditi te enopartijske diktature in ustanoviti svojo državo.

Tudi sedaj – leta 2016, po dvajsetih letih od mojega prvega (1995) zapisa o letu 1945, žal mnoge stvari še niso tako urejene, kot bi si jih želeli, kot so si jih leta 1990 zamišljali pravi osamosvojitelji. Starih okovov, njihovih kadrov ali že naslednikov tistih kadrov se žal še vedno marsikje nismo otresli. Prikrito, a tudi očitno jih še vedno čutimo marsikje v državni upravi, sodstvu, državnih bankah in zavarovalnicah, podjetjih, Forumu 21, v društvih upokojenecv, medijih (npr. v reviji Mladina, v Studiu City, ...), šolstvu, visokem šolstvu, Športni uniji in tudi ponekod drugod v športu, pri oranžnih telovadkah, tabornikih, v drugih organizacijah civilne družbe (npr. v Zvezi prijateljev mladine, ...), zdravstvu, Rdečem križu itd. Žal v letih 1990, 1991, ... vsaj delne, najnujnejše lustracije nismo izvedli. Izbrali smo slab način denacionalizacije t. i. družbenega premoženja. Celotne panoge gospodarstva (lesna predelovalna industrija, ...) so šle zaradi grabežljivosti prenekaterih, zlasti »prejšnjih« vodilnih v podjetjih, po zlu. Vse to in seveda pogosta kraja oz. neodplačilo lahko pridobljenih kreditov iz državnih bank, danes ob izjemno velikih anuitetah in obrestih za te kredite, še kako zavira naš napredek. Upajmo, da se bo vse to v naši družbi čim prej postopno popravilo. Kako hitro in kvalitetno bomo sposobni odpraviti še vse druge navedene preostanke, pa je seveda še vedno odvisno od nas samih, od naših odločnih prizadevanj (tudi pri volitvah) za naš napredek in blagostanje, ki si ga Slovenci zaslužimo.

Viri

Pri pisanju prispevka sem se poleg na lastne spomine in zapiske opiral tudi na ustne pripovedi gospa in gospodov: Jožeta Berleca st. (o dogajanju ob koncu vojne v Kamniku), dr. Demetra Sadnikarja st. in Vladimire Lucije Bratuž Adler (o Hermannu Rechbachu), inž. Jerneja Steleta, Petra Steleta st. (o županu Stergarju), inž. Franceta Šmida (o dogajanju v Ljubljani ob koncu vojne in po njem), inž. Marjana Ogrinca, dr. Franceta Bremšaka (o dogajanju ob koncu vojne v Kamniku), Franca Repnika, dr. Marjana Kordaša, Dušana Slatinška (o akcijah gasilcev ob koncu vojne), prof. Sama Vremšaka (o pevskih nastopih ob proslavi osvoboditve), Helence Bervar, Minke Cerer – Maličeve, Franja Lužovca, dr. Franca Miklavčiča, Francija Antonina, Nandeta Miheliča (o dogodkih v smodnišnici), Ivana Jeriča in Jožeta Jerasa (o poboju pod Sidolom), Mije Lap in Marije Cerer iz Clevelanda (o županu Nandetu Novaku), ... Vsem tem in tudi tistim, ki sem jih tu morda pomotoma izpustil, se za njihovo pomoč iskreno zahvaljujem.

Pri pisnih virih sem uporabljal gradivo MLO Kamnik v Zgodovinskem arhivu mesta Ljubljane, takratne in še medvojne uradne liste, zapisnike sej FD Kamnik, dnevno časopisje iz leta 1945, zlasti Slovenski poročevalec in Ljudsko pravico, knjigo Jožeta Berleca Kronika ob 100-letnici Gasilskega društva Kamnik: 1882–1982, zapise v Župnijskem uradu Kamnik, Enciklopedijo Slovenije, Leksikon Cankarjeve založbe, izsledke Komisije za raziskavo množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti v občini Kamnik.

Jože Berlec

**GASILCI SMO ŠLI ISKAT
PARTIZANE, DA SO OSVOBODILI
KAMNIK**

Očetovo pripoved zapisal Jože Berlec

Za 60 let predanega in uspešnega dela na področju gasilstva v občini Kamnik je Jože Berlec leta 2000 prejel naziv častnega občana Kamnika. (Povzeto po <http://castni.nakamniskem.si>, dostop 12. november 2016)

Z velikim upanjem na skorajšnji konec te krute II. svetovne vojne smo pričakali novo leto 1945. Seveda, vojne še ni bilo konec in v tistih mesecih se spominjam, kako so ameriška letala – bombniki in lovci – vsak dan preletavala naše ozemlje, ko so iz Italije leteli bombardirat cilje v Nemčiji. Zjutraj so letela tja, popoldne pa nazaj. Ti preleti so trajali do sredine aprila. Zaposleni v Titanu smo morali ob vsakem preletu letal zapustiti delovna mesta in bežati v gozdove pod Kratno. Proti koncu vojne je nad Kamnik priletelo tudi nekaj partizanskih letal, ki so spustila nekaj manjših bomb, vendar resne škode niso povzročila.

V Kamniku je bilo nastanjenih več tisoč nemških vojakov in vlasovcev[1]. Velika vojašnica je bila prav na mestu, kjer sedaj stoji moja hiša[2]. Večina vojakov je že pred 1. majem odšla iz Kamnika, do konca vojne pa so ostali nemški uradniki in nekateri sodelavci, ki pa so večina pravočasno pobegnili. Zadnji teden aprila in prvi teden maja se spominjam kolon ljudi, ki so prihajali skozi Mengeš in naprej skozi Komendo proti Gorenjski in na avstrijsko Koroško. Kasneje so bile kolone tudi skozi Kamnik proti Tuhinjski dolini in Štajerski, vendar so jih partizani obrnili in mnogo prignali v izpraznjene nemške garaže v vojašnici. Nekaj ujetnikom je uspelo iz tega taborišča zbežati čez železniško progo v podgorske gozdove, vendar so vse polovili in postrelili.

Po odhodu Nemcev 6. maja je v Kamniku zavlado brezvladje in zato smo gasilci s komandantom Tomažem Homarjem na čelu prevzeli skrb za

---

¹ Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika: med drugo svetovno vojno pripadnik iz sovjetskih vojnih ujetnikov sestavljenih enot sovjetskega generala Andreja Vlasova, ki se je predal nemškemu okupatorju.

² Ta je bila na prostoru današnje Mlakarjeve ulice, kjer so zdaj Kordaševa, Berlečeva, Komanova, Belčeva hiša. Tam so imeli Nemci garaže za tanke in tudi nekaj vojaštva. Ko pa so Nemci odšli, so partizani tam zapirali »okupatorjeve sodelavce«. Po spominu Jožeta Berleca, sina avtorja izpovedi, je bil ves prostor od Ljubljanske do Kranjske ceste med sedanjima ulicama Miklavčičevo in Aškerčevo zastražen. Tam so bili trije bunkerji in precej podzemnih zaklonišč na strani pri današnji Kranjski cesti.

red in preprečevali krajo. Jaz sem dobil nalogo, da s konjsko vprego pobrem po pisarnah in skladiščih orožje in ostalo uporabno opremo in to shranim v gasilskem domu. Nabral sem preko 80 pušk, 20 brzostrelk, en minomet, več zabojev streliva in ročnih bomb. Za to so izvedeli domobranci, ki so bili v Mekinjah³, in so ponoči skupaj s komendskimi domobranci obkolili gasilski dom, pobrali vse nabrano orožje in strelivo, gasilce, ki smo tam stražili (bili smo Tone Jeglič, Nečima Milan in Jože Berlec), zapodili proti Grabnu in za nami streljali v tla – vsi trije smo bili ranjeni v roke, saj so se krogle odbijale od tal. Odšli smo k dr. Francetu Puclju, da nas je obvezal, nato pa nas je kamniški župan Hermann Rechbach razvozil domov, da smo se lahko varno vrnili.

Nemčija je kapitulirala 9. maja, v Kamnik pa še ni bilo nobenega partizana. Komandant gasilcev je s svojim voznikom Adolfom Kregarjem odšel v Tuhinjsko dolino iskat partizane, da vkorakajo v Kamnik. Povsem jima niso zaupali, zato je moral Tomaž Homar ostati kot talec, pet partizanov pa se je odpeljalo v Kamnik in ga junaško osvobodilo. Potem so prišli še preostali partizani.

10. maja je prišla čez Podgorje v Kamnik XIV. Hercegovska brigada. Del brigade je ostal na kmetijah, ostali pa so prišli v mesto in zasedli zgradbo sedanje Pošte. V Kamniku so ostali dva meseca. Ko so odšli, je za njimi ostalo opustošenje – odpeljali so vse, kar se je dalo – celo okna in vrata.

11. maja je bila splošna mobilizacija vseh moških, starih od 18 do 50 let. Na sprejem sem šel tudi jaz, pa me je dr. Pucelj zavrnil, češ, ali nimaš dovolj enega strela v roko ali želiš najti še kakšnega. Popoldne me je naročil, da sem prišel k njemu in sva šla v protituberkulozno ambulanto, kjer mi je brez narkoze izrezal iz roke tri dele krogle, četrti del pa je še vedno v roki.

---

³ Danes Športno-kulturni dom Mekinje (ŠKDM).

Moj brat Janez je bil dodeljen KNOJ-u^[4] in je šel na Jesenice sprejemati vrnjene ujetnike, internirance, ...

Mnoge ujetnike so partizani po vojni pobili na raznih krajih. Videli smo kolone ujetnikov, ki so šli v Kamniško Bistrico, iz grmovja na jugu tovarne Titan pa sem opazoval tudi poboje na ozemlju, kjer so kasneje zgradili tovarno Svit – po moji oceni so tedaj pobili okoli 130 ujetnikov – mož, žena in otrok – povezani so bili z bodečo žico.

Po osvoboditvi so partizani takoj odstavili in zaprli župana Hermanna Rechbacha in ga obsodili na 20 let zapora, njegovo ženo pa na 5 let. Ustanovili so Sodišče narodne časti, ki je delovalo v šoli – današnji šoli Toma Brejca. Mnogo ljudi so obsodili na prisilno delo in jim odvzeli narodno čast, nekaj pa jih je kar takoj zmanjkalo.

Za novega župana so imenovali Toneta Flereta. Ker pa se ni strinjal s sklepom partije, da je potrebno takoj podreti Kamniški dom na Glavnem trgu, je z mesta župana odstopil. Kamniški dom, ki jim je predstavljal klerikalni center v Kamniku, so porušili.

Tudi podžupan Anton Stergar, ki je bil zaradi svoje modrosti in napredne gospodarske miselnosti med občani zelo priljubljen, je bil novi oblasti v napoto. Neki pripadnik Ozne^[5] ga je povabil na razgovor v zapriške gozdove, tam pa ga je ustrelil.

---

⁴ Korpus narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ) je bila vojaška formacija, ki je med drugo svetovno vojno opravljala varnostno-zaščitne naloge na osvobojenih ozemljih ter pozneje, vse do januarja leta 1953, na ozemlju Jugoslavije. (Povzeto po https://sl.wikipedia.org/wiki/Korpus_narodne_obrambe_Jugoslavije, dostop 12. 11. 2016)

⁵ OZNA (Oddelek za zaščito ljudstva) je bila varnostno-obveščevalna služba, ki je bila ustanovljena maja 1944, leta 1955 preoblikovana v Organ za varnost (OB), UDBA pa leta 1966 v Službo državne varnosti (SDV). Po koncu druge svetovne vojne je OZNA organizirala in upravljala koncentracijska taborišča za internacijo pripadnikov nemške in madžarske narodne manjšine in pripadnikov protikomunističnih vojaških formacij. (Povzeto po <https://sl.wikipedia.org/wiki/OZNA>, dostop 12. 11. 2016)

Ti povojni časi so bili zelo težki zaradi splošnega sumničenja, ovajanja, podtikanj, sovraštva do vernih ali samo drugače mislečih, ... Nova oblast je izkoriščala situacijo predvsem za svoje revolucionarne namene. Klicali so delavce na razne delovne akcije, ki so bile slabo organizirane in zato povsem brez pozitivnega rezultata. Največkrat so te akcije organizirali v nedeljo, da verni ljudje niso mogli iti k maši. Eno nedeljo smo kopali kanale, drugo nedeljo pa jih zasipali – bilo je brezglavo delo. Zbirali so tudi denarna sredstva, ki pa niso nikoli prišla tja, za kar naj bi bila namenjena.

Franc Antonin

MOJI SPOMINI NA KONEC VOJNE

Po pripovedovanju zapisal Jože Berlec

*Franc Antonin se spominja pripovedi prijateljev,
ki so šli s partizani v Kamniško Bistrico,
kjer so gledali, kako so partizani streljali ujetnike.
(Foto: Jože Berlec)*

Rojen sem bil leta 1931, zato se zelo dobro spomnim osvoboditve Kamnika. Vojne je bilo konec, mesto je bilo že »okranclano«, čakali smo partizane, da bodo prišli iz Tuhinja, teh pa kar ni bilo. Potem pa je prišel neki partizan čez »Železni most«^[1] v dolgem angleškem plašču in širokih škornjih. Ko pa se je plašč odpiral, so se videla njegova gola kolena. V rokah je imel avtomatsko puško. Ko je hodil po »Veliki gasi« – danes Maistrovi ulici, je gledal po oknih hiš, da ga morda ne bi kdo ustrelil. Tako je prišel do šole – današnje Pošte, vstopil v zgradbo in iz nje vrigel Hitlerjevo sliko. Otroci smo jo na tleh »poticali«. Kakšne osvoboditve z urejenimi partizani v Kamniku torej ni bilo, omenjeni partizan pa me tudi ni spominjal na kakšnega osvobodilnega partizana. Tako se jaz spominjam, tako sem videl svobodo.

Moj oče je bil nad svobodo zelo navdušen. Zvečer pa ga je navdušenost minila, ko je slišal govor slavnostnega govornika na Petkovem balkonu^[2] – govoril je namreč srbsko. Oče je takoj ugotovil, da smo sedaj na istem, kot smo bili v prejšnji Jugoslaviji.

Med samo vojno pa smo včasih otroci ušpičili tudi kakšno neumnost. Na gornji postaji – tovorni železniški postaji – smo iz rezervarčkov za olje pri kolesih pobrali olje in ga polili po železniški progi. Iz šole smo gledali, kako vlak na noben način ni mogel speljati.

Otroci smo se zbrali in s fračami streljali na vojake, ko so imeli tedenski pregled. Nekoč nas je Nемеc, ki je tudi živel na Grabnu, prijavil in so nas lovili – vseh nas niso našli.

Spominjam pa se tudi Kamniškega doma, ko smo konec leta 1944 z nekaterimi kamniškimi fanti – šli smo ravno iz šole, zlezli skozi okno v

---

¹ Današnji Maistrov most.

² Petkova hiša je bila last trgovca Petka. Stoji ob Glavnem trgu. V njej je bila nekdanj trgovina, danes pa je banka. Nad vhodnimi vrati ima balkon.

pritličju v pisarne, kjer so imeli svoje prostore Nemci. Tu so ljudje morali prijavljati obvezno oddajo. Po prostorih smo razgrajali, razmetavali in razbijali. Ko pa smo želeli pobegniti, so bili pred okni nemški vojaki – wehrmacht^[3]. Umaknili smo se skozi višje nadstropje in podstrešje, ki so ga ravno predelovali in obnavljali, ven pa prišli na današnji Prešernovi ulici. Ta akcija je bila vodena in načrtovana, pa še danes ne vem, kdo je to vodil. Nemški vojaki so med tem na trgu pred Kamniškim domom delali velikega sneženega moža in prislonili napis, s katerim so zbirali sredstva za zimsko pomoč (Winterhilfswerk).

Ker smo živeli v bližini samostana in smo se pogosto sprehajali tam mimo, nas je nekdo naprosil, da smo mu pomagali nositi knjige iz samostanske knjižnice v zvonik – tja, kjer so zvonovi. Precej smo jih zvozili s »cizo« tudi k nam domov, kjer jih je oče varno skrnil. Po vojni pa smo jih seveda zvozili nazaj v samostan.

Med vojno smo živeli na Grabnu (nasproti današnje gostilne Pri Cesarju). Zelo dobro se spominjam dni po koncu vojne, ko so mimo nas hodile kolone ujetnikov, ki so jih partizani vodili v Kamniško Bistrico, kjer so jih pobili. Kolona se je občasno ustavila in ujetniki so stali ob naši hiši – tudi povsem pri vratih. Otroci smo se prosto sprehajali med njimi. Spomnim se, ko je vstopil v našo hišo k mami v kuhinjo vojak ujetnik, oblečen v pravo uniformo (ne nemško in ne partizansko). V rokah je držal škatlo, polno denarja. Stresel je denar na mizo in prosil za kos kruha. Mama mu je kruh dala, denarja pa ni hotela, tako da ga je ponovno pobral v škatlo in hvaležno odšel (po denarju smo sklepali, da je bil Hrvat). Naslednji dan je bilo zanimivo, da ni bilo nobenega prijatelja, s katerimi smo opazovali te kolone. Drug dan, ko smo bili zopet skupaj, so mi pripovedovali, da so šli s partizani v Kamniško Bistrico, kjer so gledali, kako so partizani streljali

---

³ Nemške oborožene sile.

ujetnike. Eden od teh prijateljev se je celo hvalil, da so mu partizani dovolili, da je tudi on streljal.

V teh dneh je bil zanimiv tudi dogodek s konjem. Na našem vrtu smo imeli konja, ki je od nekod prišel in smo ga vzljubili in skrbeli zanj. Prišel pa je do mene partizan in vztrajal, da mu pripeljem konja. Seveda sem ga mu pripeljal, on pa ga je postavil ob betonski zid in skušal zlesti nanj. Konj ni bil osedlan in ga je z lahkoto stresel s sebe. Ta dogodek se je potem še enkrat ponovil, preden je konja končno uspel zajahati. Množica ujetnikov, ki so bili na poti proti Kamniški Bistrici, so ta dogodek opazovali in imeli ob tem vsaj malo razvedrila.

Spominjam se tudi drugih dogodkov po vojni. Nekega dne mi je oče naročil, da sem šel proti Podgorju, kjer smo imeli njive (na tem mestu imam danes hišo), da pogledam, če se na naši njivi ne pase kakšen konj – v okolici se je tedaj namreč potikalo več konj brez nadzora. Z menoj pa je šel tudi prijatelj – sosed Stanko. Ko sva prišla do naše njive, je začelo ropotati – partizani in stražniki v taborišču, so silovito streljali za pobeglimi ujetniki. Nekateri so uspeli pobegniti. Enega ubežnika pa so ujeli na njivi, ko je bežal proti podgorskemu gozdu. Midva sva se pred streli skrila za betonski del kozolca, ki je bil ob poti. Prav tu mimo so pripeljali ujetega fanta, ki jih je rotil: »Brate, nemoj da me biješ.« Seveda so ga vso pot pretepali in vlekli nazaj proti taborišču, vendar jim je ob železniški progi še enkrat ušel. Pokosili so ga rafali. Nanj so metali celo bombe – bil je povsem razmesarjen. Taborišče je bilo na sedanjem ozemlju med Aškerčevo in Mlakarjevo ulico ter Ljubljansko in Kranjsko cesto. Tu so bili štirje bunkerji in nekaj podzemnih soban, v katerih je bilo vodstvo kasarne. Tu so bili med vojno nemški vojaki – tudi s težko oborožitvijo, po vojni pa so imeli tu zaprte ujetnike – domačine in tudi prebežnike. Neko manjše taborišče, v katerem so bile v glavnem družine z otroki, pa je bilo na mestu, kjer je danes trgovina TUŠ na Zapricah. Ko sva šla s prijateljem mimo tega

taborišča do naše njive, sva tam videla veliko vozov, na katerih so bile predvsem ženske in otroci, nekateri otroci pa so se skrivali pod vozmi. Na konju je prijahal partizan, nekaj vpil in streljal v zrak, ob tem pa je bilo slišati veliko kričanja in jokanja predvsem žensk in otrok. Bilo nama je zelo neprijetno in sva šla kar hitro mimo.

Ta dan, ko so lovili pobegle ujetnike, so partizani ustrelili tudi znanega kamniškega trgovca in predvojnega župana Antona Stergarja, ki je bil zelo spoštovan Kamničan.

Kot otrok seveda vsega takratnega dogajanja nisem povsem razumel. Kljub vsemu pa se mi je vtisnilo v spomin nekaj dogodkov in slik, ki jih ni mogoče zbrisati – zarezale so se globoko v spomin in v njem ostajajo. Ti spomini tudi nehote oblikujejo človekovo osebnost, kar se v zrelih letih čuti kot odpor do ideologij, ki takšno krutost celo zahtevajo.

France Pibernik

PRELOMNOST LETA 1945

Foto: Gorazd Kavčič

Jesen 1944. Dnevi so bili nabiti z vsem mogočim, čas je tekel neizprosno v svojo smer in nas puščal v negotovosti. Dvojezični gorenjski časopis Karawanken Bote, ki je izhajal v Kranju, je objavljajl osmrtnice nam znanih fantov iz komendske fare, ki so padali po različnih daljnih frontah. Kot šestnajstleten sem se vsak dan s kolesom vozil v Kamnik, kjer sem obiskoval tretji razred Hauptschule. Odkar se je v mesto zgrnila večja vojaška enota, so nas pregnali iz šolskega poslopja in nas odložili v prostor nad kavarno Veronika. Naš precej povprečen pouk so pogosto vznemirjali alarmi in mi smo se veseli zagnali na hrib proti Zapricam in počakali, da je nevarnost minila.

Tisto jesen me je bolj kot šola pritegovala nenavadna knjigarna, ki so jo takrat odprli v prostorih mengeške domobranske postojanke. Do takrat sem prebral komaj kaj slovenskih knjig, ker knjižnic ni bilo, tako da sem ostal pri redkih mohorjankah izpred vojnega časa. Na postojanki se mi je na posebnem prostoru nepričakovano odprlo bogastvo slovenskega branja. Seveda si tam lahko kupil časopis Slovenski narod ali revijo Slovensko domobranstvo, toda na voljo je bila množica najrazličnejših knjig. Kar požiral sem naslove, a se najraje ustavljal ob Janezu Jalnu, njegovih Bobrih, ki so jih krasile imenitne ilustracije Franceta Goršeta. Pa vrsta drugih, tudi svetovnih avtorjev, Jean Giono ali Rider Haggard. Vsi doma smo se vrgli v branje, zlasti obe sestri. Odpiral se je nov svet, domače pokrajine in tuja obzorja, čeprav komaj za spoznanja v tistih skrajno zaprtih razmerah.

Ker me je zanimalo slikarstvo, sem bil v reviji Slovensko domobranstvo pozoren na predstavitve posameznih slikarjev. Tam sem našel prve podatke o Božidarju Kramolcu in Marijanu Tršarju, a tudi o Jožetu Beraneku, ki je tako imenitno ilustriral posamezna literarna besedila in oblikoval vrsto knjižnih oprem. Daleč najpomembnejša pa je bila ilustrirana izdaja Sienkiewiczzevega romana Quo vadis. Dolgo sem prelistaval tudi Slovenčev koledar za leto 1945, ki ga je z zanimivim dvobarvnim lesorezom opremil

Marijan Tršar. Koledar je prinašal zanimive članke, zlasti dogodke okrog partizanskega zavzetja Turjaka in pretresljivo poročilo o prekopu sto devetnajstih jelendolskih žrtev. Posebej sem se ustavljal ob članku Tineta Debeljaka z naslovom Padlim mladim književnim talentom – žrtvam revolucije. Debeljak je na kratko predstavil šest mladih pesnikov in pisateljev, ki jih je ugonobila vojna. Na prvem mestu je bil omenjen pesnik France Balantič, njegova fotografija, kratek življenjepis in pesem Žalostinka, vendar se nisem ustavil ob njem, saj ga nisem poznal niti po imenu, pač pa me je med omenjeno šesterico pritegnil zapis o Lojzetu Grozdetu, ki sem ga poznal iz ljubljanskega Marijanišča, kjer sem stanoval kot prvošolec klasične gimnazije in šestošolca Grozdetu srečeval pri običajnem zavodskem življenju, v katerem je izstopal s svojo značilno in dobro prepoznavno postavbo. Nič ne vem, kaj mi je vse tisto branje takrat prineslo, vsekakor pa se je v povojnem času zadeva nekako spontano nadaljevala.

Vojna pa je tekla naprej in nas posredno zadevala vsevprek. V letu 1945 so začele čez naše kraje leteti eskadrilje ameriških bombnikov, ki so bili namenjeni nad nemška mesta. Med vračanjem je ena od ameriških trdnjav, kot smo imenovali tiste bombnike, strmoglavila na Veliko planino. Vmes so na posamezne nepričakovane akcije vpadali hitri zavezniški lovci spitfire^[1], napadali vlakovne kompozicije, tudi kamniški vlak. Zgodilo se je celo, da so napadli tudi kamniško železniško postajo. Tisti dan je bil alarm zelo zgodaj. S sošolcem sva brž pograbila kolesi in se odpeljala proti domu, toda nisva še prečkala proge, že sva zagledala, kako sta dva lovca zaokrožila nad železniško postajo. Nagonsko sva odvrгла kolesi in se v naglici prikrla za bližnjo hišo. Zaslišala sva eksplozijo bombe, ki jo je eden izmed lovcev vrgel na postajo, videla pa tudi, kako sta mali letali švignili v nizkem preletu nad progo. Že sva se dvignila in zakolesarila proti Podgorju,

---

¹ Spitfire, britanskega proizvajalca Supermarine, je bilo v drugi svetovni vojni eno najbolj prepoznavnih propelerskih lovskih letal, ki se je odlikovalo z izjemno aerodinamiko in odličnimi manevrskimi sposobnostmi.

Foto: France Stele

Foto: France Stele

pa sta lovca ponovno zaokrožila nad postajo. Brez pomislekov sva se vrgla v malo obcestno zaklonišče, videla, kako sta letali spet v skrajno nizkem preletu švignili nad progo in izginili v daljavi. Nisva se več vračala v šolo, bližnje doživetje napada je bilo dovolj za tisti dan.

Nekaj pozneje sva z bratom s konjema branala njivo blizu ceste, ki iz Most pelje proti Mengšu, prav takrat je kamniški hlapon peljal s homške postaje proti Šmarci in Duplici. Nenadoma sta se pojavila dva mala lovca, se spustila nad vlak in ga obstreljevala. Kmalu se je v daljavi pokazal velik oblak dima, kot da je bila lokomotiva zadeta. Vlak je obstal. Ko pa sta lovca zaokrožila nad našim poljem, sta se konja vznemirila in podivjala, tako da sva imela z bratom veliko opraviti, dva sva ju pomirila. Pozneje pa nama je kurjač z lokomotive, doma iz Suhadol, povedal, da lokomotiva ni bila zadeta, pač pa sta z vlakovodjem spustila vso možno paro, tako da sta napadalca mislila, da sta zadela v polno. Vlak pa je s precejšnjo zamudo močno prestrašene potnike vseeno pripeljal v Kamnik.

Spomladi 1945 sem še vedno obiskoval kamniško Hauptschule, delo na kmetiji je potekalo po običajnem delovnem zaporedju. Prebranalni smo travnike, treba je bilo posaditi krompir, pripraviti za setev koruze in še mnogo drugih vsakdanjih stvari, a tudi poslušali poročila o dogajanjih na fronti. Vsi smo nestrpno čakali, kdaj bo vsesplošne morije konec. V aprilu je bilo vsak dan bolj napeto, potem pa se je zgodilo. Ko smo se nekega poznega aprilskega jutra spet zbrali v razredu – razen tistih, ki so v Tuhinju kopali protitankovske jarke – je razredničarka stopila v razred s precejšnjo zamudo. Ne spominjam se več, ali je bil na začetku kakšen obvezen pozdrav, vsekakor pa se dobro spomnim, da je nastala nekakšna zlovešča tišina. Razredničarka je nekaj časa s pogledom preverjala razred, potem pa rekla: »Der Führer ist tod!²« Spogledali smo se, a ne vem, ali je še kaj dodala v zvezi s poukom, zagotovo vsaj to, da šole ne bo več. Vzeli smo

---

² Firer je mrtev!

svoje torbe in se brez pozdrava pobrali iz razreda, a tudi brez spričeval. Še eno šolsko leto je bilo izgubljeno.

Vsekakor so zadnji aprilski dnevi minevali v napetosti, a tudi prvi majski. Ko sem 5. maja odhajal od maše v mengeški farni cerkvi, sem sredi trga ugledal vrsto preprostih kmečkih voz in na enem svojega nekdanjega sošolca s klasične gimnazije. Začudeno sva se spogledala. Vprašal sem ga, kaj vendarle počne tukaj. Povedal mi je, da odhajajo na Koroško kot mnogi, ki se umikajo pred prodirajočo partizansko vojsko. Nikoli več ga nisem videl.

Doma sem pripovedoval o dogodku in o množici beguncev, ki so trumoma prihajali z ljubljanske strani. Sicer so pa tudi sami lahko opazovali kolone voz, ki so se pomikale po glavni cesti proti Kranju. Oče je pomislil na to, da bi bil med begunci lahko naš bogoslovec Avguštin. Zato sem se po kosilu s kolesom odpravil na pot. Vseskozi sem srečeval begunce in mislil na to, ali bom med njimi srečal brata. Ko sem kolesaril od Trzina proti Črnučam, sem nekako na pol poti zagledal brata, ki ga nisem videl štiri leta. Ob njem je stopal eden njegovih študijskih kolegov. V eni roki sta nosila vsak svoj kovček, v drugi nabito aktovko. Kakšno srečanje po tolikem času! Potem smo na kolo naložili njuno prtljago in se napotili proti domu. Kakšno otožje za brata, ki je po štirih letih od daleč spet zagledal domačo vas in na domačem dvorišču pozdravil očeta in mamo ter ostale, tudi staro mamo.

Brat se je namenil, da ostane doma in z njim tudi prijatelj Tone Erman, ker je bil brez doma. Njegove domače so namreč Nemci preselili v delovno taborišče na Bavarsko. Sprijaznili smo se z dejstvom, da se razsulo že dogaja, hkrati z dejstvom, da je doma brat in njegov prijatelj, oba zaznamovana s tem, da sta novomašnika in da bi morala biti v juniju posvečena v duhovnika. Prihodnost je bila skrajno negotova, vsekakor pa smo pričakovali partizansko vojsko. Ker brat ni imel nobenih vesti o ostalih,

ki so se umaknili proti Kranju, so me v sredo poslali poizvedovat, kaj je z ostalimi in kaj nameravajo. V Kranju sem se ustavil na stanovanju družine Česen, kjer je bilo poleg domačega bogoslovca še več drugih kolegov. Povedali so mi, da so vsi pripravljeni za odhod na Koroško. Ko sem jim zatrjeval, da moj brat misli ostati kar doma, so me začudeno pogledovali. Eden izmed njih me je celo posebej vprašal, če res misli ostati vsa naša družina. Ko sem mu to znova potrdil, mi je prepričljivo rekel: »Potem vas bodo pa pobili!« Brez pomisleka sem mu odgovoril: »Nas pa bodo!« Ne vem, kje sem našel toliko moči, da sem bil z odgovorom tako odločen, čeprav je šlo na ostrino med življenjem in smrtjo. Tak je bil čas. Ko sem se vračal proti domu, sem srečeval številne nemške enote, ki so utrujene korakale po prašni cesti in se niso zmenile zame.

Brat je stališče kolegov iz Kranja brez komentarja sprejel, se je pa že naslednji dan vse spremenilo. Eden izmed mlajših bogoslovcev, doma iz bližnjih Most, ki je bil mobiliziran v domobrance, je namreč prišel do brata z zahtevo, da se morajo vsi novomašniki umakniti na Koroško. Verjetno je to navodilo dal njihov spiritual dr. Vladimir Truhlar, ki je z bogoslovцем Jožetom Kvasom odhajal v begunstvo in se na poti za kak dan ustavil na njegovem domu v Zalogu pri Cerkljah. Ni kazalo drugega, da se je brat s prijateljem odpravil na pot. Oče je obema priskrbel kolesi, ju natovoril z najnujnejšim, nakar se je brat za vedno poslovil od domačega dvorišča. A naša misel takrat ni mogla segati tako daleč.

Vse naslednje dneve je vladala prihuljena praznina. Umikala se je nemška vojska, umikali so se domobranci. Najbrž je bil že 8. maj in oče je vedel, da se v takem položaju zgodi marsikaj, zlasti da bi posamezni oddelki lahko zahtevali prevoz. Zato sva z očetom napregla konja in se odpeljala v gozd in tam čakala na obvestila. Eden ob bratov je popoldne prišel povedat, da je neki vojak vzel sestrično kolo in da je sicer vse prazno in mirno. Vrnila sva se in vsi smo čakali naslednjih dogodkov.

Foto: France Stele

Foto: France Stele

Prve dni svobode se ni zgodilo nič. Nikjer nobenega partizana. Nobenih poročil od nikoder. Šele po nekaj dneh je eden vaških terencev^[3] začel hoditi okrog kmetov z ukazom, da morajo napreči vozove in se odpraviti v Ljubljano, kjer bodo na voljo jugoslovanski vojski. Odpravilo se je morda osem vpreg, eden pa je bil samec z lahkim vozom. Brž so odrdrali proti Topolam in Mengšu pa še naprej proti Ljubljani. Oče je sicer napregel naša rjavca, a ni zelo hitel in tudi bližnji sosed ne, tako da sta se na pot odpravila nekoliko pozneje kot drugi. Oče me je vzel s seboj, da bi od blizu videl dogajanje. Sosed je imel v Črnučah brata in oba z očetom sta pri njem ustavila konje. Spustili so se v dolg pogovor, katerega zaključek je bil, da poti ne bosta nadaljevala. Zadeva se jim je zdela skrajno neorganizirana, saj niti tega niso vedeli, kje naj se zglasijo. Medtem ko je sosed še dlje ostal pri bratu, je oče obrnil voz in konja sta počasi peljala proti Trzinu. Spotoma sva še pred Trzinom dohitela samotnega partizana, ki je korakal po makadamu, ne da bi se mu mudilo. Bil je oblečen v angleško uniformo, nosil je nahrbtnik in puško. Morda je bil celo prekomorec^[4], a o tem takrat nismo mogli vedeti ničesar. Vprašal je, če lahko prisede. Z očetom sta se spustila v pogovor o najbolj vsakdanjih stvareh, kot se pogovarjajo preprosti ljudje ob srečanjih. Je pa mimogrede povedal, da je namenjen v Kamnik, kamor je že prispela njegova enota, sam pa se je zadržal v Ljubljani pri domačih.

Ko smo se približali Mengšu, se je iz trga na kolesu pripeljal mlajši moški in partizana strumno pozdravil z dvignjeno pestjo, ta pa se ni zmenil zanj. Bil je čudno slovesno, kako sva z očetom skozi osvobojeni Mengeš peljala tega zapoznelega partizana in so ga mimoidoči pogledovali z začudenjem.

---

³ Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika: med narodnoosvobodilnim bojem in prva leta po 1945 družbenopolitični delavec na terenu.

⁴ Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika: član prekomorskih brigad, ki so se formirale v bazi vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije v Italiji od jeseni 1943 dalje.

Na križišču je partizan stopil z voza in se usmeril proti Kamniku, midva pa proti domu.

Pozneje smo zvedeli, da je oblast naše vaščane z vozovi mobilizirala za vojaški prevoz proti Gorenjski. Ko pa so prispeli na cilj, so jim konje z vozovi zaplenili, vrnil se je le tisti, ki je imel lahek voz. Tako se je v Suhadolah začela svoboda.

Kako nenavadno: pisala se je zgodovina, a se tisti hip ni nič zgodilo. Kot da se čas ni prelomil. Vse se je dogajalo daleč od nas, čeprav je zadevalo tudi nas. Takrat se najbrž nisem spraševal, ali se zgodovina res piše tako brez pretresov. Bilo je čisto drugače. Vse je prišlo šele počasi, z zamikom in prikrito. Pa ne samo v naši vasi in ne samo za kmete, vso deželo je počasi zajela nova oblast, kar se je kazalo med drugim tudi v tem, da so izginile nekdanje občine in da so bili osnovani tako imenovani krajevni odbori kot nekakšna vrhovna oblast. Tam smo dobiličasne osebne dokumente in tudi dovoljenja za gibanje iz domačega kraja.

Kar na lepem so nas letnika 1927 in 1928 klicali na nabor. Ne vem, zakaj smo se morali zbrati v Mengšu in ne v Kamniku. Tja sva odšla z leto starejšim bratom Cirilom. Sam sem se vrnil domov, moji sovrstniki letnika 1928 pa so bili uvrščeni v kolono, ki je pešočila v Gornji Grad. Ko so prispeli tja, je bilo že odločeno, da morajo ves letnik 1928 odpustiti zaradi mladoletnosti. Brat Ciril pa je bil uvrščen v KNOJ, vojsko je služil deloma v Ljubljani, deloma na Jesenicah, zadnji del pa v obmejni enoti pri Cankovi.

Medtem so se tudi v našem okolju začele ustavljati posamezne brigade jugoslovanske vojske. Ena teh enot se je ustavila v bližnjih Mostah, a poleg običajnih težav vsej okolici prinesla nalezljivi tifus. Vsi smo morali na cepljenje. Zadeva je bila skrajno resna, saj je zahtevala tudi smrtni žrtvi. Nekaj pozneje se je v Suhadolah ustavila hercegovska proletarska brigada. Moštvo se je naselilo po gospodarskih poslopih, štab je zasedel prostor v

naši hiši, pa je bil zato naš vsakdan dolge tedne moten. Moštvo je bilo sestavljeno iz zelo različnih posameznikov, med njimi tudi dva dvanajstletnika, izmed katerih je eden nosil na uniformi medaljo, toda imel je resne težave, ker ga je večkrat vrglo po tleh in so ga tovariši skušali pomiriti. Sploh so bila njihova oblačila revna, skrajno obnošena, njihovo orožje vseh mogočih izvorov. Bilo je nekaj nemogočega, ko so kdaj strumno in med petjem korakali po prašni cesti skozi vas. Vedeli pa smo, da so po hudih letih vojskovanja potrebni počitka in miru.

Konec junija me je na nedeljo presenetil obisk gospe Marije Malec, pri kateri sem stanoval med obiskovanjem nemške Oberschule leta 1942. Prišla je povedat, da se že naslednji ponedeljek v Kranju začenjajo nekakšni premostitveni tečajji za vse, ki so med vojno izgubili šolska leta. Obvestila sem bil vesel in se že naslednji dan poln pričakovanj znašel v množici gimnazijcev na dvorišču stare osnovne šole, ker je takrat gimnazijsko poslopje služilo kot sprejemni center vračajočih se izseljencev oziroma pregnancev.

Zbrane je nagovoril nekdanji gimnazijski ravnatelj prof. France Korbar, nakar so nas posadili nekako po letnikih v posamezne razrede. Na posebne vprašalne pole smo vnesli zahtevane podatke, na osnovi katerih so nas nato razporedili po razredih. Bil sem določen za tretji gimnazijski razred, kamor smo prišli vsi, ki smo med vojno obiskovali ustrezne razrede Hauptschule. Na boljšem so bili tisti, ki so med vojno obiskovali nemške gimnazije, saj so v povprečju pridobili vsaj eno leto.

Naš razred je bil zelo pisan. V njem sem prepoznal nekatere znance iz medvojne kranjske Oberschule für Jungen, sicer pa novi obrazi fantov in deklet, izmed katerih je ena hodila v črni obleki, ker so ji, kot sem zvedel pozneje, takoj po vojni ubili očeta. Pozornost so vzbujali mladi partizani, ki so prihajali kar v uniformah, oportani z opasači in s pištolami v tokih. Program je bil preprost in je obsegal le osnovne predmete: slovenščino,

Foto: France Stele

Foto: France Stele

matematiko, fiziko, zemljepis in zgodovino. Tečaj je trajal mesec in pol, pouk je potekal v naglem tempu, vmes pa smo doživeli kakšno neprijetnost. Sredi lepega dopoldneva so se v razredu pojavili knojevci^[5] in odpeljali drobnega sošolca, ne da bi zvedeli za vzrok aretacije. Tudi sam sem imel kakšne danes povsem nerazumljive težave. Ker sem se ob sobotah s kolesom vozil domov, da sem se preoblekel in da sem skrbni gospodinjji prinesel kaj od kmečkih pridelkov, sem praviloma na poti proti domu naletel na miličniške zapore, bodisi na Brniku bodisi v Mostah. Če sem bil brez ustreznega dovoljenja za »potovanje« iz Kranja do Suhadol, so me na Brniku denarno kaznovali. Ko pa so hoteli od mene denar še v Mostah, sem pokazal potrdilo o plačani kazni, so me komaj pustili naprej. Take so bile takrat prometne razmere tudi na medkrajevnih cestah.

V vmesnem času se je zgodilo še marsikaj. Počasi so se začeli vračati vojni mobiliziranci. Prvi se je pojavil prekomorec Nande, sicer 26-letnik, ujet med invazijo v Normandiji, počasi še ostali, nekega dne pa tudi moja sošolca, oba letnik 1928. Toda ta dva sta se vrnila iz povojnih taborišč, eden iz Teharij, drugi iz Šentvida. Njune pripovedi so bile skope, smo pa izvedeli, kdo vse se iz naše vasi in komendske fare ni vrnil iz omenjenih taborišč. Imena so bila znana, številke jasne, toda v tistih časih nismo mogli slutiti, kaj vse stoji v ozadju podatka, da se iz naše vasi dvojica ni vrnila.

Po končanem tečaju, ko bi moral opraviti izpite, se je nekaj zapletlo. Obvestili so me, da krajevno ne spadam pod Kranj in da moram izpite opravljati v Kamniku. Odpravil sem v kamniško gimnazijo, kjer se je tečaj šele dobro začel, pa sem k sreči kmalu dobil sporočilo, da bom izpit vendarle lahko opravil v Kranju. Težko je danes presoditi, kakšno znanje smo si lahko pridobili v nekaj tednih, res pa je tudi, da smo vsaj v matematiki, fiziki in zemljepisu vendarle prinesli nekaj tudi že s seboj. Izpite

---

⁵ Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika: med narodnoosvobodilnim bojem in prva leta po 1945 člani Korpusa narodne obrambe Jugoslavije.

smo avgusta opravili brez težav in se takoj vpisali še v naslednji tečaj, v tečaj za četrti razred. Izpite smo sklenili 10. novembra in priznana nam je bila tudi mala matura.

Ker so gimnazijsko poslopje še urejali, smo redni pouk začeli šele nekje v decembru. Razmere so bile zelo negotove, tudi sestav našega razreda, to je bil 5. a, zelo pisan. Ker je bila učilnica med večjimi na šoli, je razred štel nekaj čez petdeset dijakov, vendar se je sestav med letom menjaval, ker so nekateri odhajali, drugi še prihajali. Deklet ni bilo, ker so jih vse dodelili 5. b razredu.

Ko sem stopil v razred, so bile že vse klopi zasedene. Šele v zadnji klopi sem našel prazen sedež in kmalu ugotovil, da je moj sosed nekoliko starejši fant. Seveda so bili tu nekateri, ki sem jih poznal s tečajev, a so bili že vsi razporejeni. Tudi profesorji so nam bili nekateri znani s tečajev, nekateri pa so bili novi. Najbolj je izstopal profesor risanja, ker je med poukom kdaj kar prižgal cigareto. Šolskih knjig ni bilo, zato smo snov zapisovali v zvezke, spomnim pa se, da smo dobili Slovensko berilo, ki pa je imelo na notranji strani nekaj prelepljeno, ker je knjiga izšla med vojno v Ljubljani, so jo pa v sili razmer vseeno dovolili za pouk, saj so bili v njej sami slovenski literarni klasiki od Prešerna do Cankarja.

Tisto leto smo še praznovali božič in je v gimnaziji, sicer ločeno od ostalega pouka, še potekal verouk. Naslednje leto pa je bilo vse drugače: nobenih cerkvenih praznikov več. Namesto njih so izbruhnili državni prazniki, zlasti 1. maj, praznik dela, ovenčan s silnimi paradami. Na pohodu je bil nepreklicno socialistični čas.

Anton Stele

VIDEL SEM TISTE REVČKE

V času okupacije sem bil pravi mlečnozobec, saj sem bil ob prihodu Nemcev v Kamnik star malo več kot dve leti. Zato res ne vem prav veliko, kaj vse se je dogajalo v tistem času. Nekateri dogodki so mi kljub mladosti ostali v spominu, o nekaterih se je bolj ali manj glasno govorilo, o nekaterih pa le šepetalo vse tja do zrušitve totalitarnega komunističnega sistema v letu 1990. Pisati se je smelo le tisto, kar je bilo trenutnemu režimu všečno, saj je veljala stroga cenzura, za prestopnike pa hude kazni, tudi smrtne. Moja družina je bila pred okupacijo razmeroma premožna, zato je bila deležna poostrenejše kontrole enega kot drugega režima. Kontrola je bila toliko lažja, saj stoji naša hiša (na Glavnem trgu, prej Titovem trgu, med okupacijo pa na Adolf Hitler-Platzu) v neposredni soseski različnih državnih institucij, med njimi je bil zloglasni gestapo, kasneje pa Udba.

Čas nemške okupacije

Tako kot bližnji sorodniki po očetu in materi (roj. Benkovič) so bili moji starši narodno zavedni in so v tem aktivno delovali, zato jih je okupacija zelo pretresla. Oba sta se po svojih možnostih vključila v boj proti okupatorju, kar se oblastem ni dalo povsem prikriti, zato so se izvajale vsemogoče sankcije. Tako so npr. gestapovci januarja leta 1944 na podlagi izdaje aktivnega delovanja pri odporniškem gibanju poleg mame[1] aretirali še 40 drugih Kamničanov in jih odpeljali na zaslišanja v zloglasne zapore

---

¹ Aretacijo Steletove mame Tilke in dogodke, ki so sledili, je podrobneje opisal njen najstarejši sin Jernej v članku z naslovom V Kamniku pod nemško okupacijo (str. 203–207), ki je bil objavljen v Kamniškem zborniku 2000, letnik 15.

v Begunje. 14 so jih ustrelili, ostale so po nekaj mesecih odpeljali v druga taborišča ali pa izpustili, k sreči tudi mamoz]. V natrpanem zaporu je delila posteljo (pograd) z gospo Heleno Kidrič, mamoz Borisa Kidriča, predsednika prve slovenske povojne vlade, in imela z njo stike tudi kasneje, ko sta bila oba starša Borisa Kidriča poslana v internacijo na obrobje Dunaja, in jima je tja pošiljala pakete z zaproseno pomočjo.

Velika večina Kamničanov ni simpatizirala z okupatorjem, zato je bila večina mladih fantov prisilno mobilizirana v nemško vojsko ali pa so se zatekli v gozdove k partizanom, rekli so jim »gmajnarji«. Tem so meščani na vse možne načine pomagali, saj so bili to »naši fantje«. So pa Kamničani obsojali sodelavce gestapa, rekli so jim »raztrganci«. Te so imeli za kolaborante, ni jih bilo sicer veliko, dalo bi se jih naštet na prste ene roke.

V letu 1945 se je pričakovala nemška kapitulacija in ljudje so z velikim optimizmom čakali na svobodo brez terorja.

V začetku maja je Nemčija kapitulirala, vendar je minilo še nekaj dni, da so Kamničani pričakali prihod partizanov v mesto. Pričakali so jih zelo slovesno na glavnem trgu. Moja starša sta bila v narodni noši skupaj z nekaterimi mestnimi aktivisti in sta te ter partizanske poveljnike povabila k nam na večerjo. Partizanov je prišlo pet, eden od njih je bil celo vojaški poveljnik za kamniško območje. Po večerji je beseda nanesla na prihodnost države in na politiko nove vlade.

---

² 25. 1. 1944 je OF likvidirala Nemca Maurerja, župana Šentvida pri Ljubljani. Kot odgovor na ta dogodek je bilo v Šentvidu nad Ljubljano ustreljenih 25 talcev. Med ustreljenimi talci je bila tudi skupina 14 Kamničanov, v kateri je bil tudi dr. Julij Polec, po katerem se danes imenuje kamniški zdravstveni dom. Marjan Kordaš je s pomočjo arhivskih dokumentov prikazal ozadje dogodkov v drugi polovici leta 1943 in v začetku leta 1944, ki so privedli do množičnih aretacij in likvidacij sodelavcev in simpatizerjev OF na Kamniškem (KORDAŠ, Marjan. 2004. Nekateri dogodki v Kamniku in okolici v letih 1942–1944 v luči arhivskega gradiva. V *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik 2. popravljena in dopolnjena izdaja*, ur. Milan Šuštar, str. 73–107. Kamnik: Občina.)

Konec vojne in tudi konec iluzij o lepši prihodnosti

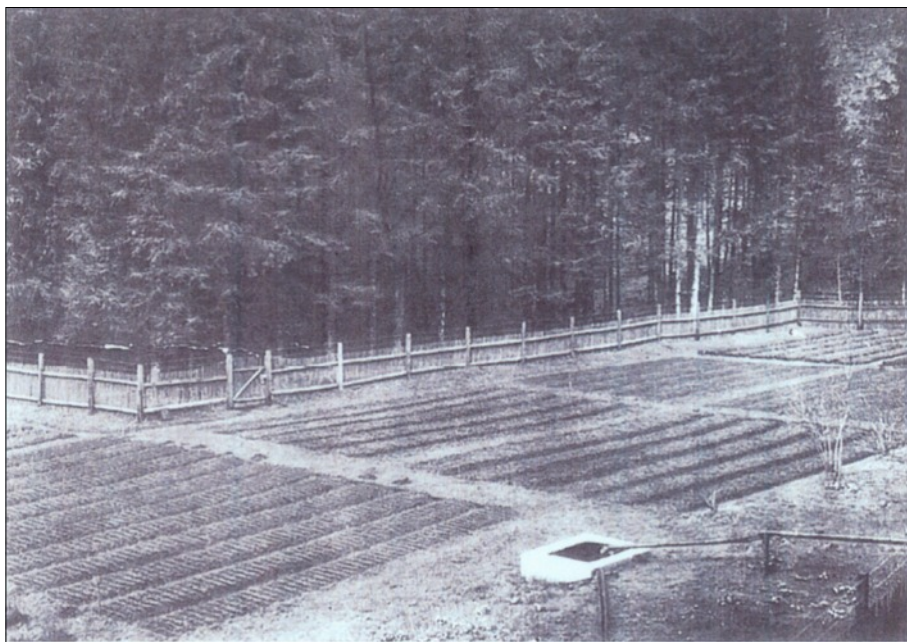
Prvi šok so starši doživeli po omenjeni večerji, ko so partizanski oficirji razlagali, kakšna bo prihodnost nove Jugoslavije. Dejali so, da bo nova revolucionarna oblast nacionalizirala tovarne, podjetja, trgovine in večje kmete, omenili so tudi likvidacijo kolaborantov.

Drugo šokantno dogajanje se je začelo nekaj dni kasneje in je nato potekalo naslednjih nekaj tednov. Uresničevala se je grozljiva napoved likvidacij!

Množični poboji v Kamniški Bistrici

Kot očividec iz tega tragičnega obdobja v maju leta 1945 se spominjam dolge kolone pešcev in konjskih vpreg (te niso bile kaki kmečki vozovi, temveč kočije in zapravljivčki, ki so jih takrat uporabljali za prevoze ljudje višjih slojev), ki se je kmalu po končani vojni vila skozi glavne kamniške ulice od Šutne proti Grabnu, v kateri so bili samo starci, ženske in veliko otrok vseh starosti. Na čelu kolone je hodil pravoslavni pop v značilnem oblačilu in z dolgo brado in glasno molil (verjetno) rožni venec, saj je imel v rokah velik lesen rožni venec. Kolono pa so obkrožali partizani s puškami v rokah. Veliko meščanov je stalo v špalirju pred hišami na robu pločnika in nemo opazovalo žalosten sprevod. Tudi moji starši so sklicali nas otroke in nas postavili v špalir, očitno z namenom, da smo bili priče tega dogodka. Verjetno bi ta dogodek kot šestleten otrok pozabil, če ne bi oče izrekel nepozabnega stavka: »Zapomnite si, otroci, vse te revčke bodo pobili!« Prav tedaj je mimo peljal zapravljivček, na sprednjem sedežu je sedel starec, ki je »fural«, poleg je sedela mlajša ženska z majhnim otrokom v naročju, poleg nje pa je stal fant moje starosti. Spogledala sva se, njegov brezizrazen pogled vidim še danes. Likvidatorji so se nad žrtvami pred usmrčitvijo tudi sadistično izzivljali. Tako so menda zvezanemu pravoslavnemu popu zažgali brado in se nato zabavali, ko se je revež zvijal in valjal od bolečin.

Kamničani so vedeli, kaj se dogaja v Kamniški Bistrici, in slutili, da sami vsaj v bližnji prihodnosti ne bodo mogli ničesar storiti. Kasneje, kadar sem šel z očetom v Kamniško Bistrico, mi je vedno pokazal travnate gomile na levi in desni strani ceste na Kopiščih, se prekrizal in rekel: »Tukaj ležijo tisti revčki.« S tem je mlajšemu rodu naložil moralno zavezo, da se obsodijo poboji in da se civilizacijsko pokopljejo pobiti.

Drevesnica Meščanske korporacije na Kopiščih v Kamniški Bistrici pred začetkom II. svetovne vojne (Vir: KOČAR, Tomaž. 2003. Kamniška Bistrica, Bistriški gozd. Ljubljana: samozaložba, str. 250.)

V usodnih dneh takoj po koncu vojne leta 1945 je drevesnica postala veliko morišče. Grobišče žrtev poveljnih pobojev v drevesnici na Kopiščih, v katerih naj bi bilo pokopano večje število ujetnikov, predvsem hrvaške in črnogorske narodnosti, sestavljata dve gomili. Prva, večja gomila leži tik za spominskim obeležjem, ki ga je Skupščina občine Kamnik postavila leta 1994, meri v širino 6 m, v dolžino pa 15,5 m. Druga pa meri v širino 6 m, v dolžino pa 8 m. (Vir: <http://www.geopedia.si>, dostop 12. 11. 2016)

Po pripovedovanju so likvidatorji pomorjene prekrili s pretanko odejo prsti, zato so pričele gomile naslednje leto »vreti«. Za sanacijo je morala tedanja oblast pripeljati v Bistrico precej delavcev, da so na gomile natrosili veliko živega apna, nato pa so jih prekrili z dodatno odejo prsti. Nekatera grobišča so skušali prikriti tako, da so območje pokopov umetno pogozdili s smrekami (npr. v Dolskem placu na Kopiščih).

Kmalu po teh dogodkih so morali številni kmetje prevzeti v rejo vsaj enega konja. Tudi nam so dodelili enega (sprva menda dva). Bil je šarec manjše rasti in zelo prijazen. Hitro se nam je prikupil, zato smo bili otroci zelo žalostni, ko so ga po kakem mesecu odpeljali (menda v Italijo za meso). Marsikatera kočija ali zapravljivček iz tiste žalostne kolone pa se še danes pojavi v sprevedu ob Dnevu narodnih noš.

Moj starejši brat Jernej Stele^[3] (1996), star takrat 15 let, je obširneje opisal najbolj zanimive podrobnosti tedanjih dogodkov, ki so po njegovem mnenju najbolj vplivali na njegovo prepričanje in odnos do nove družbene ureditve.

»To so bile trume ljudi, ki so jih vodili skozi Kamnik oboroženci z rdečo zvezdo na čepici ali kapi proti severu, vendar nikoli nazaj proti jugu. Moral sem se prepričati, kaj se dogaja z njimi, ker nikakor nisem mogel verjeti, da jih čaka poboj v Kamniški Bistrici. Vse te nesrečne begunce, med katerimi so bili v ogromni večini ženske in otroci, sem videl od blizu hoditi v bedni procesiji mimo naše domače hiše. Moške so vozili zvezane na kamionih v isto smer, vendar ne tako pogosto kot civiliste.

Najbolj mi je ostalo v spominu počasno premikanje kakšnih 200 kmečkih ljudi iz Srbije, ki sta jih vodila dva pravoslavna popa, oblečena v črn talar s črnimi gumbi spredaj v eni vrsti. Na glavi sta imela značilno visoko črno

---

³ STELE, Jernej. 1996. Dodatek nadaljevanke o dogodkih leta 1945 (3). *Kamniški občan*, 35 (8), str.8.

pokrivalo, okrog vratu obešen dolg rožni venec, ki sta ga držala tudi v roki in na glas molila – ljudje pa so odgovarjali oz. ponavljali njune besede.

Zanimivo je to, da sem slišal v domači hiši kakšen mesec dni kasneje, tj. julija 1945, govoriti, da visi na neki smreki na Kopiščih v bližini svežih množičnih grobov velik rožni venec. Seveda sem šel ob neki priložnosti z drugimi to pogledat. Pred kratkim mi je to isto povedal ing. France Knaflič (sin bivšega lastnika usnjarne), ki si ga je tedaj ogledal čisto od blizu. Ta rožni venec je imel šest delov kroglic in ne samo pet, kot jih ima katoliški. Poleg tega sem izvedel, da je že pred leti nekdo prinesel kamniškim frančiškanom v dar takšen velik rožni venec.

Lepo bi bilo, da kakšen mlad Kamničan vse te stvari preveri in napiše o tem v naš časopis.

Dodam naj še, da sem bil sam priča še drugih mimohodov nesrečnih civilnih beguncev skozi Kamnik. Večinoma so bile to ustaške hrvaške družine. Spominjam se, ko sem enkrat stal na pločniku pred domačo hišo, da sta nenadoma skočila iz premikajoče se vrste dva fanta moje starosti (15 let) in stekla v ulico proti Žalam (med sedanjo banko LB in mesnico Podgoršek). Za njima sta se pognala dva oborožena stražarja. Ko sem kasneje o tem spraševal vrstnike v mestu, so mi povedali, da so čez kake pol ure videli oba stražarja vračati se z Žal, vendar brez obeh ujetnikov. Menda je bilo še nekaj podobnih pobegov, kar je bilo mogoče, ker so bili stražarji dokaj redki – le približno na vsakih 30 metrov.«

Po teh množičnih pobojih v maju in juniju so se v Kamniški Bistrici v manjšem obsegu izvajale likvidacije še naslednje mesece in tudi še v letu 1946. Tako je bil v soteski Predaselj 19. 5. 1946 ustreljen moj stric, priznan akademski slikar Stane Cuderman. O tem dogodku je marca 2009 na mojo željo Jože Ogrinec povedal sledeče:

»Pokojni Verdnik Rajko mi je povedal, da sta truplo Staneta Cudermana skupaj z g. Sakelškom dvignila iz struge Kamniške Bistrice ter ga nosila po strmini v krsto, ki jo je pripeljal Steletov hlapec France na željo Stele Jankota

iz Kamnika. Pokojni je imel v ustih še kruh! Bil je ustreljen! Najdbo pokojnega je pokazal njegov pes, s katerim je bil na sprehodu!«

Uradna preiskava o tem umoru ni bila izvedena, čeprav je bila javna skrivnost, da je bil likvidator Karel K. iz Kamnika.

Množični poboji v Kamniški Bistrici so povezani tudi z govoricami, da so ti vzrok, da od tedaj dalje piki klopov s tega območja povzročajo klopni meningitis ali pa borelijo.

Konec sodelovanja

Kot sem že omenil, so se moji starši tako kot večina Kamničanov po nemški okupaciji aktivno vključili v odporniško gibanje in podpirali partizane tudi zaradi tega, ker sta bila dva mamina brata v partizanih. Množični povojni poboji pa so prinesli veliko razočaranje: odporniško gibanje je bilo sedaj neopravičljivo omadeževano z morjem krvi nedolžnih žrtev. S tako oblastjo moji starši niso hoteli več sodelovati. Najbolj so to izrazili z dvakratno odklonitvijo sprejema matere v Zvezo borcev (ZB). Prvo povabilo je prvo leto po končani vojni izrazila tričlanska ženska delegacija pod vodstvom Mare Bešter^[4] s Perovega, znane medvojne in povojne aktivistke. Nekaj let kasneje je drugo povabilo na pobudo Viktorja Avblja^[5] iz Lukovice osebno izrekel Ferdo Cvetko, ki je odporniško aktivnost moje družine dobro poznal, saj je do aretacije stanoval v naši hiši, po vojni pa je bil aktiven član ZB in nekaj let predsednik ZB v Kamniku. Kot odklonilni razlog je mati navedla, »da to članstvo zaslužijo le tisti, ki so se tako kot njena brata aktivno borili, zmrzovali in umirali v gozdovih,

---

⁴ TROTOŠEK, Katja. 2011. Dr. Mara Bešter (16. 7. 1922 – 31. 7. 2010) – znanstvenica in družbenopolitična delavka. *Perovski list* 2(1), str. 21–22.

⁵ Od maja do avgusta 1945 je bil Viktor Avbelj namestnik načelnika Ozne za Slovenijo, ko je ta opravljala ključno vlogo pri organiziranju povojnih koncentracijskih taborišč v Sloveniji, izvedbi povojnih pobojev domobrancev in drugih nasprotnikov komunističnega režima in nezakonitih zaplembah premoženja slovenskim civilistom.
(Vir: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001070/>, dostop 12. 11. 2016)

ostali smo pa imeli dolžnost, da smo sodelovali v odporu«. Mati je svoj gnev in razočaranje slikovito prenesla na značko, ki jo je Zveza borcev podeljevala svojim članom. Dejala je, »da tistega kebra ona že ne bo nosila«. Značka Zveze borcev je resnično spominjala na debelega svetlečega hrošča. Z odklonitvijo povabila v Zvezo borcev sta se moja starša zavestno odrekla privilegijem, ki jih je nudilo članstvo v borčevski organizaciji. In te odločitve tudi nista nikoli obžalovala! Kaj kmalu po tej zavrnitvi pa se je z dejanji izkazal tedanji totalitarni režim po izreku: kdor ni z nami, je proti nam. Diktatura proletariata je pokazala svojo moč in dobila v moji družini novega razrednega sovražnika, ki ga je imela v evidenci vse do propada sistema v letu 1990. (To je pa že druga represivna zgodba.)

Za te storjene grozovite zločine proti človeštvu in lastnemu narodu je potrebno ugotoviti glavne krivce, individualne in skupinske, žrtvam pa omogočiti, da se človeško pokopljejo. Sam imam po tolikih letih še vedno živo pred očmi omenjeno kolono žrtev (predvsem otroke), zato čutim moralno dolžnost, da o njej ne molčim.

Stane Poljanšek

SPOMNIM SE TISTIH PLAŠNIH OČI

Po pripovedovanju zapisala Marjeta Humar

Sem Stane Poljanšek z Markovega, rojen sem bil leta 1940 v vasi Markovo v hiši, ki je stala na samem ob glavni cesti pod klancem Kavran. Prav tu ob naši hiši pa se je v sredini maja 1945 za nekatere begunce končal beg pred komunisti. Spominjam se nekaterih dogodkov.

Bil sem otrok, star pet let. Naša hiša je bila edina v tej dolini ob cesti čez Kavran. Številka je bila 15. Tukaj so se med vojsko dogajale razne stvari. Potekale so borbe med Nemci in partizani. Pri nas so ponoči velikokrat spali partizani. Ležali so v hiši po tleh in ob peči. Včasih so zjutraj prišli Nemci, ker so zaslutili, da so pri nas partizani. Partizani so večinoma odšli že pred jutrom in pustili slamo na tleh. Tako da je morala mama hitro pospraviti slamo in pomesti. Ne vem, ali so bili to domačini, ker ni mama nikoli nikogar imenovala.

Očeta so partizani na silo odpeljali. Sam je imel občutek, da se ga želijo znebiti. Maminega brata Franceta Grošlja so v Kostanju pred očmi matere in ostalih potolkli s koli in na koncu razmesarjenega ubili. Podobno se je zgodilo tudi bratu Matiju, ki so ga partizani mučili in ubili nekje v Sovinji Peči, ostalim trem bratom bi se verjetno godilo enako, če ne bi pobegnili v Argentino. Tudi očetovega brata Jerneja Poljanška, ki se je poročil na gostilno pri Ledrerju in je bil oče treh mladoletnih otrok, so nekje v Trobelnem mučili in ubili. Še zdaj se ne ve, kje leži. Nekje blizu Trobelnega. Jaz samo približno vem. Domačinka je povedala, kje naj bi to bilo. Tam je

bil pred leti plaz. Tako je voda nanescala zemljo in kamenje. Šli smo pogledat, pa se ni dalo najti.

Oče, ki je bil v Bračičevi brigadi, 40. divizija, pa je prišel živ iz partizanov – iz brigade, ki je bila pretežno na Štajerskem. Zgleda, da so tisti domačini, ki so mu stregli po življenju, nekako zgubili sled za njim. Ko so se vračali nazaj in so v Šmartnem podirali cerkev, ni aktivno sodeloval, ker je v ozadju kot kuhar le skrbel za kuhinjo, čeprav s puško na rami. Tri mesece pred koncem vojne je ušel. Malo se je še skrival. Ko je bilo konec vojne, se je prijavil. Takoj so ga zaprli. Zaprt je bil v Kamniku, v rumeni hiši na Kranjski cesti, kjer je bilo potem gradbeno podjetje Slovenija ceste. Tam je bil zaprt skupaj z Vidovim Tonetom z Lazov, vendar nista nič govorila. Njega so zasliševali bolj trdo in strogo kot mojega očeta, pa ni nič upal povedati mojemu očetu, kaj ga sprašujejo. Potem ga je zmanjkalo. Nikoli več ga ni nihče videl. Nihče ne ve, kje je ostal. Oče je bil zadnji, ki je bil z njim skupaj. Potem so očeta poslali v Kranj, da bi peš nesel Titovo sliko. To je bilo leta 1945, takoj po koncu vojne. V brniških gmajnah sta ga dva partizana na konjih ustavila in ga vprašala, zakaj je Titovo sliko obrnil navznoter. Sliko je nosil s hrbtno stranjo obrnjeno proti cesti. Že zaradi tega sta mu grozila s smrtjo. Potem je bil zaprt v Škofji Loki. Vsega skupaj je bil zaprt kakšne tri mesece. Mama je bila sama doma s tremi otroki in vsa prestrašena. Imeli smo malo kmetije, kravo in dva prašiča. Ker od kmetije ni bilo mogoče preživeti, je delal na »Barutani« (smodnišnica), pri Debevcu v Kamniku, kjer je bila gostilna, pa je skrbel za konje. Dolgo je imel težave, ker je prezgodaj ušel iz partizanov. Sčasoma so to pozabili. Dobil je knjižico in značko Zveze borcev in je bilo vse čisto normalno. Bil je borec, imel pa je srečo, da je ostal živ. Večkrat je omenil, da je hvaležen nekdanjemu sosedu in prijatelju Lojzetu Šuštarju, ki je menda rekel svoji sestri: »Kaj pa imaš proti Janezu, saj ni nikomur nič naredil!« On je s tem zadevo malo pomiril.

Če so brata ubili, so potem šli navadno kar po vrsti, zato je upravičeno obstajal strah.

Na Kavranu so Nemci 1944. požigali hiše, ker so partizani po vseh hišah pisali parole: Živel Tito! Živela OF! To je bilo izzivalno. Od sedmih hiš so štiri požgali samo zaradi partizanskih parol na zidovih. Naša mama je ravno prišla domov nakrmit kravo, ko so Nemci že raznašali slamo, da bi požgali hišo, pa je imela mama na srečo na vrtu zakopano apno, ki ga je odkopala, in na hitro prebelila parole na hiši, kot so zahtevali Nemci, in zato hiše niso požgali. Točnega datuma požiga se nihče ne spomni. Starejši so umrli, otroci pa o tem nismo poizvedovali.

Oče je bil zaprt prve mesece po vojski. Mama je bila sama doma z dvema majhnima otrokoma in svojo mlajšo sestro, ki se je kot begunka vrnila s Koroške. Nekega jutra maja ali junija 1945 smo se zbudili in je bilo okrog hiše polno voz in konj, kakih 20 zapravljivčkov in gotovo več kot 20 konj. Okrog hiše je bilo polno ljudi. Po tleh so imeli položene deke in na njih so sedele ženske z otroki. Ženske so imele majhne otroke. Stražila sta jih dva partizana na konjih. Bil sem otrok, a se dobro spomnim. Mama je bila vsa objokana in vsa prestrašena. Tudi če si otrok, ti to da misliti, da se dogaja nekaj hudega. Že ponoči so razpregli konjske vprege. Pred hišo je bil velik kup vprege, skoraj meter visok. Po tleh so ležale uzde, jermeni, konjske deke. Še potem so ljudje jemali težke konjske deke. Konje so izpustili, da so se prosto sprehajali okrog. Ljudi pa so zbirali na cesti. Vozovi so ostali kot po bitki. Konji so se razkropili naokrog. Večino ljudi so že odgnali in do zore jih v glavnem ni bilo več pri nas.

Na koncu naše hiše je bila ženska, ki je imela pri sebi fantka mojih let. Približal sem se mu. Ta ženska ni nič govorila, tudi otrok ne. Čisto od blizu sem ga videl. Bila je mlajša od moje mame, žalostna, solzna. Tudi drugi ljudje so gledali samo v tla in med seboj niso govorili. Tako da sploh ne vem, ali so govorili slovensko ali ne. Najbolj sem si zapomnil omenjeno

mater. Bila je žalostna, solzna, brez vsakega pogovora. Potem je nekaj iskala po cekarju, ki ga je še imela. Našla je majhno okroglo ogledalce in mi ga dala. Jaz sem ga vzela. Hitel sem ga pokazati mami. Na tleh sem pobral frizerske škarje s konicami titanove barve. Škarje sem pobral, potem sem jih nesel nazaj njej. Ona pa mi je samo pokazala, naj jih obdržim. Te škarje smo potem imeli vseskozi v hiši. Nikoli niso zarjavele. Ogledalo sem imel vsa leta, ko sem hodil v šolo. Zadaj je imelo raznobarvne rožice in drobne marjetice – ali nekaj takšnega.

To gospo, ki je sedela tam na tleh na deki, sem imel ničkolikokrat pred očmi. Dejansko sem si jo kot otrok zapomnil, ker mi je dala darilo. Zapomnil sem si njen pogled in njene žalostne oči, ena sama žalost je bila v njih. Nič ni rekla. Meni se je to zdelo čudno. Kasneje sem o tem spraševal mamo. Rekla je rekla, da so bili upravičeno žalostni. Ti ljudje so samo jokali. Verjetno so vedeli, da jih bodo pospravili. Bili so dobro oblečeni. To niso bili kakšni reveži, kakšni berači. Verjetno so bili iz bogatih družin. S seboj so imeli mnogo stvari. Partizani so njihove stvari metali na vozove in pobirali. Spomnim se, ko je partizan razjahal konja in nekaj iskal po tem kupu, potem pa naročil moji mami, da mora vse, kar je ostalo, požgati, sam pa je zajahal konja in se pridružil skupini, ki je bila usmerjena proti Kamniku. Še kasneje so brskali, če je kaj takega ostalo. Vozove so verjetno pobrali tisti kmetje, ki so se bolj poznali s partizani. Konje so pa pozneje polovili. Ostal je edino en konj, ki je verjetno mislil, da je pri nas doma. Dolgo je gledal v našo vežo. Mi smo ga podili. Malo smo se ga tudi bali, ker je postal nekam nervozen. Mama je prosila nekoga z Markovega, da ga je gnal čez Kavran proti Kamniku, a je že drugi dan prišel nazaj. Potem ga je nekdo gnal do gostilne Pod Skalo. »Tam sem ga tako natolkel, da ga gotovo ne bo več nazaj,« je prišel povedati naši mami. Potem ga res ni bilo več nazaj.

Teh ljudi niso pobili nikjer blizu nas. Nekaj so jih peš gnali proti Kamniku. Ženske so nesle otroke. Ne spomnim se, da bi bili med njimi mladi ljudje. V glavnem so bili stari. Edino matere so bile mlajše. Moški pa samo starejši. Niso imeli brad. Bilo jih je od 25 do 30, vendar je mama rekla, da so jih nekaj odgnali že ponoči. Ne vem, od kod so prišli. Kasneje se ni nikoli nihče oglašil in spraševal po njih. S seboj so imeli veliko lepih stvari. Pri nas je bila bolj revščina, nobene bogatije. Ti pa so imeli take lepe stvari, bili so lepo oblečeni kot za k maši. Kot otrok se ne spomnim, da bi bili oblečeni kako drugače kot pri nas.

Z njimi sta šla dva partizana na konjih, eden spredaj, eden zadaj. Šli so tiho. Nobenega vpitja ni bilo. Ljudje so šli čisto pohlevno – kot ovce. Spomnim se tistih plašnih oči. To se mi je zdelo nenavadno.

Zgodbe o pregnancih pa se nekoliko podrobneje spominja moja teta, ki se je kot begunka vrnila s Koroške. Povedala mi je, da so večino teh beguncev vrnili proti Šmartnemu in verjetno tudi to zadnjo skupino. Ona misli, da so ti ljudje govorili pretežno nemško, zato domneva, da so bili kočevski Nemci. Da je bilo med njimi tudi nekaj oficirjev, ugotavlja zato, ker je bilo na travniku najdenih kar nekaj napol zgorelih oficirskih činov, ki so jih nesrečniki požigali, da bi zabrisali svojo identiteto. Teta mi je povedala, da sta dva partizanska oficirja prišla v hišo, kjer je ona kot mlado dekle pazila, da ne bi partizani odnesli nekaj malega denarja, ki je bil skrit v komodi. Partizana sta jo na nek način osvajala in sta jo vprašala, kateri od njiju ji je bolj všeč in naj gre z njima. Ker ju je zavrnila, sta jo obtožila, da ju sovraži. Postal jo je strah, da je ne bi priključili skupini, ki so jo poslali v smrt. Ona jih je upravičeno sovražila, saj so njenega brata pred domom pred očmi matere in ostalih na krut način pobili do smrti. Teta se spominja, kako sta se z mojo mamo čudili, kako lepe stvari so imeli ti begunci v svojih kovčkih, ki so jih odpirali, in kako so imeli vse čisto in zlikano ter zloženo, tudi tista gospa, ki je imela pri sebi sinčka mojih let in

katere žalostnih oči nisem pozabil. Eden od teh beguncev je prišel v kuhinjo in prosil za brivski pribor, ker bi se rad obril. Povedal je, da so mu prav vse pobrali in ima samo tisto, kar ima na sebi – in ta je govoril slovensko.

Pri nas sta bila blizu hiše kozolec toplar in njiva pšenice. Takrat je bila še čisto nizka. Konji so jo vso popasli. Še poleti sem gledal proti gozdu v breg, od kod bodo pritekli konji. Ko sem začel hoditi v šolo po bližnjici na Sela, sem se zmeraj samo tega bal, da bo od kod priteknel kakšen konj. Nekaj vozov so vzeli kmetje, nekaj pa so jih pobrali partizani. Pri nas ni ostal noben voz več. Kar pa je ostalo robe, je naša mama znosila v Laz, to je bil pašnik nad hišo, in zakopala. Velikokrat sem vprašal mamo, kje je to, pa nisem mogel izvedeti, da ne bi šel tja in kopal. Ljudje so bili sploh zelo splašeni. Tudi moja mama, tako da si ni upala o tem veliko govoriti.

Mi smo med vojno večkrat bežali. Velikokrat smo se skrivali v nekem hlevu pri Markučnikovih in v kleti pod zemljo pri Prilesniku na Podhruški. Naša hiša je bila na samem, izpostavljena. Čim je bilo kaj nevarnega, se je mami zdelo bolj varno, da gremo od hiše, kot pa da ostanemo doma.

Spomnim se, še pet let nisem bil star, ko so Nemci napadli partizane. Cesta teče sredi doline, zraven je potok. Naš pes, Šeko mu je bilo ime, je tekel dol po cesti. Takrat so se začeli streljati med seboj. Na obeh robovih so imeli skopane strelske jarke. Tekel sem k mami in ji rekel: »Mama, Šekota so ustrelili!« Mama je šla ven pogledat, kuža pa je nepoškodovan prilezel iz potoka.

Spomnim se tudi pripovedovanja svoje mame, ko naj bi se srečali nemška in partizanska četa nekje na Selih in ni počil niti en strel. Šli so kot po dogovoru drug mimo drugega. Če bi bili namesto partizanov belogardisti, bi sedaj na veliko pisali o kolaboraciji, tako je pa vse tiho o tem.

Zgodovina je res zanimiva.

Ivan Nograšek

SPOMINI NA POVOJNA LETA V TUNJICAH

Že v začetku leta 1945 je bilo jasno, da Nemci počasi izgubljajo vojno. Kljub temu ali pa prav zato so izvajali še hujše represalije za prav vsako majhno dejanje, ki je bil izvedeno proti njim. Ruska rdeča armada je že potiskala Nemce proti njihovi domovini. Osvobodili so internirance v koncentracijskem taborišču Auschwitz. Z zahoda pa so jih preganjali zavezniki, ki so se pred tem izkrcali v Normandiji.

Ljudje so težko pričakovali konec vojne. Ni pa se še vedelo, kakšen režim bo zavladal glede na državljansko vojno. Na eni strani je bila partizanska vojska z boljševističnimi idejami ali, kot bi danes rekli, skrajno levo usmerjena in na drugi strani domobranska vojska. Nihče pa ni pričakoval, da bosta prav konec vojne in čas po njej najbolj krvava. Na spominski tabli žrtvam druge svetovne vojne imamo v Tunjicah zapisana imena 36 žrtev. Če bi jih in dokler so jih delili na dve nasprotni strani, jih je bilo na obeh straneh enako, to je po osemnajst.

Devetega maja je bilo uradno konec vojne v Evropi. Noč pred tem, točno opolnoči, je feldmaršal Keitel pred ruskim maršalom Žukovom in ob prisotnosti visokih oficirjev treh strani podpisal brezpogojno kapitulacijo Nemčije. Zmagovalca sta tako postala dva. Na eni strani Sovjetska zveza in na drugi strani zahodni zavezniki. Pričakovati je bilo, da se bodo moške in fantje vrnili domov, pa temu ni bilo tako. Žene in matere so hodile molit in na križev pot po kolenih, po bodečem pesku z Źal na kamniško Kalvarijo. Vsak večer smo molili roŹni venec z dodatkom desetke

– »da bi se živ vrnili«. Nekaj se jih je čez kakšna dva meseca vrnilo. Ujetniki iz Rusije so se vračali pozno jeseni. Jože Koželj – Jerušekov, letnik 1926, je dobro pomnil, da se je vrnil domov 27. oktobra. Nekateri pa tudi kasneje. Ker pa so danes že vsi pokojni, so tudi datumi pozabljeni.

Od nikoder pa ni bilo tistih, ki so bili v beli gardi oziroma pri domobrancih, čeprav so bili še malo pred koncem v bližini doma. Jeseni se je vrnil Florjan Koželj – Spodnji Naumov, ki je nekako dal vedeti, da je bil z nekaterimi v taborišču Teharje, od koder so zaprte ponoči odvažali na morišča. Eden izmed njih je bil Henrik Malež – Kotarjev, ki je prav zadnje dni z domobranci odšel čez Ljubelj. Njegova mama Reza je še desetletje upala, da se bo nekoč pojavil na pragu. Njegove smuči je kot relikvijo čuvala v spomin nanj, toda zaman. Gotovo je ostal nekje v Barbarinem rovu – kot mučenik.

Sedem Tunjičanov je bilo takih, ki so bili na dan konca vojne še živi, potem pa so izginili. Nekatere stvari je povedal Janez Gerkman – Matijev, ki je bil zaprt med drugimi v škofovih zavodih v Šentvidu. Tudi od tam so kamioni vozili mlade fante proti Kočevju, danes vemo, da v jamo pod Krenom. Vsaj za tri skoraj zagotovo vemo, da je bila pot v Kočevski Rog njihova zadnja pot. To so Jernej Nograšek – Zgornji Naumov, Petek Anton – Jeršinov in Janez Golob – Zgornji Golobov.

Nekaj naših rojakov, ki pa so ostali živi, se ni vrnilo domov, verjetno zaradi strahu pred novo oblastjo. Ostali so v Avstriji, Holandiji, Braziliji in Severni Ameriki.

Tiste majske dni leta 1945 se je sprožil velik begunski val v Hrvaški Slavoniji. Svojci vojakov, ki niso bili na strani, ki je zmagala, niso upali počakati, kako se bo zmagovita stran znesla nad njimi. Nastala je večdnevna kolona vprežnih vozil in trume pešcev, ki so se želeli umakniti na severno stran Karavank. Pomikali so se nekje po porečju reke Drave proti Avstriji.

Mejo so hoteli prestopiti menda proti Pliberku, kjer je prehod najbolj v nižini. Toda prav tam so se umikale tudi kolone nemških vojakov z Balkana. Partizani pa jim tega niso dovolili. Zato so tam potekale hude bitke še kar precej dni po koncu vojne. Najhuje je bilo pri kraju Poljane pod hribom Dolga brda, ki se raztezajo proti mejnemu prehodu Holmec. Begunci zato niso mogli najti drugega prehoda v Avstrijo. Odločili so se prebiti do enega izmed gorenjskih mejnih prehodov. Prišli pa so samo do Kamnika, od koder so jih množično vozili na morišče v Kamniško Bistrico. Kako se je to dogajalo, je dobro opisal Kamničan Tone Stele – Lectarjev. Vozove in vse, kar so imeli ti nesrečniki s seboj, so pustili tam na Grabnu za Kobalovo tovarno metel proti železniški progi, ki vodi proti smodnišnici. Tisti čas je bil tam še nepozidan travnik. Sam se spomnim, da so se nekateri hoteli s tem okoristiti. Pobirali so jermene od vpreg in jih po Tunjicah menjali za žganje, saj denarja ljudje niso imeli. Vem, da je bilo tudi nekaj hrvaških konj privedenih v Tunjice. Toda te so kasneje zaplenili.

Ker so te stvari na splošno ljudem znane, bom poskušal zapisati nekaj primerov, kako so tiste čase doživljali nekateri v Tunjicah, ki so mi svoja doživetja sami pripovedovali ali pa se jih sam spominjam.

Jernej Koželj – Jerušekov (1928–2007)

Kot 17-letni fant je bil poklican na nekakšno predvojaško vzgojo. Iz Kamnika so četo zelo mladih fantov odpeljali na Kopišča. Tam so morali zakopavati pobite begunce. Nek znani partizan, ki se mu je iz brzostrelke še kadilo, mu je zagrozil, da bo, če bo kaj izblebetal, takoj med tistimi, ki ležijo vsenaokrog. Vsa leta je skrivnost v strahu držal za sebe. Šele nekaj let pred smrtjo, ko tistega, ki mu je grozil, ni bilo več, nam je to še vedno v strahu povedal.

Slavko Sedušak – Sušakov (1920–2012)

Bil je partizanski kurir na kamniškem koncu. Ker je teren dobro poznal, je največkrat nesel pošto s Kolovca na Dolge njive tam na oni strani Krvavca, kjer so imeli shajališče oziroma javko. V hajki pod Sv. Miklavžem v Tuhinjski dolini je bil ujet. Z njim pa tudi njegov brat Jože. Z debelo vrvjo so zvezana javno odgnali na zaslišanje v Kamnik, kjer so jih neusmiljeno pretepali. Odpeljali so jih v Begunje, kjer so jih nadalje zasliševali in pretepali. Na še posebno mučenje so jih vozili na Bled. Naslednja postaja je bil Dachau. Tam je Jože zbolel in v nekaj dneh umrl. Slavka pa so premestili v Matthausen. Ker mu je zdravje služilo, je tudi to taborišče preživel.

Z velikim pričakovanjem se je maja 1945 vračal z vlakom proti domu. Toda, ko je vlak pripeljal čez predor na slovensko stran, so v vagon vdrli agenti udbe, Slavka in še nekaj njegovih sotrpinov so vklenili. Odpeljali so ga v Ljubljano na zaslišanje pod pretvezo, da dveh takih zloglasnih taborišč zagotovo ne bi preživel, če ne bi sodeloval z Nemci. Sledila je kratka sodba: dvanajst let strogega zapora. Vlačili so ga po deloviščih v Kočevju, Novem Beogradu in na težkem ročnem delu na cesti Zagreb–Beograd. 1000 jetnikov je imelo eno pipo za vodo. V sedmo nadstropje so na ramah nosili betonske nosilce. Slavko se je dobro spominjal, kako so govorili, da mladina gradi Novi Beograd. Gradili so ga arestantje, mladina pa se je zabavala. Najhuje mu je bilo, ko mu je umrla mama, pa ni mogel na pogreb. Po kakšnih šestih letih je bila amnestija. Pa spet razočaranje. Ko je prišel domov, ga je že čakal poziv na služenje vojaškega roka. Šele leta 1952 je po celem desetletju peklenskih let prišel domov in prevzel Sušakovo kmetijo.

Adalbert Heigel – izgubljeni nemški vojak (1911–1957)

Avstrijec po rodu, služil je v nemški vojski v Grčiji. Kot vojak poražene vojske se je čez Balkan vračal proti domu. Nekje na našem koncu je bil zajet. Kot ujetnik je z drugimi njemu enakimi kosil na grajskem travniku kriške graščine pod budnimi očmi oboroženih stražarjev. Ob priliki je prosil stražarja, da bi opravil svojo biološko potrebo za grmovjem. To odobritev je izkoristil in stekel v bližnji gozd. Stražar je sprožil nekaj strelav za njim in ga zadel v stegno noge. Vseeno mu je uspelo pobegniti proti severu. Plazil se je ob potoku, dokler ni drugi dan opazil na neki njivi skupine ljudi. Bili so to Gmajnarjeva oče in mati ter obe hčeri. Ubežnik, recimo mu Bertl, kot smo ga pozneje klicali, jim je s kretnjami kazal, da nujno potrebuje pomoč. Oče je kot nekdanji vojak avstro-ogrške vojske znal nekoliko nemško, zato je kmalu ugotovil, kakšno pomoč potrebuje. Pospremili so ga do hiše in mu na podstrešju pripravili ležišče. Nahranili so ga, saj je bil že zelo lačen. Obvestili so zdravnika v Cerkljah, znanega Bolčarjevega doktorja iz Zaloga, ki so mu popolnoma zaupali. Ranjenca je obiskal, razkužil in mu oskrbel rano. Mož je počasi okreval, nikoli več ni pomislil, da bi zapustil to hišo. Gmajnarjeva starša sta kmalu umrla. Pri hiši sta ostali le še dve mladi dekleti, Johanca in Micka, ter skrivnostni nemški vojak Bertl. Ker je Gmajnarjeva hiša povsem na samem, je skrivnost ostala celih sedem let neodkrita. Potem pa so nekega dne prišli možje v modrem. Kasneje sem enega izmed njih zelo dobro spoznal. Povedal mi je, da je bilo miličnike pošteno strah, saj so bili prepričani, da je skrivač gotovo oborožen. Pa ni bilo nič od tega. Povsem mirno so ga odpeljali v Kamnik na zaslišanje. Nič slabega mu niso mogli očitati, zato so ga izpustili. Kmalu je Bertl dobil delo pri gradbeni firmi. Znal je veliko del, po vrhu pa je bil še muzikant, ki je igral klarinet na marsikateri ohceti v Tunjicah. Prvo delo, ki ga je dobil, je bilo tlakovanje začetka tunjiške ceste od Kamnika do železniške proge. Imel pa je eno nerodno obveznost, da je moral vsako leto podaljševati neke

papirje na avstrijskem konzulatu v Zagrebu. Vsaj dvakrat so ga prisilno poslali domov proti Avstriji, pa je vselej, preden je vlak zapeljal v predor nad Jesenicami, skočil z vlaka in se peš vrnil k svojima dekletoma.

Tunjčanom se je Bertl zelo priljubil, ker je bil zelo družaben in prijeten s svojo posebno govorico, ki se je naučil med samimi ženskami. Na veliko žalost vseh, ki smo ga poznali, pa je vlak v Ljubljani v neznanih okoliščinah povozil nekdanjega nemškega vojaka, ki se nikakor ni hotel vrniti domov. Župnik je v mrliško knjigo zapisal: »V 46. letu je 29. januarja 1957 umrl Adalbert Heigel aus Gablitz bei Wien.«

Jože Smolič – duhovnik

Jože Smolič se je rodil leta 1905 v Dobrničju na Dolenjskem. Med vojno je služboval na eni izmed župnij na Gorjancih. V njegovo župnišče so občasno zahajali tudi pripadniki bele garde, katere član naj bi bil tudi tam službujoči kaplan. Ob koncu vojne je za Smoliča postalo prenevarno ostati v teh krajih. Tako kot mnogo drugih se je tudi on odpravil proti avstrijski meji. Ker je bil že malo pozen, so mejo že pred tem močno zastražili. Po nekem naključju se je znašel v Tunjicah, kjer je bila fara tisti čas brez duhovnika.

Oprijel se je službe, ki se mu je kar sama ponujala. Za njim sta prišli tudi njegovi sestri. Sedem let je bil duhovni pastir v Tunjicah, ne da bi ga kdo preganjal. Farani so bili zelo zadovoljni z njim. Nato pa so nenadoma na večer 26. februarja 1952, mislim, da je bil ravno pustni torek, prišli možje od udbe in ga odpeljali v zapor. Nato pa so ga zasliševali v Novem mestu in mu očitali, da je sodeloval z belo gardo. Tunjiški možje so šli nekajkrat posredovat, da bi ga izpustili. Malo je manjkalo, da niso še njih pozaprl, češ, da se potegujejo za vojnega zločinca. Jeseni so ga obsodili na smrt, vendar so kazen takoj omilili na 20 let strogega zapora. Nekaj več kot desetletje kazni je dejansko tudi odslužil. V Tunjice se ni nikoli več vrnil.

Angelca Turnšek

OBNOVA CERKVE SV. BENEDIKTA V STRANJAH

Razglednica Stranj iz časa pred II. svetovno vojno. Opazimo lahko, da sta bila cerkev in zvonik ločeni gradbeni enoti, ki pa sta se s povojno obnovo združili v en sam objekt. (Domoznanska zbirka Knjižnice Franceta Balantiča Kamnik)

Po napadu partizanov 9. junija 1942 na nemško žandarmerijo, ki je bila v privatni hiši Karla Kočarja – Pogačarjevega v Zagorici ob vznožju hriba Gradišče, se je žandarmerija preselila v župnijsko zgradbo – župnišče, ki je bilo ob vznožju stranjske cerkve in je bilo po izselitvi župnika prazno. 6. oktobra 1944 pa so partizani v poznih večernih urah napadli tudi to zgradbo – postojanko. Streljanje je odmevalo vso noč brez prestanka. Naša družina: mama in pet otrok smo se zatekli v predkletni prostor in stisnjeni drug ob drugem preživeli noč, ne da bi vedeli, kaj se sploh dogaja. Partizani so napadali, žandarji pa so se odzivali iz dobro zavarovanih bunkerjev pod zgradbo skozi strelne line. Orožje je utihnilo proti jutru, ko se je začelo svitati in so se partizani začeli umikati. Posledica tega napada je bila: zgradba je pogorela. Nemci so napad in požar v bunkerjih preživeli in se nato prestavili v cerkev vrh hriba in jo v celoti izpraznili. Mnogo predmetov so Nemci uničili. Nekaj lesenih kipov, križev pot in še nekaj drugih predmetov pa so domačini rešili pred uničenjem. Nato so Nemci cerkev spremenili v vojaško utrdbo. Izdelali so 40 cm debelo železobetonsko ploščo, ki je prostor v cerkvi delila v dve etaži, in si uredili ustrezne bivalne prostore z vsemi pritiklinami. Okrog cerkve pa so zgradili bunkerje.

Po vojni so bile Stranje brez šole – partizani so jo požgali proti koncu leta 1943, brez župnišča, cerkve, ki je bila onesposobljena za verske obrede, in brez župnika.

Med okupacijo sta najnujnejše verske in duhovne dejavnosti na širšem kamniškem območju opravljala frančiškan pater Evstahij Berlec in nemški duhovnik Konstantin Hauschel^[1].

Stranjsko župnijo je po vojni leta 1945 – potem ko se je vrnil iz izgnanstva na Hrvaškem, kamor ga je izselil okupator – prevzel pater Martin

---

¹ Avtorica je patru Evstahiju posvetila nekaj misli v članku Izkušnje doživetege, objavljen leta 2003 v Demokraciji, št. 4, str. 47. Župnika Hauschla pa se avtorica spominja v nadaljevanju članka Izkušnje doživetege, ki je bil leta 2003 prav tako objavljen v Demokraciji, št. 5, str. 49.

Perc[2], frančiškan, ki je živel v Kamniku in se je v Stranje tako poleti kot pozimi vozil s kolesom.

Pater Martin se je razen z dušnopastirsko dejavnostjo moral spopasti tudi s težko nalogo – z obnovo opustošene cerkve. Povojna oblast v Kamniku obnovi cerkve ni bila najbolj naklonjena, a pater Martin je bil vztrajen in ni dopustil, da bi mu kdorkoli preprečil njegove načrte. Na začetku so bile maše kar na prostem. Preden so se lotili obnavljanja cerkve, je bilo treba odstraniti železobetonsko ploščo. To delo so z vso odgovornostjo in strokovnostjo opravili domačini, predvsem tisti, ki so delali v kamniški smodnišnici. Zatem so cerkev povečali oziroma podaljšali tako, da so jo združili z zvonikom, ki je pred tem stal ločeno od nje. Načrte za povečanje je izdelala Plečnikova učenka arh. Majda Neřima iz Kamnika.

Župnik pater Martin si je za obnovo cerkve želel pridobiti arhitekta Jožeta Plečnika, ki pa sprva ni bil pripravljen sodelovati. Po vojni se je arhitekt Plečnik čutil odrinjenega, naročil za delo ni dobil, zato se je domnevno tudi nekoliko umaknil. Po posredovanju frančiškana patra

---

² Pater Martin Perc je umrl 15. junija 1977. Za Samostanski nekrolog je njegov sobrat in prijatelj dr. Bernardin Sušnik o Martinu Percu zapisal (kratek povzetek): Bil je intelektualec v pravem pomenu besede. Pisatelj Rebula se je nekega večera na Sveti Gori, kjer je bil p. Martin gvardijan od leta 1962 do leta 1971, zapletel z njim v debato. Ocenil ga je je takole: »Ta človek je intelektualni čudež.« V nadaljevanju se p. Bernardin sprašuje: kdo ve, koliko talentov mu je Bog dal na življenjsko pot. Poznamo tiste, ki jih je razvil z lastno pridnostjo in vztrajnostjo, lahko pa samo slutimo tiste, ki mu jih življenjske okoliščine niso dale razviti. Njegova velika ljubezen je bila umetnost – slikarstvo, kiparstvo, predvsem pa arhitektura. Kot bogoslovec je hodil poslušat predavanja prof. Izidorja Cankarja iz umetnostne zgodovine – poleg teologije seveda. Ta velika ljubezen ga ni več izpustila. Ko se je po končani vojni iz izgnanstva vrnil v Kamnik, je prevzel upravo Stranj in Nevelj. In tako se je začelo najbolj plodno obdobje njegovega življenja. Navdušil je Plečnika, takrat že 70-letnika, da se je lotil obnove stranske cerkve. Rezultate poznamo – nastali so biseri cerkvene umetnosti. Nastale so prve krstilnice, za tiste čase drzne in moderne: Stranje, Mengeš, Dob, Črnuče itd. Kjer jih ni izpeljal sam, je bil boter – navdihovalec. In množica drobnarij, ki cerkev naredijo lepo: luči, kelihi, monštrance, omare, spovednice, rezbarije, svečniki, kljuke, ključi – nobena malenkost ni ušla očem dveh fanatikov lepote – Plečniku in p. Martinu. Nadalje p. Bernardin pove, da je Martin skromno rekel: »Imel sem milost, da sem smel sodelovati s Plečnikom.« Jaz pa si upam trditi: tudi Plečniku je bila dana milost, da je našel izvajalca Martina. Brez njega bi marsikaj ostalo zgolj na papirju, ali pa sploh ne bi nastalo. In doda: p. Martin je bil neutruđen naročnik in neutruđen izvajalec Plečnikovih načrtov.

Franceta Ačka in dr. Emilijana Cevca pa se je le odločil, da pride v Stranje pogledat, kaj se da narediti. Potem ko sta se arhitekt Plečnik in pater Martin sestala s krajani, je uvidel in spoznal, da si Stranjani želijo in so pripravljeni marsikaj storiti in tudi žrtvovati, da bi njihova cerkev spet postala svetišče. Zato ni več okleval, ampak se je z veliko ljubeznijo in požrtvovalnostjo lotil izdelave načrtov za obnovo opustošene cerkve.

Klopi je izdelal Alojzij Kladnik leta 1947. Na sliki sta vidni dve postaji starega križevega pota, ki so ga po letu 1948 nadomestili s slikami križevega pota slikarja Leopolda Layerja. (Arhiv družine Turnšek)

Za tem je bilo treba poiskati mojstre obrtnike, ki bi bili sposobni in pripravljeni uresničiti Plečnikove zamisli in načrte. Imeli so srečo, saj so jih v glavnem našli kar doma v Stranjah in v bližnji okolici. Ti strokovnjaki so bili: Andrej Malež, vodja zidarских del, kamnosek Franc Vetorac, mizarji Franc Koncilja iz Mekinj, Alojzij Kladnik³, Ciril Uršič, Jože Gradišek, tesar Janez Kočar – Pogačarjev, kipar in rezbar Maks Bergant iz Kamnika, umetni kovač Franc Končan iz Domžal, pasarski mojstri Alojz Pirnat in

---

³ Ne Franc Kladnik, glej: TURNŠEK, Angelca. 2003. Biser v Stranjah. Demokracija, št.47, str. 42.

*Glavni oltar je posvečen farnemu zavetniku sv. Benediktu, na levi je stranski oltar Žalostne Matere božje, na desni pa stranski oltar sv. Martina.
(Arhiv Župnijskega urada Stranje)*

Obiskovalce cerkve prevzame pogled na umetno oblikovane elemente notranje cerkvene opreme. (Arhiv Župnijskega urada Stranje)

brata Žmuc iz Ljubljane, izdelovalec orgel Franc Jenko pa iz Šentvida pri Ljubljani. Ti mojstri so zvesto sledili Plečnikovim zamislim, načrtom in tako ustvarili prečudovite umetniške stvaritve. Plečnik se je pogosto sestajal z njimi in tako spremljal, kako dela potekajo in nastajajo. Znal pa jim je tudi prisluhniti in se jim prilagajati. Vsi omenjeni so žal že pokojni. Tudi nekaterih domačinov, ki so pobljže spremljali obnovo cerkve, ni več med živimi. Z njimi je odšlo mnogo dragocenih izkušenj in dejstev iz tega za Stranje in Stranjane bogatega obdobja.

Jože Plečnik je v novo podobo cerkve vključil tudi nekaj del iz prejšnje cerkve. V prezbiterij je namestil kipe sv. Petra, sv. Pavla, sv. Janeza Evangelista in sv. Marka, kip Boga Očeta pa v krstilnico. Križev pot so začasno namestili v cerkveni ladji. Po letu 1948 so ga nadomestili s slikami križevega pota slikarja Leopolda Layerja, ki jim je Plečnik dal lepe okrogle okvirje. Te slike so bile pred vojno v marijaniški kapeli v Ljubljani.

Arhitekt Plečnik je imel to izjemno lastnost, da je znal ohranjati predmete, stvari, ki so pri obnavljanju prišle na dan. Tako so na primer v stranski zakristiji, ko so odstranjevali omet, naleteli na fresko, ki je Plečnik ni dovolil nazaj zazidati, ampak jo je lepo uokviril, da je po stoletjih zasijala potomcem. Žal so jo pred leti pri ponovni obnovi cerkve spet zazidali.

Naj tukaj omenim, kako domiselno je Plečnik izkoristil prvotni vhodni del zvonika, ki je po združitvi s cerkvijo izgubil svoj namen. Vanj je umestil krstilnico, ki je nekaj posebnega, enkratnega. Vstop v zvonik pa je speljal od zunaj z montažnimi zavitimimi betonskimi stopnicami v eno etažo višje.

Dela za obnovo opustošene stranske cerkve so potekala z velikim pogumom, zanosom, ljubeznijo in požrtvovalnostjo tako Jožeta Plečnika, župnika patra Martina, ki je bil gonilna sila, župljanov kot tudi domačih in drugih znanih ustvarjalcev, izvajalcev, pa tudi mnogih ljubiteljev umetnosti in cerkve, ki so pri njeni obnovi na različne načine sodelovali.

*Arhitekt Jože Plečnik (levo) in župnik pater Martin Perc
pred glavnim oltarjem (Arhiv družine Turnšek)*

*Župnik p. Martin (sedi levo) in škof Anton Vovk v družbi z duhovniki
z okoliških župnij, ki so se 8. avgusta 1948 udeležili blagoslova glavnega
oltarja v cerkvi sv. Benedikta v Stranjah. (Arhiv družine Turnšek)*

*Današnji pogled na cerkev sv. Benedikta v Stranjah, ki so jo Nemci med vojno preuredili v utrjeno postojanko, po končani vojni pa jo je arhitekt Plečnik spremenil v umetnostni muzej, v katerem je vsak delček cerkvene opreme izdelan z vrhunskim znanjem mojstrov umetnostne obrti.
(Arhiv Župnijskega urada Stranje)*

Po mnenju dr. Damjana Prelovška sodi stranjska cerkev med najpomembnejša Plečnikova dela po vojni[4].

Leta 1948 sta bila glavni oltar in celotna cerkev opremljena do te mere, da je bila 8. avgusta blagoslovitev glavnega oltarja. Ta obred je opravil škof Anton Vovk. Tisti dan je bil za župljane velik, saj je njihova cerkev spet postala svetišče. 17. septembra 1950 je škof Anton Vovk ponovno prišel v Stranje, da je birmancem podelil zakrament svete birme. Ob tej priložnosti je blagoslovil tudi oba stranska oltarja.

Ker so bile Stranje brez župnišča, je pater Martin škofa Vovka in duhovnike iz okoliških župnij, ki so sodelovali pri slovesnih obredih,

---

⁴ Enciklopedija Slovenije 15, 2001, str. 178.

pogostil v našem domu. Naša mama Angela in še neka gospa iz Kamnika, imena se ne spominjam, sta pripravili zanje slovesna kosila.

Jože Plečnik se takih in podobnih dogodkov ni udeleževal, večkrat pa je prišel v Stranje. Spominjam se, da je dan ali dva pred blagoslovitvijo glavnega oltarja prišel v Stranje sam, brez spremstva. Iz Kamnika ga je s konjsko vprego pripeljal Balantičev Tone – Dolinškov. Očitno si je želel ogledati, kako je cerkev pripravljena na slovesni obred. Čakala sem ga pred cerkvijo, da mu odprem vrata. Dolgo se je zadržal v notranjščini, jaz pa sem bila zunaj. Vsake toliko časa sem malce pokukala skozi priprta vrata in ga videla, kako se v svoji značilni drži sprehaja po cerkvi in si ogleduje vsak delček svoje umetniške stvaritve. Ko je prišel iz cerkve, je bilo na njegovem obrazu videti rahel nasmeh. Očitno je bil zadovoljen.

Nato sva molče odšla proti našemu domu. Mama ga je čakala s kosilom. Po vnaprejšnjem dogovoru mu je pripravila kislo zelje in ajdove žgance. Po kosilu, še vedno v svojem svetu, se je z nekaj prijaznimi besedami poslovil in že ga je čakal Dolinškov Tone, da ga odpelje do Kamnika. Naprej do Ljubljane se je peljal z vlakom, kar je bila že ustaljena praksa. Redko je pristal na kakšno drugo prevozno sredstvo.

Zgodovinski pregled cerkve in Plečnikove umetnine ter njihovo simboliko je predstavil in podrobno opisal Trepel^[5] (2010).

V našem domu so se večkrat ustavili tudi: arh. Anton Bitenc, arh. Majda Neřima, dr. France Stele, Franc Končan, Alojz Pirnat s soprogo, dr. Emilijan Cevc s soprogo, prof. Primož Ramovš in drugi, ki so zaradi strokovnosti ali iz ljubiteljstva do umetniških stvaritev spremljali obnovo stranjske cerkve.

---

⁵ TREPTEL, Janez. 2010. Cerkev v Stranjah. V *Kamniški zbornik* 20, ur. Marjeta Humar, str. 167–178. Kamnik: Občina

Stranjska župnija je bila po vojni tudi brez organista in brez pevskega zbora. Že po tradiciji je delo organista sodilo k naši družini. Najstarejši brat Franko je bil glasbeno zelo nadarjen. Že pri svojih 16 letih je ustanovil pevski zbor in ga vodil skoraj 10 let. Na začetku so pevske vaje tedensko potekale pri nas doma, kjer je bil na razpolago očetov klavir. Drugega primerne prostora za vaje ni bilo. Pozneje pa so imeli pevske vaje v cerkvi ob spremljavi harmonija, in to ob nedeljah popoldne. Franko je bil namreč že v Ljubljani in je le za konec tedna prihajal domov.

Pevskim vajam se je pozneje pridružil tudi pater Martin, ki je bil velik ljubitelj in poznavalec glasbe. Tako sta p. Martin in Franko skupaj ustvarila dober cerkveni pevski zbor, ki je navdušil celo škofa Antona Vovka. Leta 1950 so v cerkvi postavili nove orgle, kar je bilo za Franka posebno doživetje.

Vse od leta 1946 do približno leta 1956 je bila naša družina vključena v različne dejavnosti pri cerkvi.

**Ureditev Parka spomina
in opomina v Kamniški
Bistrici**

Igor Podbrežnik

VRNILI SMO JIM BESEDO

Spomenik žrtvam II. svetovne vojne in revolucionarnega nasilja na kamniških Žalah je oblikoval arhitekt Bojan Šlegel. (Foto: Primož Zupan)

*Spomenik žrtvam vojne in revolucionarnega nasilja na
kamniških Žalah*

*Poleg spomenika žrtvam II. svetovne vojne in revolucionarnega nasilja je
bila leta 1990 posajena tudi spominska lipa. (Foto: Primož Zupan)*

31. oktobra 1990 se je odprlo nebo, začelo je močno deževati in lilo je še nekaj dni. Reševalci so razmišljali, da minirajo Titanov jez, saj je narasla Bistrica grozila preplaviti južni del Kamnika, poplavljen je bila cesta proti Stranjam, prožili so se močni plazovi, poškodovana je bila cesta v Kamniško Bistrico. Ko se je deževje uneslo, ni bilo moč prepoznati doline Bistričice, v Lasenem v Tuhinjski dolini je neurje odprlo prikrito grobišče povojnih pobojev, pomoč v Luče in naprej v Logarsko dolino je lahko prispela le s kamniške strani čez Podvolovljek. Bil je pravi sodni dan.

Tega dne so po poročanju Romane Grčar[1], danes že pokojne novinarka Kamniškega občana, »na kamniških Žalah posadili spominsko lipo in odkrili spomenik žrtvam, padlim v vojni in tik po njej«.

Danes bi rekli, da so v Kamniku že pred četrto stoletje postavili in slovesno odkrili spomenik žrtvam druge svetovne vojne in revolucionarnega nasilja. In rekli bi lahko tudi, da so se takratni kamniški politični voditelji zavedali pomena sprave ali vsaj nujne narodne pomiritve v času, ko se je Slovenija z odločnimi koraki pomikala po poti k samostojni državi, ko je bilo v zraku čutiti tudi nevarnost policijskega ali celo vojaškega posega zveznih oblasti iz Beograda.

Na svečanosti, ki sta jo pripravili profesorici kamniške gimnazije Tina Romšak in Mojca Poznanovič ter Tone Ftičar, ki je bil v tistih časih zaposlen na občinski zvezi kulturnih organizacij, so člani študentskega pevskega zbora Cantemus pod vodstvom pevovodje Janeza Klobčarja kljub hudemu nalivu skrbno izpeljali program in zapeli nekaj pesmi, ki so prisotne, tako je zapisala Grčarjeva (prav tam), »popeljale v tiste davne čase, ki za marsikoga še niso pozabljeni: Rož, Podjuna, Zila, Kocbekovo Odprta so vsa vrata, Voduškovo Bleščečo tihoto, Rožmarin, Kajetana Koviča Deželo nerojenih, Grafenauerjevega Gosta in Lipo«, na koncu slovesnosti

---

¹ Objavljeno v Kamniškem občanu št. 15 (30), ki je izšel 12. novembra 1990.

pa so zapeli tudi Zdravljico, ki je takrat budila nacionalna čustva in željo po samostojnosti, in tako izrazili prepričanje, »da ima že sedanja generacija priložnost zgraditi takšno domovino, da bomo pod krošnjo tega drevesa lahko živeli skupaj ljudje vseh mogočih političnih barv, ver in prepričanj«.

Igor Podbrežnik, podpredsednik Skupščine občine Kamnik, in Pavle Ocepek, predsednik Zbora krajevnih skupnosti, ki je simbolično prilil vodo novoposajeni lipi, sta odkrila spomenik in položila venec v spomin vsem žrtvam, ki jim je obeležje namenjeno.

Po poročanju Grčarjeve (prav tam) je Maksimiljan Lavrinc, predsednik Skupščine občine Kamnik, v slovesnem nagovoru izrekel naslednje misli:

»Ve se, da so tudi pri nas grobovi, ki to še včeraj niso smeli biti. Ker imajo po občem civilizacijskem pravilu vsi mrtvi pravico do spomina, je treba ta del naše zgodovine ponovno proučiti in presoditi. /.../ Nobena ponovna presoja pa ne bo mogla izpodbiti ugotovitve, da sta čas vojne in revolucije obdobji, ko človeško življenje ne velja veliko, da je to čas, ko veselje enega pomeni žalost drugega. /.../ Popolnoma se zavedamo, da je to šele začetek nečesa, kar mora zoreti, dozori pa lahko le v vsakem posamezniku posebej. Želimo si, da bi bil spomenik, ki ga danes odkrivamo, mejni kamen med časi, ko so bile te žalostne in hude reči še mogoče, in med časi, ko ne bodo več, ker bo človek le spoznal norost takšnega početja.«

Neurje, ki se je razbesnelo v času slovesnosti, je besnelo tudi naslednji dan. Je bilo to morebiti skrivnostno sporočilo, da čas za spravo še ni prišel. Naslednje jutro smo se namesto na grobove namenili eni k rekam, potokom, hudournikom in nemočno strmeli v posledice razdiralne moči vodne ujme, drugi so šli reševati, kar se je v poplavljenih kletih in stanovanjih ob reki Kamniški Bistrici sploh dalo rešiti, tretji so s krampi in lopatami odkopavali ogromne nanose zemlje s cest, ki so jih zasuli plazovi, odstranjevali zagozdeno vejevje in hlodovino izpod mostov, ...

Huda ura je minila, trajalo je več let, da so bile zaceljene vse rane v naravi, ki so jih povzročili podivjani hudourniki, potoki in reka Kamniška Bistrica. Mnogo truda in finančnih sredstev je bilo potrebnih, da so se obnovile poškodovane ceste in stanovanjske hiše.

Po dežju in silnem opustošenju, ki so ga pustile za seboj podivjane vode, je prišlo tudi pismo Tilke Jesenik^[2], sestre pesnika Franceta Balantiča, katerega verzi so izpisani pod verzi Karla Destovnika Kajuha. Jesenikova je izrazila prepričanje, da »kamniška lipa sprave ne pomeni iskrenosti in kot taka ne vodi k spravi«, in spraševala odgovorne, zakaj »se je v spomenik vklesalo Balantičeve verze, ki tja ne sodijo. Vem, da je v Balantičevi poeziji mogoče najti verze, ki bi bili primernejši za spomenik sprave. Pesnik je bil z vsem srcem Kamničan, zato bi morali nameniti Kamniku njegovo lepšo in svetlejšo misel.«

Tilka Jesenik je napovedala žalostno usodo lipe in spomenika. Lipa sprave se je dobro ukoreninila in osamljena pognala proti nebu. Vprašanje, kje raste kamniška lipa sprave, je za večino Kamničanov nerešljivo. Vendar lipa lepo raste, počasi postaja mogočno drevo, nič ne kaže, da ne bi bila kos viharjem.

Spominsko znamenje žrtvam druge svetovne vojne in revolucionarnega nasilja tudi še stoji. Zdi se, da se nasledniki takratne občinske oblasti sramujejo in počutijo nelagodno ob omembi njegovega pravega imena, še posebej jih moti beseda »revolucionarno nasilje«. Tudi v popisu spomenikov ga ne najdemo pod pravim imenom, saj so ga strokovnjaki spomeniškega varstva iz Kranja v registru spominske dediščine vpisali kar kot Balantičev spomenik, čeprav vsi vemo, da stoji Balantičev spomenik v Novem trgu, kjer je bil veliki slovenski pesnik tudi rojen. Vodstvo občine in predstavniki domoljubnih društev na dan vseh svetnikov vence polagajo

---

² Objavljeno v Kamniškem občanu št. 16 (30), ki je izšel 26. novembra 1990.

pri spomeniku brez imena, pogosto pa zapišejo, da so venec položili »pri piramidi«. In tako vede ali nevede zamolčijo sporočilo spomenika, ki ga je postavila demokratično izvoljena občinska oblast, prva po volitvah 12. decembra 1937 v takratnih občinah Kamnik, Komenda, Kamniška Bistrica, Sela pri Kamniku, Šmartno v Tuhinju in Tuhinj³.

Lipa, ki je bila posajena leta 1990, je lepo rastla. Leta 2015 je pod svojo bogato krošnjo sprejela obeležje, ki ga je občina Kamnik postavila v spomin Edvardu Peperku, padlemu vojaku v vojni za Slovenijo. (Foto: Primož Zupan)

---

³ Občinske volitve v 16 občinah: Slovenske občine za dr. Korošca. 1937. *Ponedeljski Slovenec*, leto X., št. 50, str.1.

Park spomina in opomina Kamniška Bistrica

Člani upravnega odbora Društva Demos na Kamniškem so jeseni 2013 obiskali grobišča povojnih pobojev, ki jih je Skupščina občine Kamnik leta 1994 označila s spominskimi križi, ker jih je zanimalo, kako so vzdrževana. Vodstvo društva je s stanjem grobišč povojnih žrtev revolucionarnega nasilja na Kamniškem seznanilo tudi župana komendske in kamniške občine. K temu so jih dodatno spodbudili tudi številni občani, ki se pogosto obračajo na člane društva z vprašanji, ki so povezana z urejanjem teh grobišč.

Aprila 2014 je Srečo Žagar, domačin iz Kamniške Bistrice (drugi z leve), pokazal mesto, kjer naj bi bilo grobišče. Ogleda so se udeležili dr. Jože Dežman, mag. Igor Podbrežnik in Anton Stele. (Foto: Matevž Skamen)

V začetku leta 2014 je žled v gozdovih v okolici Kamnika povzročil ogromno škodo. Posledice naravne ujme so bile vidne še dolgo, saj je bil obseg poškodovanih gozdnih površin resnično izjemen, sanacija pa težavna, še posebej v hribovitih delih občine.

Pogovori z občani potrjujejo domnevo, da se obsežnost in nasilnost dejanj, ki jih je povzročila oblast v prvih mesecih po koncu druge svetovne vojne, še vedno poskušata prikrivati ali vsaj zmanjševati, saj so bili vanje po vsej verjetnosti vpleteni tudi domači ljudje.

Spominski križi na grobiščih žrtev povojnih pobojev

Potrebno je poudariti, da je kamniška občina že leta 1994 za območja takrat že znanih in raziskanih grobišč in grobov povojnih žrtev revolucije uredila vprašanja njihovega zavarovanja in določila načine začasnega urejanja. Prav tako so se z občinskim pravnim aktom uredila vprašanja zavarovanja grobišč in grobov, ki takrat še niso bili raziskani ali celo še niso bili poznani, pa bi se morda odkrili kasneje. Opozoriti velja, da se je Skupščina občine Kamnik, ko je sprejela odlok o začasnem zavarovanju grobišč, lahko naslonila zgolj na veljavno zakonodajo, s katero sta se takrat urejali pokopališka in pogrebna dejavnost, saj zakonskih rešitev za grobišča žrtev povojnih pobojev še ni bilo. Takrat, leta 1994, tudi še ni bila poznana oziroma se je še vedno poskušala prikrivati dejanska razsežnost revolucionarnega nasilja med II. svetovno vojno, še posebej pa v mesecih po njenem koncu. Začasna pravna ureditev vprašanj grobišč in grobov povojnih žrtev revolucije je bila v tistem času izjemnega pomena, saj so se s tem do sprejetja sprememb in dopolnitev dolgoročnega in srednjeročnega plana občine in do sprejetja prostorskih izvedbenih aktov, s katerimi se dolgoročno opredelijo načini urejanja grobišč, preprečili nenadzorovani posegi na teh grobiščih. Občina je prevzela tudi skrb za krajinsko, komunalno in estetsko oblikovano ureditev raziskanih in evidentiranih

Načrti za spominske križe so delo arhitekta Bojana Šlegla, izdelala in postavila pa sta jih podjetnika Radovan Frleta in Janez Verovšek. Spominski križ sta postavila tudi na grobišče v dolini Svetelovega gozda na parc. št. 922, k. o. Podgorje. (Foto: Matevž Skamen)

Žalni obred za pokojne v Kamniški Bistrici je leta 2005 vodil črnogorski nadškof in metropolit dr. Amfilohije Radović, prisoten je bil tudi beograjski nadškof in metropolit dr. Franc Perko. (Vir: Mladina.si)

Dušan Niklanović je bil z bratom Vladom in z dr. Čedom Vukmanovićem eden od glavnih pobudnikov za postavitev sakralnega spominskega obeležja na Kopiščih. (Foto: Damjan Hančič)

Žalno slovesnost za vse žrtve pobojev na Kamniškem so leta 2010 opravili: Peran Boškovič, paroh Srbske pravoslavne cerkve v Sloveniji; oče Luka, iguman samostana Grbija iz Črne gore, in paroh Jerej Goran Šljivič iz Novega mesta. (Foto: Damjan Hančič)

grobišč. Na že znanih grobiščih so bili postavljeni spominski kovinski križi na betonskih podstavkih, na katerih so montirane litoželezne plošče z napisom: »Umrlim nasilne smrti po vojni leta 1945 Skupščina občine Kamnik aprila 1994«. S podrobnostmi dogodkov v tem žalostnem in tragičnem obdobju takoj po končani vojni in o lokacijah začasno zavarovanih grobišč pa se lahko seznanimo tudi v knjigi, ki jo je uredil Milan Šuštar^[1] (2004).

Junija 2005, šestdeset let po koncu II. Svetovne vojne in tragičnih dogodkih takoj po njenem koncu, je črnogorsko-primorski metropolit dr. Amfilohije Radović na Kopiščih opravil zadušnico za pobite pripadnike nekdanje jugoslovanske kraljeve vojske. Dogodka so se udeležili svojci in

---

¹ ŠUŠTAR, Milan. 2004. *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik: druga dopolnjena in popravljena izdaja*. Kamnik: Občina.

še živeči znanci in prijatelji žrtev povojnega nasilja, ki so iz Črne gore v Slovenijo pripotovali s posebnim letalom in z osebnimi avtomobili[2, 3].

Tudi junij leta 2010 je minil v znamenju spomina na pobite črnogorske četnike – vojake jugoslovanske kraljeve vojske v domovini, in civiliste, med njimi so bile tudi ženske in otroci ter številni intelektualci in duhovniki, ki so jih sredi maja 1945 enote jugoslovanske vojske pobile na kamniškem območju, zlasti v zgornjem delu doline Kamniške Bistrice. Na Kopiščih je najprej ob somaševanju predstavnikov Srbske pravoslavne cerkve potekala spominska maša za pobite Črnogorce, v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije pa je bila predstavljena knjiga, v kateri je Gregović[4] (2009) opisal tragične dogodke v maju 1945. (Hančič[5] 2010)

Projekt pravica do groba

Čeprav so bili v Kamniku prepričani, da poznajo vse prikrite grobove, pa temu očitno ni mogoče pritrditi. Tako so domačini iz Kamniške Bistrice članom Društva Demos na Kamniškem pokazali mesto, kjer naj bi bilo grobišče, kar je seveda potrebno raziskati in tako potrditi njegov obstoj. Očitno so bistriški gozdovi še polni skrivnosti, potomci takratnih

---

² VASOVIĆ MEKINA, Svetlana. 2005. Četnički Blajburg: U gori raste zelen bor. *Vreme* 755, 23. jun. 2005. Beograd: Vreme.

(Povzeto po <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=419814&print=yes>, dostop 12. 12. 2016)

³ GAČIČ, Siniša. 2005. *Od Ravne gore do Velike planine*.

(Povzeto po <http://www.mladina.si/94677/od-ravne-gore-do-velike-planine/>, dostop 12. 12. 2016)

⁴ GREGOVIĆ, Savo. 2009. *Pucaj, rat je završen: zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945: [sa imenima stradalnika Velikog zbjega od Podgorice do Kamničke Bistrice]*. Budva: Udruženje Otkrićemo istinu.

⁵ HANČIČ, Damjan. 2010. *Parastos za pobite Črnogorce v Kamniški Bistrici in predstavitev knjige o pobojih Črnogorcev v Sloveniji »Streljaj, vojna je končana«*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.

prebivalcev te enkratne gorske doline pa počasi zbirajo pogum in so končno pripravljeni povedati, kar so jim nekoč zaupali njihovi starši ali sosodje.

V začetku leta 2014 so člani Društva Demos na Kamniškem županu občine Kamnik predlagali, da se v Kamniški Bistrici primerno zavarujejo in označijo vse lokacije povojnih pobojev, na Kopiščih, kjer je Skupščina občine Kamnik leta 1994 postavila obeležje, pa se uredi osrednji del Parka spomina in opomina s spominskim sakralnim objektom, ki se blagoslovi v ekumenskem duhu. V društvu so bili prepričani, da je to pomembno tudi zaradi množičnega turizma v tem delu kamniške občine, saj sta urejen in pieteten odnos do umrlih in pravica do groba in spomina tudi zrcalo stanja našega duha na Kamniškem ter spodbuda ostalim slovenskim okoljem, da sledijo našim zgledom.

Pri oblikovanju predloga so se v društvu naslonili na razmišljanje Vidrih Perkove[6] (2013), ki je poudarila, da je odrekanje pravice do groba komurkoli zavržno dejanje,

»ki zanikuje najgloblje človeško bistvo, žali dostojanstvo posameznika in skupnosti ter kot nevidni rak duše in duha razkrajata celotno narodno občestvo. Slovenska rana je tako globoka, da je komajda moč še zaznavati njeno usodnost, krivda pa je naša skupna: tistih, ki so morili; tistih, ki so zagrebli in zamolčali; tudi vseh nas, ki smo obmolknili za dolga desetletja in niti danes na ves glas ne zahtevamo, da dobijo pobiti grobove in njihove duše najdejo zasluženi mir. Obnašamo se, kot bi bila demokracija naš plen in ne sad mnogih rodov, na nek skrivnosten, čuden način tudi tistih, ki so grozovite smrti umrli in še danes niso vredni groba in spomina.«

Perkova (prav tam) se je zato spraševala, s kakšno civilizacijsko pravico »odrekamo ljudem, ki jim največkrat niti ne poznamo identitete in tudi ne

---

⁶ VIDRIH PERKO, Verena. 2013. Pravica do groba – Sit tibi terra levis, naj ti bo zemljica lahka. V *Čas počasi briše*, ur. M. Humar in I. Podbrežnik, 25–38. Kamnik: Društvo Demos na Kamniškem.

njihove resnične krivde, pravico do groba? Kaj nam preprečuje, da ne izkopljemo, opravimo preiskav /.../ in njihove ostanke položimo v skupno grobnico, mesta smrti pa obeležimo s trajnimi, četudi preprostimi pomniki in s tem celotnemu slovenskemu narodu vrnemo civilizacijsko pravico do nadaljnega obstoja.«

V Društvu Demos na Kamniškem so v začetku leta 2014 sprejeli program Pravica do groba, s katerim so želeli izpolniti osnovno civilizacijsko dolžnost, da zamolčane mrtve vrnejo človeški skupnosti, kamor po naravnem in duhovnem redu tudi sodijo, prostore njihove smrti pa primerno označijo kot kraj kolektivnega spomina in opomina. S programom so želeli povezati vse, ki so uspeli pobegniti smrti ali so se na kakšen drug način uspeli izogniti smrti na enem od morišč na Kamniškem, in njihove svojce, ki si želijo, da grobišča postanejo dostopna in urejena, povezati pa so želeli tudi še živeče očitvice teh dogodkov po končani drugi svetovni vojni in zapisati njihove spomine.

Društveni projekt Pravica do groba je bil zasnovan skladno s temeljnim poslanstvom društva, kjer želijo ohranjati spomin na ključna obdobja narodne zgodovine, tudi državljanske vojne in povojnega revolucionarnega nasilja, krepijo temeljne civilizacijske vrednote zahodnega sveta, spodbujajo k strpnosti in nenasilju ter si prizadevajo za narodno pomiritev in spravo.

Koraki na poti do realizacije projekta Pravica do groba

Za uspešno realizacijo ambicioznega društvenega projekta so vzpostavili široko zavezništvo podpornikov projekta, v prvi vrsti predvsem z nevladno organizacijo Otkričemo istino – Dušan Niklanović, kjer so si že vrsto let prizadevali za postavitve primerne sakralnega objekta, Vladno komisijo za reševanje vprašanj povojnih množičnih grobišč, ki skrbi za izvajanje državne politike na tem vsestransko občutljivem področju, in občino Kamnik, ki oblikuje lokalno politiko ravnanja s prostorom. Projekt sta

podprli tudi Agrarna skupnost Meščanska korporacija Kamnik, takrat še denacionalizacijska upravičenka do zemljišč v dolini Kamniške Bistrice, danes pa že njihova dejanska lastnica, kar je dosegla po več kot deset let trajajočih postopkih po slovenskih sodiščih, in civilnodružbeni združenji Ob lipi sprave in Resnica in sočutje.

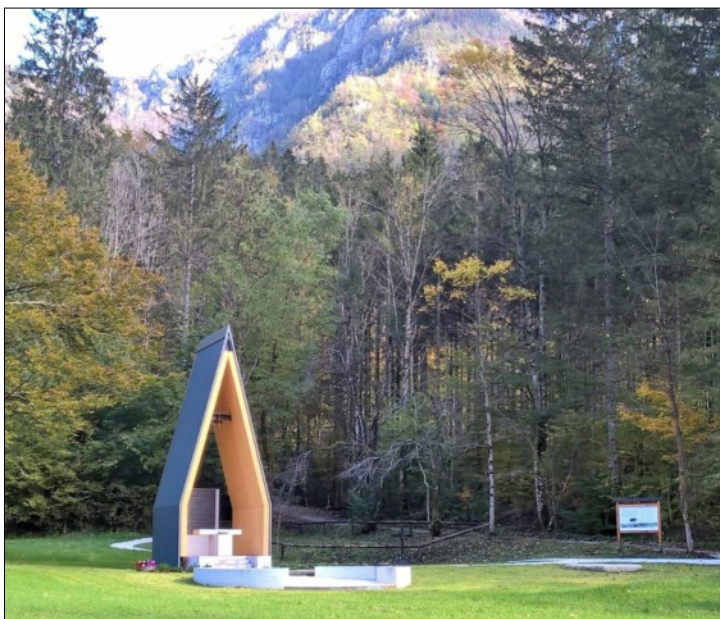
Oktober 2014 je občina Kamnik naročila izdelavo geodetskega načrta za osrednje območje predvidenega urejanja prostora, obe grobišči znotraj območja urejanja pa sta bili novembra tega leta vpisani v register vojnih grobišč, ki ga vodi Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, in sta bili tako zavarovani skladno z Zakonom o vojnih grobiščih.

Zaradi občutljivosti prostora v osrednjem delu načrtovanega Parka spomina in opomina je bila posebna skrb namenjena postavitvi sakralnega spominskega obeležja in ureditvi njegove okolice, zato so se v občini Kamnik, ki je bila naročnik načrtov za izvedbo del, odločili za vabljeni in odprti natečaj, ki so ga objavili tudi na spletni strani Zbornice za arhitekturo in prostor. Na ta način so želeli pridobiti najustreznejše arhitekturne in krajinske rešitve, ki bi v celoti upoštevale vse strokovne, estetske in simbolne kriterije na izredno občutljivem prostoru znotraj alpske krajine in v neposredni bližini vojnih grobišč. Natečaj je bil zaključen decembra 2014. Strokovna komisija, ki jo je imenoval župan Marjan Šarec, v njej pa so sodelovali predstavniki Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, komisije Vlade RS za reševanje vprašanj povojnih pobojev, nevladne organizacije Otkričemo istinu – Dušan Niklanović, Društva Demos na Kamniškem, Agrarne skupnosti Meščanska korporacija Kamnik in civilnega združenja Ob lipi sprave, pa je, med trinajstimi na natečaj prispelimi rešitvami, kot najboljši projekt izbrala rešitev arhitekta Andreja Mlakarja iz arhitekturnega studia Krog. Komisija je svojo odločitev utemeljila z obrazložitvijo, da je izbrana rešitev s svojim subtilnim posegom v prostor, s katerim je lepo dopolnila naravno okolje, in primerno izraženo

pieteto do grobišča zadovoljivo odgovorila na vse zahteve iz razpisa. Vse prispele natečajne rešitve so bile januarja 2015 razstavljene v prostorih občine Kamnik, arhitekt Mlakar pa je nagrajeno rešitev v nadaljevanju še nekoliko dopolnil in se tako približal željam strokovne komisije in delno tudi posebnim pričakovanjem nevladne organizacije Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović, kjer so se odločili, da prevzamejo celotno finančno breme realizacije projekta.

Društvo Demos na Kamniškem je oktobra 2014 na podlagi sklepa strokovne komisije, ki jo je imenoval župan Marjan Šarec, zaprosilo Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov RS, lastnika zemljišča, za soglasje za ureditev spominskega obeležja in spominskega parka. Društvo je pogodbo s Skladom kmetijskih zemljišč in gozdov RS sklenilo v začetku februarja 2015. S pogodbo je društvo pridobilo soglasje za ureditev prostora za verske obrede in komemoracije ter postavitev osrednjega obeležja, obenem pa je prevzelo obveznost, da z denacionalizacijskim upravičencem Agrarno skupnostjo Meščanska korporacija Kamnik doseže soglasje glede predvidenega posega, vse skladno s projektom in krajinskoarhitekturnimi rešitvami, ki naj bi jih pridobila občina Kamnik. Poudariti velja, da so bili v upravi agrarne skupnosti naklonjeni arhitektonskim rešitvam, ki so jim bile predstavljene, zato so se izjemno hitro pozitivno odzvali na prošnjo za soglasje.

Tako so bili izpolnjeni vsi pogoji za realizacijo ureditve Parka spomina in opomina Kamniška Bistrica in gradnjo kapelice, saj je občina Kamnik uredila vso potrebno dokumentacijo in pridobila soglasja za izvedbo del, društvo je pridobilo soglasji lastnika in denacionalizacijskega upravičenca za posege na zemljišču, nevladna organizacija Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović pa je bila pripravljena prevzeti finančno breme realizacije celotnega projekta. Doseženo stanje stvari je zahtevalo spremembo pogodbe, ki jo je Društvo Demos na Kamniškem sklenilo s Skladom

Park spomina in opomina Kamniška Bistrica s kapelico, ki je bila 13. junija 2015 blagoslovljena v ekumenskem duhu. (Foto: Matevž Skamen)

kmetijskih zemljišč in gozdov RS. V začetku aprila 2014 je Društvo Demos na Kamniškem doseženo soglasje za posege v prostor z aneksom k pogodbi preneslo na nevladno organizacijo Otkričemo istinu – Dušan Niklanović, občina Kamnik pa se je v tem aneksu pogodbeno zavezala za vzdrževanje objektov in parkovne ureditve.

Ivan Pristovnik, pooblaščenec nevladne organizacije Otkričemo istinu – Dušan Niklanović, je po podpisu pogodbenega aneksa in pridobitvi soglasja denacionalizacijskega upravičenca za posege na zemljišču, kar pa je bila zgolj formalnost, saj je bilo soglasje dano Društvu Demos na Kamniškem že januarja 2015, podpisal pogodbo z izbranim izvajalcem gradbenih del Žurbi Team iz Kamnika, nadzor nad gradnjo pa je izvajal Jože Berlec. Ivan Pristovnik je tudi organiziral slovesno postavitve temeljnega kamna, ki je bila 24. aprila 2015, gradnja pa je bila zaključena nekaj dni pred slovesnim blagoslovom kapelice, ki je bil 13. junija. Po odločitvi Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč so bila s sredstvi Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti urejena tudi tri grobišča izven osrednjega dela Parka spomina in opomina.

Promocija projekta Pravica do groba

V Društvu Demos na Kamniškem so se ves čas zavedali, da je realizacija tako zahtevnega projekta možna v sodelovanju s številnimi partnerji. Vedeli so, da so potrebni sodelovanje in podpora lokalne skupnosti ter vsaj deklarativna podpora državnih inštitucij. Ker so želeli, da se projekt realizira že v letu 2015, ko smo se spominjali 70-letnice teh tragičnih dogodkov takoj po končani II. svetovni vojni, je bil projekt dejansko izvedljiv le v sodelovanju z nevladno organizacijo Otkričemo istinu – Dušan Niklanović, ki je bila takoj pripravljena zagotoviti finančna sredstva za gradnjo sakralnega objekta in ureditev okolice.

Vendar so v društvu tudi vedeli, da je potrebno projektu zagotoviti medijsko podporo, saj so bili izvensodni poboji ves čas po vojni prikrivani javnosti, o njih se je zgolj šepetalo. Tudi po letu 1990 so si informacije o teh zamolčanih temah polpretekle zgodovine le počasi utirale pot do širše javnosti. Marsikje je kar narava poskrbela za odkritje prikritih grobišč, še bolj pogosto pa je narava poskrbela, da so morišča postala očem nevidna. V Kamniški Bistrici se je poveljna oblast zelo potrudila, da bi zakrili grobišča, saj so jih skupaj s širšo okolico pogozdili. Bolj ko se je širilo vedenje o obsežnosti in posledicah revolucionarnega nasilja, bolj se je v javnosti oblikovalo mnenje, da je raziskovanje preteklosti nepotrebno in namenjeno zgolj zmanjševanju odgovornosti za kolaboracijo. Seveda se takšno mnenje ni širilo kar samo od sebe, pač pa je nastajalo v političnih krogih, ki so ostali povezani s totalitarno preteklostjo in so ohranili politično, kapitalsko, s tem pa tudi medijsko premoč.

Predsednik Društva Demos na Kamniškem se je spomladi 2014, še v začetni fazi projekta Pravica do groba, udeležil izobraževalne delavnice Pot sporočila, ki je potekala v okviru dejavnosti zavoda Socialna akademija iz Ljubljane. V zaključku izobraževanja je predstavil društveni projekt, udeleženci izobraževanja pa so mu s svojimi mnenji reflektirali in podali predloge, kako naj bi po njihovem mnenju potekala medijska kampanja predstavljenega projekta, kar je bila izjemno dragocena izkušnja.

Udeleženci izobraževanja Pot sporočila so med drugim predlagali organizacijo vrste dogodkov, s katerimi se javnost opozarja na nujnost rešitve nerešenih vprašanj, ki so povezana s poveljnimi poboji, hkrati pa so ti dogodki namenjeni predstavitvi že realiziranih korakov na poti h končnemu cilju projekta Pravica do groba.

Blagoslov Parka spomina in opomina Kamniška Bistrica

21. junija 2014 je bil prvi v vrsti dogodkov, namenjenih promociji projekta Pravica do groba, ko sta Društvo Demos na Kamniškem in občina Kamnik skupaj pripravila blagoslov Parka spomina in opomina Kamniška Bistrica na Kopsiščih v dolini Kamniške Bistrice. Kot je v uvodu povedala dr. Marjeta Humar, ki je povezovala program slovesnosti, je bila blagoslovitev namenjena prostoru, kjer je »bo ob 70-letnici množičnih pobojev po koncu druge svetovne vojne v čast in spomin žrtvam, vsem nam živim pa v opomin, urejen Park spomina in opomina Kamniška Bistrica z osrednjim spominskim sakralnim objektom, urejenim v ekumenskem duhu.« Humarjeva je poudarila, »da v Kamniški Bistrici in še drugod v kamniški in komendski občini v množičnih grobiščih in posameznih grobovih počivajo vojaki in civilisti, starci, ženske in otroci, pripadniki različnih narodnosti in veroizpovedi – Hrvatje, Srbi, Črnogorci, Nemci, Avstrijci in Slovenci – nasilno in brez dokazane krivde ubiti po koncu vojne.« Dr. Humarjeva je tudi povedala, da je pobudo za ureditev parka dalo Društvo Demos na Kamniškem, »ki bo tako zaključilo delo Demosovih strank, ki so po osamosvojitvi skupaj z občino Kamnik, kamor je tedaj še sodilo območje današnje občine Komenda, uredile skromna spominska obeležja na grobiščih povojnih žrtev in izdelale zemljevid grobišč. S postavitvijo spominskega sakralnega objekta bo končno uresničena tudi želja članov nevladne organizacije Otkričemo istino iz Budve v Črni gori, da njihovi svojci dobijo svoj grob, njihovi sorodniki pa prostor, kjer se jih bodo z molitvijo spominjali.«

Slovesnosti so se udeležili tudi gostje iz Črne gore, med njimi je bil tudi Vlado Niklanović, ki je priča takratnih dogodkov, ter njegov nečak Krsto Niklanović, ki je po smrti svojega očeta Dušana, tudi priče, prevzel nalogo ohranjati spomin na tisoče sonarodnjakov, ki se niso nikoli vrnili iz gozdov Kamniške Bistrice.

*Park spomina in opomina Kamniška Bistrica so 21. junija 2014
blagoslovili paroh iz Podgorice Predrag Šćepanović,
evangeličanski vojaški kaplan Aleksander Erniša in katoliški duhovnik
prof. emer. dr. Janez Juhant. (Foto: Matevž Skamen)*

Dogodka sta se udeležila tudi Ljudmila Novak, poslanka v državnem zboru RS in predsednica NSi, prof. dr. Mitja Ferenc, član Komisije vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, in Andrej Šter, vodja konzularnega oddelka na Ministrstvu za zunanje zadeve, Jože Berlec pa je prebral pozdravno pismo, ki ga je s službenega potovanja po Ameriki poslal kamniški poslanec v Državnem zboru mag. Matej Tonin. Ta je v pismu izrazil podporo ureditvi grobišč žrtev povojnega revolucionarnega nasilja, »saj je to naš dolg pred Bogom in pred človeštvom in samo tako bo lahko tudi ta čudovita dolina Kamniške Bistrice, leta 1945 prepojena s krvjo, nekoč postala dolina dostojnega spomina.«

Mag. Ivan Kenda, direktor uprave občine Kamnik, je izrazil prepričanje, da je potrebno doseči zmagoslavje človeškega dostojanstva, ki ne gre samo žrtvam, ampak tudi vsem njihovim bližnjim, saj to dostojanstvo pripada vsem nam. Povedal je tudi, da je bila ustanovljena občinska komisija za

reševanje vprašanj prikritih grobišč v Kamniški Bistrici, in izpostavil eno izmed njenih prvih nalog – pridobitev vseh dovoljenj za realizacijo projekta ureditve Parka spomina in opomina Kamniška Bistrica, s katerim želijo v ekumenskem duhu združiti spomin na vse na Kamniškem pobite kristjane.

Mag. Igor Podbrežnik, predsednik Društva Demos na Kamniškem, je poudaril, »da mora Park spomina in opomina Kamniška Bistrica postati točka vseevropskega civilnodružbenega in medverskega dialoga ter opomin pred posledicami pojavov novih totalitarnih režimov.«

Milan Deisinger (desno), predsednik uprave Agrarne skupnosti Meščanska korporacija Kamnik, med pogovorom s Tonetom Steletom v Parku spomina in opomina Kamniška Bistrica (Foto: Matevž Skamen)

»Ureditev množičnih grobišč v Kamniški Bistrici in postavitev osrednjega spominskega sakralnega objekta v ekumenskem duhu podpirajo tudi v Agrarni skupnosti Meščanska korporacija Kamnik, ki je denacionalizacijski upravičenec posesti v Kamniški Bistrici,« je v svojem nagovoru izpostavil Milan Deisinger, ki vodi upravni odbor te agrarne skupnosti.

Krsto Niklanović, predstavnik črnogorske nevladne organizacije Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović je izrazil hvaležnost vsem, ki se skupaj z njimi trudijo za dokončanje človeškega in civilizacijskega dela, to se je začelo več kot desetletje nazaj, da grobovi njihovih prednikov kot tudi številnih drugih žrtev iz različnih delov nekdanje Jugoslavije, ki so bile nasilno umorjene takoj po drugi svetovni vojni, dobijo skromno, a dostojno obeležje. S ponosom se je ozrl na prehojeno pot, na kateri so si skupaj s slovenskimi prijatelji izborili pravico do groba, ki jim je bila odrekana več kot šest desetletij.

Govornemu delu je sledil kratek kulturni program, v katerem so poleg Cerkvenega mešanega pevskega zbora France Gačnik pod vodstvom Dominika Krta, ki so zapeli pesem Križ v jeseni, zanjo je napisal besedilo blaženi Lojze Grozde, uglasbil pa jo je Dominik Krt, sodelovali še pevci Kvarteta Krt, dve pesmi Franceta Balantiča pa sta prebrala dr. Marjeta Humar in Jože Berlec.

Kvartet Krt je v uvodu v obred blagoslovitve zapel pesem Opelo Stevana Stojanovića Mokranjca, blagoslov pa so v ekumenskem duhu opravili paroh iz Podgorice Predrag Šćepanović, evangeličanski vojaški kaplan Aleksander Erniša in katoliški duhovnik prof. emer. dr. Janez Juhant. Po blagoslovu so pevci zapeli še pesem Oča naš Primoža Trubarja, ki jo je priredil Matija Tomc, in slovensko skorajda ponarodelo pesem Rož, Podjuna, Zila, ki jo je na besedilo Janka Mikula uglasbil Pavel Kernjak.

Dogodek, ki sta ga skupaj pripravila občina Kamnik in Društvo Demos na Kamniškem, se je končal s pozivom vsem ljudem dobre volje, da pomagajo izpolniti osnovno civilizacijsko dolžnost, da zamolčane mrtve vrnemo skupnosti, kamor po naravnem in duhovnem redu tudi sodijo, prostore njihove smrti pa primerno označimo kot kraj kolektivnega spomina in opomina.

Pravica do groba v programu Socialnega tedna 2014

Dr. Marjeta Humar je predstavila cilje projekta Pravica do groba, ddr. Verena Vidrih Perko Vidrih pa je z besedo in sliko prikazala, da ima človeštvo od najstarejših časov spoštljiv odnos do mrtvega telesa. (Foto: Primož Zupan)

Drug takšen promocijski dogodek v letu 2014 pa je Društvo Demos na Kamniškem, skupaj s Društvom sv. Jakoba iz Kamnika, pripravilo v sodelovanju z zavodom Socialna akademija. Vedenje o projektu Pravica do groba, ki je bil predstavljen v okviru Socialnega tedna 2014, se je tako razširilo v širši slovenski prostor. Okroglo mizo z naslovom Predstavitev projekta Pravica do groba, ki je v petek, 26. 9. 2014, potekala v dvorani Frančiškanskega samostana v Kamniku, je vodila dr. Marjeta Humar, s predstavitvami posameznih vsebin pa so nastopili ddr. Verena Perko Vidrih, dr. Damjan Hančič, mag. Igor Podbrežnik in Matej Stele.

Dr. Marjeta Humar je v uvodu poudarila, da je človek postal človek, ko je začel pokopavati svoje mrtve, ter predstavila dva ključna cilja projekta Pravica do groba: postavitve manjšega ekumenskega sakralnega objekta v

spomin žrtvam povojnih pobojev na Kopašcih v Kamniški Bistrici in izdajo zbornika pričevanj o teh dogodkih.

Izhodišče projekta je temeljna pravica vsakega človeka, da je nekje pokopan v skladu s kulturo in tradicijo okolja, kjer je živel, in vero, ki ji je pripadal. O tem je spregovorila arheologinja in muzealka ddr. Verena Perko Vidrih. Z besedo in sliko je prikazala, da ima človeštvo od najstarejših časov spoštljiv odnos do mrtvega telesa. Poudarila je, da si mora človek kot posameznik prizadevati za to, da v njem prevlada dobro, sicer se bo še naprej dogajalo to, kar se je med vojno v taborišcih, po vojni v Kamniški Bistrici in drugod.

V drugem delu je zgodovinar dr. Damjan Hančič prikazal povojno dogajanje in grobišča na Kamniško-Komenskem, zlasti pa v Kamniški Bistrici. Na območju upravne enote Kamnik, ki obsega občini Kamnik in Komenda, so v začetku devetdesetih letih 20. stoletja odkrili in označili 7 lokacij povojnih množičnih grobišč: tri na območju današnje občine Komenda in štiri v občini Kamnik. Grobišča so kategorizirali kot: 7 grobišč kot jame, 6 grobišč vojaško-civilnih žrtev, pri šestih lokacijah so potrebne še natančnejše preiskave. Žrtve so bile: Črnogorci, Hrvati, Srbi, Slovenci, Nemci idr. Skupno naj bi bilo na območju kamniške in komendske občine v maju in juniju 1945 brez sojenja in ugotavljanja individualne odgovornosti pobitih več kot 3.000 oseb. Ta podatek je dr. Hančič primerjal z dejstvom, da je bilo v času vseh štirih let vojne na Kamniško-Komenskem 1.160 žrtev, od tega 500 civilistov. Po črnogorskih virih naj bi bilo na teh morišcih konec maja 1945 pobitih okoli 2.300 oseb črnogorske narodnosti. K temu je treba dodati še več sto hrvaških žrtev (hrvaški domobranci – pripadniki redne vojske NDH) in še nekaj desetini nemških vojakov in slovenskih domobrancev (iz Komende), ki so jih pobili v Kamniški Bistrici.

Zgodovinar Matej Stele je predstavil načrt zbiranja in zapisovanja pričevanj o krutih povojnih dogodkih na Kamniškem in Komenskem.

Cilj tega dela je ohranjanje spomina. Predstavil je probleme, ki otežujejo to delo: še živih prič je malo in so stare, nekateri ljudje se še zmeraj bojijo spregovoriti, za nekatere je to še zmeraj boleče, zato o tem ne morejo ali ne želijo govoriti, ohranilo se je tudi malo dokumentov ...

Tina Romšak (Foto: Primož Zupan)

Še posebej izjemno pozornost je vzbudilo čustveno nabito pričevanje Tine Romšak, upokojene profesorice kamniške gimnazije, ki se takole spominja prvih majskih dni svobode leta 1945:

»Leta 1945 sem bila stara 11 let. Tiste majske dni po končani vojni leta 1945 sta bila tovorna železniška postaja in skladišče lesa, ki sta bila tam, kjer je danes naselje na Meglarci (Kersnikova ulica), polni vojakov, ki so tam na prostem iskali zavetje pred vremenom in nočnim mrazom. Vse je bilo zeleno od vojakov. Hodili so po okoliških hišah in prosili za hrano. Bili so zelo lačni.

En vojak je prišel v našo hišo. Po nemško je prosil za en krompir. Oče je šel v klet, midva z bratom pa sva ostala pri vojaku. Oče je prinesel celo vrečko krompirja. Vojak je takoj zagrabil en krompir in se, kar v surovega, z vso močjo zagrizel. Segel je v žep in mi dal uro. Oče je ni dovolil vzeti. 'Ura ni vredna vrečke krompirja,' je rekel oče. Vojak pa je vztrajal in rekel: 'Te ure ne bom nikoli več rabil!'

Ura je še dolga desetletja bila pri mojem bratu. Vojaki pa so odšli proti Kamniški Bistrici. Nikoli več se niso vrnili ... «

Igor Podbrežnik, predsednik Društva Demos na Kamniškem, je predstavil že opravljeno delo v pripravah na gradnjo manjšega verskega objekta na Kopiščih v Kamniški Bistrici v spomin vsem žrtvam poveljnega nasilja v občinah Kamnik in Komenda. Izrazil je zadovoljstvo, da so pridobili podporo občine Kamnik in Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, izpostavil pa je dejstvo, da grobišča, teh je v Sloveniji več kot 600, niso evidentirana kot grobišča, kar je vsekakor ena od prvih nalog slovenske politike in državne administracije.

V razpravi, ki je sledila uvodnim predstavitvam, so sodelovali: Franc Obolnar, Jože Tomšič, Anton Stele, Primož Zupan in Vinko Rotar. Razpravljalci so projekt Pravica do groba podprli, celoten dogodek pa so dopolnili s svojimi spomini na poveljne dogodke.

Medijska promocija projekta Pravica do groba

V začetku maja 2015 so stekle priprave na sklepno slovesnost blagoslova kapelice, ki se je takrat gradila v osrednjem delu Parka spomina in opomina Kamniška Bistrica na Kopiščih. In tudi datum slovesnosti je bil že določen. Komuniciranje s predstavniki medijev je v tem času postalo izredno pomembno, še posebej zato, ker so se v javnosti pričele pojavljati informacije o razhajanjih med glavnimi akterji gradnje spominskega parka. Čeprav se je v nadaljevanju izkazalo, da gre zgolj za vprašanja napisov na kapelici, ki pa so jih vpleteni ustrezno rešili. Napisi na kapelici tako prinašajo sporočilo, da je kapelica spominsko obeležje vsem žrtvam vojne in revolucionarnega nasilja ter hkrati tudi spominsko obeležje vsem pripadnikom vojske kraljevine Jugoslavije v domovini, civilistom in duhovščini cetinjsko-primorske metropolije, ki so bili na Kamniškem izvensodno pomorjeni.

Društvo Demos je v dneh pred samo slovesnostjo izdalo Izjavo za javnost, ki so jo v celoti ali vsaj delno povzeli vsi mediji, ki so poročali o zaključku del na Kopiščih ali o sami slovesnosti na dan blagoslova:

V občini Komenda in občini Kamnik je poznanih 16 grobišč, kjer naj bi bilo pokopanih skoraj osem tisoč žrtev povojnih pobojev. V Kamniški Bistrici je evidentiranih šest grobišč, štiri od njih so delno raziskana, drugi dve pa na raziskave še čakata. Prof. dr. Mitja Ferenc predvideva, da se je v okolici Kamniške Bistrice končala pot za skupino slovenskih domobrancev, pripeljanih iz taborišča v Šentvidu, pa tudi za številne pripadnike vojske Neodvisne države Hrvaške in Jugoslovanske vojske v domovini iz Črne gore ter nemške narodnosti, vključno s civilisti. Občina Kamnik je že leta 1994 označila in začasno zavarovala vsa takrat znana prikrita grobišča, tudi ta v Kamniški Bistrici. V naslednjih letih je sledil popis žrtev druge svetovne vojne v občini Kamnik, ki so ga opravili številni prostovoljci. Pred dvema letoma je v Društvu Demos na Kamniškem dozorelo spoznanje, da se čas izteka, pričevalci odhajajo, z njimi pa odhaja v pozabo vedenje o povojnih pobjih, pa tudi narava je pripomogla, da so mnoga grobišča postala neprepoznavna. Sprejeli so program dela z naslovom Pravica do groba, s katerim želijo pomagati, da se uredijo vsa vprašanja, povezana s prikritimi grobišči žrtev povojnih pobojev na Kamniškem, osrednjo pozornost pa so namenili prav dolini Kamniške Bistrice. Junija 2014 je Društvo Demos na Kamniškem pod pokroviteljstvom občine Kamnik blagoslovilo zemljo za Park spomina in opomina Kamniška Bistrica, da bi lahko letos po 70 letih v čast vsem žrtvam druge svetovne vojne in povojnega revolucionarnega nasilja v kamniški in komendski občini, ki tam počivajo v do zdaj prikritih grobiščih, ob spominskem sakralnem objektu, urejenem v ekumenskem duhu, povezali srca v tihi prošnji za odpuščanje in mir, žrtvam v častni spomin, živim v pravni opomin. Gostje slovesnosti so bili tudi člani vodstva nevladne organizacije Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović iz Črne gore, ki jim gre vsa zahvala, da smo v soboto, 13. junija 2015, blagoslovili kapelico in Park spomina in opomina Kamniška Bistrica, ki s tem postaja točka evropskega civilnodružbenega in medverskega dialoga ter opomin, da se je treba vselej in

povsod upirati nečloveškosti. Postavitev spominske kapelice sta spodbudila brata Vlado in Dušan Niklanović iz Budve, ki sta bila v skupini črnogorskih četnikov, ko so ju ob koncu druge svetovne vojne skupaj s še dvema bratoma, Tomom in Mitrom, v Kamniku zajeli slovenski partizani iz 15. brigade XV. divizije. Ker sta bila še mladoletna, sta ušla smrti. Leta 2004 sta prvič po tragičnih dogodkih prišla v Kamniško Bistrico in tam izvedela za grobišča, v katerih so posmrtni ostanki njunih dveh bratov in soborcev, domnevno pa tudi dr. Luke Vukmanovića, pravoslavnega teologa, znanstvenika in filozofa, ki ga je sinoda Srbske pravoslavne cerkve razglasila za svetnika. Poleg članov nevladne organizacije Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović, ki so v celoti financirali gradnjo kapelice in ureditev osrednjega dela parka, so program ureditve vprašanj prikritih grobišč podprli na državni in občinski ravni. Zahtevna naloga je bila uresničena, ker se je oblikovalo široko partnerstvo: nevladna organizacija Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović, Komisija vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, Direktorat za invalide, vojne veterane in žrtve vojnega nasilja pri Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov RS, občina Kamnik, Društvo Demos na Kamniškem, Agrarna skupnost Meščanska korporacija, združenji Ob lipi sprave ter Resnica in sočutje. Skupna prizadevanja in rezultati njihovega dela so lahko primer dobre prakse in spodbuda drugim slovenskim okoljem, da se lotijo reševanja vprašanj prikritih grobišč.

Blagoslov kapelice v Parku spomina in opomina Kamniška Bistrica

Kapelica v Parku spomina in opomina Kamniška Bistrica je spominsko obeležje vsem žrtvam vojne in revolucionarnega nasilja na Kamniškem. (Arhiv Občine Kamnik)

Slovesnost blagoslova kapelice v Parku spomina in opomina Kamniška Bistrica na Kopsičih, ki je bila 13. junija 2015, so pripravili: občina Kamnik, nevladna organizacija Otkričemo istinu – Dušan Niklanović iz Budve v Črni gori in Društvo Demos na Kamniškem. Scenarij celotne slovesnosti je pripravila dr. Marjeta Humar, ki je program skupaj s Tonetom Ftičarjem tudi povezovala. Obred blagoslovitve, ki ga je zasnoval prof. emer. dr. Janez Juhant, so opravili: cetinjski nadškof in črnogorsko-primorski metropolit dr. Amfilohije Radović, ljubljanski nadškof in metropolit msgr. Stanislav Zore in škof Evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi v Republiki Sloveniji gospod Geza Filo, s pesmijo pa je blagoslovitev spremljal Mešani

pevski zbor Odmev pod vodstvom pevovodkinje Ane Smrtnik. Obreda se je udeležil tudi škof Srbske pravoslavne cerkve in zagrebško-ljubljanski metropolit dr. Porfirije Perić. Slavnostni govornik je bil Vlado Niklanović, ki je obudil svoje spomine na dogajanje v Kamniški Bistrici pred 70 leti, spregovorili pa so tudi kamniški župan Marjan Šarec, mag. Igor Podbrežnik, predsednik Društva Demos na Kamniškem, msgr. Stanislav Zore, dr. Amfilohije Radović in Krsto Niklanović, predstavnik nevladne organizacije Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović.

Dr. Marjeta Humar je uvodoma poudarila, da so se zbrali na svetem kraju, »a tudi kraju človeške groze in tragike, ob kapelici sprave, da bi umili krivdo in spravili srca. Lani smo blagoslovili zemljo za Park spomina in opomina Kamniška Bistrica, da bi letos po 70 letih v čast vsem žrtvam druge svetovne vojne in povojnega revolucionarnega nasilja iz kamniške in komendske občine, ki počivajo v do zdaj prikritih grobiščih, ob spominskem sakralnem objektu, urejenem v ekumenskem duhu, lahko povezali srca v tihi prošnji za odpuščanje in mir; žrtvam v častni spomin, živim v spravni opomin.«

Tone Ftičar je prebral spomine Antona Steleta iz Kamnika, očitca iz tega tragičnega obdobja v maju leta 1945, ki se spominja dolgih kolon pešcev in konjskih vpreg, ki so se kmalu po končani vojni vile skozi Kamnik od Šutne proti Grabnu, v katerih so bili samo starci, ženske in veliko otrok vseh starosti. Spominja se, da te konjske vprege niso bile kaki kmečki vozovi, temveč kočije in zapravljevčki, ki so jih takrat uporabljali za prevoze ljudje višjih slojev. Stele se spominja pravoslavnega paroha v značilnem oblačilu in z dolgo brado, ki je imel v rokah velik lesen rožni venec. Paroh je hodil na čelu kolone in je glasno molil, »/.../ kolono pa so obkrožali partizani s puškami v rokah. Veliko meščanov je stalo v špalirju pred hišami na robu pločnika in nemo opazovalo žalostni sprevod. Tudi moji starši so sklicali nas otroke in nas postavili v špalir, očitno z namenom, da smo bili

Obred blagoslovitve kapelice v Parku spomina in opomina Kamniška Bistrica je zasnoval prof. emer. dr. Janez Juhant. (Arhiv Občine Kamnik)

Scenarij celotne slovesnosti je pripravila dr. Marjeta Humar, ki je program skupaj s Tonetom Ftičarjem tudi povezovala. (Arhiv Občine Kamnik)

S pesmijo je blagoslovitev kapelice spremljal Mešani pevski zbor Odmev pod vodstvom pevovodkinje Ane Smrtnik. (Arhiv Občine Kamnik)

Blagoslovitve kapelice so se udeležili tudi duhovniki iz kamniške dekanije. (Arhiv Občine Kamnik)

priče tega dogodka.« Tone Stele je prepričan, da bi verjetno vse to kot šestletni otrok pozabil, »/.../ če ne bi oče izrekel nepozabnega stavka: 'Zapomnite si, otroci, vse te revčke bodo pobili.' Prav tedaj je mimo peljal zapravljivček, na sprednjem sedežu je sedel starec, poleg je sedela mlajša ženska z majhnim otrokom v naročju, ob njej pa je stal fant moje starosti. Spogledala sva se, njegov brezizrazni pogled vidim še danes.«

Besedila nagovorov na blagoslovitvi kapele v Parku spomina in opomina Kamniška Bistrica

V nadaljevanju objavljamo govore, ki so bili prebrani na slovesnosti. V Društvu Demos so govornike prosili, da so svoja besedila pripravili dovolj zgodaj pred samo slovesnostjo, saj je bilo potrebno poskrbeti za prevode v črnogorski jezik in jih natisniti v priložnostni publikaciji, ki so jo prejeli vsi udeleženci na slovesnosti in seveda predstavniki medijev. Povpraševanje po publikaciji je bilo izjemno in je pošla že med samo slovesnostjo.

Marjan Šarec, župan občine Kamnik

Arhiv Občine Kamnik

70 let je minilo od zmage nad fašizmom in nacizmom, končala se je druga svetovna vojna, ki je pustila trajne posledice mnogim rodovom. Milijoni pobitih, ranjenih, preseljenih, izseljenih in mučenih v taboriščih smrti in zaporih. Vse to v imenu ideologij, ki sta želeli izbrisati druge narode z obličja zemlje. Ker nasilje vedno rodi novo nasilje, je bila naša zemlja takoj po koncu vojne prepojena z novo krvjo, vloge so se zamenjale. Moramo se zavedati, da to nikakor ni slovenska posebnost, to se je dogajalo po vsej Evropi. Ne prikazujemo Slovenije v slabši luči, kot si zasluži. Državo in narod sestavljamo ljudje. Ljudje pa nismo nezmotljiva in popolna bitja in nikoli ne bomo.

Na kraju, kjer smo danes, so svojo pot končali pripadniki vojska, ki so se znašle na napačni strani zgodovine, misleč, da imajo pravo poslanstvo.

Današnja slovesnost nima in ne sme imeti namena opravičevati njihovih medvojnih dejanj, jih rehabilitirati ali kakorkoli spreminjati njihovo vlogo v zgodovini. Kdor pričakuje to, so njegova pričakovanja napačna.

Danes gre za izpolnjevanje naloge biti človek. Slovenci veliko damo na urejanje grobov svojih bližnjih. To ni težko. Težje, skoraj nemogoče, pa postane vprašanje pokopavanja nasprotnika. A v Kamniku to zmoremo. Današnji dan bo zapisan v zgodovino kot dan, ko smo svojem ubitih omogočili dostojno slovo.

Kot predstavnik mlajše generacije sem ponosen, da smo prestopili ovire, ki jih ni bilo malo. Objekt je lep, sodi v okolje, predvsem pa je soglasno sprejet od vseh sodelujočih. Občina Kamnik bo z današnjim dnem okolje, kjer smo pogledali resnici v oči in bili sposobni priznati zgodovinski madež. Sprava je čustveno dejanje, ki se ga ne da doseči z dolgimi razpravami, prisiljenimi okroglimi mizami in obtoževanjem druge strani. Sprava se je v mnogih srcih ljudi že zgodila, a so posamezniki v slovenski politiki zaradi doseganja kratkovidnih ciljev vse pokvarili. Sprava je postala zlorabljen pojem. Leta 1990 sta si v roke segla Milan Kučan in Alojzij Šuštar. Zmogla sta to, kajti vedela sta, da nihče ni brez greha. Velik zgled za današnjo politiko.

Lahko bi veliko govoril o težavah, trudu in zaslugah posameznikov, a ne bom. Objekt, ki stoji na tem mestu, govori sam zase. Zahvaljujem se vsem, ki ste kakorkoli sodelovali pri izvedbi obeležja in s svojim znanjem, voljo, predvsem pa finančnimi sredstvi omogočili ekumensko srečanje in pietetno dejanje. Zavedajmo se preteklosti, dobrih in slabih stvari, a delujmo za prihodnost. Predvsem se trudimo za mir, kajti vojna zbudi v človeku najslabše nagone. Naj nikoli več ne pride do tega, da bi brat moril brata v imenu tujih ideologij in interesov.

Igor Podbrežnik, predsednik Društva Demos na Kamniškem

Arhiv Občine Kamnik

Današnje stanje duha v naši državi je žal še kako povezano z dogodki med drugo svetovno vojno in še posebej z dogodki, ki so sledili v dneh takoj po njenem koncu. Danes vemo, da so se takrat zgodili zločini revolucionarne strani, ki jo je vodila najbolj zavržena sila po ubijanju vseh njenih nasprotnikov. Tudi tistih, ki bi nasprotniki morda postali šele v neki daljni prihodnosti. Šlo je za utrjevanje revolucionarne oblasti, ki se še danes skuša prikazati kot maščevanje poražencem v državljanski vojni, a se je žal takšno utrjevanje oblasti za slovenski narod končalo kot izguba številnih dragocenih življenj po koncu vojne leta 1945.

Smo v globoki krizi vrednot, ki bi nas morale kot narod in posameznike združevati. To se nam je zgodilo, ker so več stotisočim žrtvam nerazumnega revolucionarnega divjanja odrekli pravico do groba. Odrekanje pravice do

groba pa je zavržno dejanje, ki žali dostojanstvo posameznika in skupnosti, zato kot nevidni rak duše in duha razkraja cel narod. Naša rana je tako globoka, da je komajda moč še zaznavati njeno usodnost. Krivda pa ne bremeni samo tistih, ki so morili ter umorjene desetletja zamolčali; pač pa tudi nas vse, ki smo obmolknili za dolga desetletja in niti danes na ves glas ne zahtevamo, da dobijo pobiti grobove in njihove duše najdejo zasluženi mir.

V Društvu Demos na Kamniškem se združujemo tisti, ki smo takoj po osamosvojitvi Slovenije rekli, da je čas, da pokopljemo vse mrtve, da označimo vsa mesta pobojev in vsa grobišča, da začnemo iskati resnico, ki je skupna vsem, da bo mogoče odpuščanje, ki bo skozi sočutje v človeku počasi vodilo do sprave. Rekli smo tudi, da moramo ta žalostna dejstva naše zgodovine poznati, jih deliti z drugimi ter se iz njih naučiti, da ob prvi skušnjavi spet ne podivjamo.

Ves čas smo bili prepričani, da je bila naša pot prava. Spominjamo se naših skromnih začetkov, ko so bila označena in začasno zavarovana vsa takrat znana prikrita grobišča, tudi ta v Kamniški Bistrici. Sledil je popis žrtev druge svetovne vojne v takratni občini Kamnik. To je bilo obsežno in občutljivo delo, pod vodstvom profesorja Milana Šuštarja pa so ga opravili številni prostovoljci, ki so s svojim prizadevanjem in natančnostjo prispevali k vrnitvi dostojanstva pokojnim, njihovemu večnemu miru ter ohranjanju miru in sprave med nami. Sledila so leta, ko duh časa ni bil več naklonjen tem plemenitim ciljem. Ves ta čas sta profesorica Tina Romšak in gospod Milan Windschnurer skrbela za maše ob dnevu mrtvih v kapelici zraven planinskega doma v Kamniški Bistrici. Pred dvema letoma pa je dozorelo spoznanje, da se čas izteka, pričevalci odhajajo, z njimi pa odhaja v pozabo vedenje o povojnih grozodejstvih. Tudi narava je pripomogla, da so mnoga grobišča postala neprepoznavna.

V Društvu Demos na Kamniškem smo sprejeli program dela z naslovom Pravica do groba, s katerim želimo pomagati, da se uredijo vsa vprašanja, povezana z množičnimi prikritimi grobišči žrtev poveljnih pobojev na Kamniškem, osrednjo pozornost pa smo namenili dolini Kamniške Bistrice. Naš program sta podprli država in občina. Dojeli smo, da je dozorel čas, zahtevna naloga pa je bila lahko uresničena, ker se je oblikovalo široko partnerstvo: nevladna organizacija Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović, Komisija vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, Direktorat za invalide, vojne veterane in žrtve vojnega nasilja pri Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Sklad kmetijskih zemljišč in gozdov RS, občina Kamnik, Agrarna skupnost Meščanska korporacija, združenji Ob lipi sprave ter Resnica in sočutje. Naša skupna prizadevanja in rezultati našega dela, ki jih danes predstavljamo širši javnosti, so lahko primer dobre prakse in spodbuda drugim slovenskim okoljem, da se lotijo reševanja vprašanj prikritih grobišč.

Še posebej izpostavljamo prispevek naših črnogorskih prijateljev iz nevladne organizacije Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović. Prav njim gre zahvala, da danes, 70 let po koncu druge svetovne vojne, blagoslovljamo kapelico, zgrajeno v ekumenskem duhu, posvečeno vsem žrtvam revolucionarnega nasilja v Kamniški Bistrici. Blagoslovljeni Park spomina in opomina Kamniška Bistrica s kapelico naj postaja točka evropskega civilnodružbenega in medverskega dialoga ter opomin, da se je treba vselej in povsod upirati nečloveškosti.

Zahvalo izrekam vsem, ki ste s svojim prispevkom pomagali izpolniti osnovno civilizacijsko dolžnost, da zamolčane mrtve vrnemo skupnosti, kamor po naravnem in duhovnem redu tudi sodijo, prostore njihove smrti pa primerno označimo kot kraj kolektivnega spomina in opomina.

Msgr. Stanislav Zore, ljubljanski nadškof in metropolit

Arhiv Občine Kamnik

Zbrani smo v čudoviti katedrali Kamniške Bistrice. Obdajajo jo prepadne stene Kamniških Alp, krasi jo bujna rast gozdov, polni pa jo vršanje vetra v krošnjah in žvrgolenje ptic.

V to katedralo, ki je Stvarnikovo delo, smo postavili sveto znamenje naše vere in odrešenjskega upanja. Danes smo ga blagoslovili. To smo morali narediti. Nujno potrebno je bilo zaradi vseh tistih, ki so bili maja in junija leta 1945 tukaj sistematično pomorjeni, ker so bili napoti režimu, ki je hotel imeti neomejeno oblast in je revolucijo izpeljal do brezobzirnega konca. Zato so v času, ko so se narodi po Evropi hvaležno oddihovali od dolgoletne brezumne morije, te gozdove napolnili drugačni zvoki. V tisti pozni pomladi je v tej dolini in po tolikih drugih krajih prišlo do silovitega

protislovja: ko se je vse odelo v prazničnost novega življenjskega kroga, je ta dolina postala kraj smrti tisočev.

Najhuje je, da teh smrti uradno sploh ni bilo. Običajno človekovo rojstvo in smrt zapišemo v matične knjige. Posameznikovo življenje zato ne obstaja samo toliko časa, dokler ga je sposoben zadržati spomin drugih ljudi, ampak je zabeleženo tudi v dokumentih. Vsi ljudje, ki se jih danes spominjamo na tem svetem kraju njihove smrti, pa so bili samo rojeni. V matične knjige je bil vpisan samo datum in kraj njihovega rojstva. Nihče pa ni zapisal ne datuma, ne letnice in ne kraja njihove smrti. To pa pomeni, da tudi pokopani niso bili. Vsi ti ljudje, bratje in sestre, niso imeli groba.

Še več, tudi tisti, ki so bili na tak ali drugačen način priče njihove smrti ali vsaj priče njihove zadnje poti na morišče, so bili prisiljeni molčati. Boleče dogajanje od taborišča v Kamniku na eno izmed morišč v kamniški okolici – samo v Kamniški Bistrici jih je šest – so morali nositi zakopano v sebi kot nočno moro, ki je ne prekine nobeno jutro, ki je ne razblini noben sončni vzhod.

Ker teh smrti ni bilo in zato tudi grobov ni smelo biti, tega kraja ni označevalo nobeno znamenje. Zanj se ni smelo vedeti. Zato se ob njem ni ustavil korak, na njem ni bilo dovoljeno prižigati sveč in ga ne okrasiti z rožami. Na njem je rasla trava in Bog sam, ki se ne uklanja nobenemu človeškemu redu in nobenemu režimu, je na njem sadil cvetje, nad njim prižigal sonce in nad njim jokal v dežju. Človeških solz tukaj ni smelo biti, saj tega kraja ni bilo. In koliko je bilo takih krajev po naši domovini. Koliko je bilo zamolčanih, zatajenih smrti in zatajenih grobov.

S postavitvijo in blagoslovom kapelice na tem kraju izpolnjujemo temeljno zahtevo človečnosti. Ljudje imajo pravico do groba. Do njega imajo pravico mrtvi in do njega imamo pravico živi. Najprej tisti, ki so jim bili najbližje, njihovi svojci, njihovi sorodniki. Potem pa tudi vsi ostali, ki

hočemo našo zgodovino, ki je ni bilo, ker je ni smelo biti, pa je po tolikih desetletjih s presunljivim krikom brezen in jam stopila pred nas in nas nagovorila, sprejeti za svojo. Pretresljiva je misel, ki jo je leta 2011 v nagovoru ob evropskem dnevu spomina na žrtve totalitarizmov izrekel pokojni akademik profesor dr. Jože Trontelj:

»Spoštljiv odnos do pobitih je kot posebno močno moralno načelo vsajen v našo kulturo, v začetke človeške civilizacije. Ne bo nam odpuščeno, če bomo ta del naše zgodovine /.../ izrinili iz naše zavesti /.../ To bo še zadnje hudodelstvo nad pobitimi, krivica, ki jo bo zagrešil današnji rod Slovencev.«

Sveto znamenje na tem in na vseh drugih grobiščih, ki še čakajo nanj, je eden od korakov, s katerimi tem grobiščem in mrtvim v njih vračamo besedo, ki jim je bila z zamolčano in zatajeno smrtjo vzeta. Ta beseda bo nujno pripeljala do resnice, resnica pa bo klicala po pravičnosti. Zadnje dejanje teh korakov bo sprava, ki bo zacelila bolečo razdeljenost našega in drugih prizadetih narodov.

Mi pa moramo, spoštovani bratje in sestre, istočasno stopiti na pot odpuščanja. Odpuščanje je namreč nujno potrebno, če hočemo brez sovraštva hoditi po poti resnice in pravičnosti. Trdno sem namreč prepričan, da je velika večina na tem mestu in povsod drugod, kjer so jih morili, umirala z mislijo na Boga in njegovo usmiljenje. Na Boga in njegovo usmiljenje pa ne moreš misliti s sovraštvom in maščevanjem v srcu. V spoštovanju njihove smrti tudi mi stojimo ob njihovem grobišču z mislijo na Boga in njegovo usmiljenje.

Zato prosim usmiljenega Boga, naj vse, ki ležijo pomorjeni v tej dolini in drugod po Sloveniji, sprejme k sebi. Usmiljenega Boga prosim, naj se usmili vseh, ki so te zločine povzročili; njihovih srce naj se dotakne s kesanjem, da bodo lahko postali svobodni. Usmiljenega Boga prosim, naj navdihuje vse nas, da bomo ob spoštovanju vseh pomorjenih mogli in hoteli stopati po poti resnice in pravičnosti k spravi. Amen.

Msgr. Dr. Amfilohije Radović, cetinjski nadškof in črnogorsko-primorski metropolit

Via Crucis

Arhiv Občine Kamnik

Minilo je 70 let, odkar je to področje, ta dežela Slovenija postala »mesto lobanje« – Golgota, s katere odmevajo besede Križanega: »Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo« (Lk 23,34). Kakor so na Kristusovi Golgoti vsi bili in ostali pri svojih dejanjih, tako je vedno in povsod, tudi danes: križani Kristus, ki izgovarja te besede in se žrtvuje za življenje ljudi, desni skesani razbojnik in levi morilec, Juda, ki »izdaja pravo kri«, Pilat, ki si umiva roke v krvi pravičnih, cerkveni dostojanstveniki s pismouki, starešinami in farizeji, ki kričijo in rjovejo: »Križaj ga!« in »Če si Božji sin, stopi s križa!« (Mt 27,40–41).

Tukaj so skupaj z ostalimi sedemdesetimi duhovniki črnogorsko-primorske metropolije ubili tudi dr. Luko Vukmanovića, profesorja cetinjske teološke fakultete in gimnazije, brata znamenitega jugoslovanskega revolucionarja Svetozarja Vukmanovića –Tempa. V spominu je ostalo, da sta skupaj z Brankom, stričevim bratom, brala Brate Karamazove Dostojevskega. Svetozar in Branko sta se po branju opredelila za Ivana Karamazova, Luka pa za Aljošo. Ideologija Ivana Karamazova, za katerega ni ne nesmrtnosti ne Boga in je zato vse dovoljeno, je postala zastava naših revolucionarjev tako v Črni gori kakor tudi v Sloveniji. Tukaj umrli mučenik Luka, pristaš Aljoše Karamazova, je v eni od svojih izjav zapisal: »Legije demonov so nahranile jezne množice naše nesrečne levičarske mladine. Vznemirila jih je fantastična in nora ideja – ideja Kirilova, glavnega junaka romana Dostojevskega Besi: on ubija samega sebe, da bi dokazal, da ni Boga /.../. Tako tudi naši sodobniki težijo k revolucionarnemu uničenju sebe in človeštva.«

Ta Aljoša se je skupaj s svojim metropolitom, sobrati duhovniki, z množico Črnogorcev in deset tisoči ljudi iz drugih krajev tedanje Kraljevine Jugoslavije povzpel na svojo Golgoto tukaj v Sloveniji. Pregarjan od nacifašističnega poboževanja krvi in zemlje na eni strani in titoistično-boljševističnih razrednih bojev na drugi strani je tukaj z nekoliko sto tisoč drugimi dobil svoje razpelo in smrt. Leva in desna lažna mistika »teles in krvi« kot novega božanstva je triumfirala na tem slovenskem kraju lobanje. Slepno razredno sovraštvo kot temelj nove družbene ureditve, utemeljene na uboju Boga in s tem tudi na očetomoru in bratomoru, je poželo svoj krvavi davek.

Danes so poraženi ne samo tisti, ki so pred sedemdesetimi leti krenili na to pot brez povratka, ampak tudi tisti, ki so jih neusmiljeno preganjali samo zato, da so jih preganjali in uničevali, in so tukaj v Sloveniji napolnili preko šeststo množičnih grobišč, in to po koncu druge svetovne vojne.

Ta spominska kapela na tem križevem potu (Via Crucis), na kraju Golgote, in molitveni obred, ki ga izvajamo, sta poziv potomcem tako levega in desnega razbojnika glede na krvave Kristusove rane in tukaj nedolžno umrlih za njegovo ime tako k streznitvi in ozdravljenju vseh brez razlike od mračnega podzemlja kajnovskega bratomornega sindroma te grešne protibožje usode, ne samo našega, ampak celotnega človeškega rodu.

Zaradi slepila te in take duhovne in duševne pomračitve zavesti in brezumja pozaba zla in zločinov ne more biti zdravilo. Resnično zdravilo sta le prebujena zavest in globoko spoznanje in priznanje, da ni ničesar svetjše in pomembnejše, ne na nebu ne na zemlji, od golgotske ljubezni, ki se žrtvuje za življenje ljudi, in od človeka brata, saj nam je vsak človek brat in večni sobrat.

Te večne resnice in spoznanja ni mogoče doseči brez kesanja, brez vzajemnega odpuščanja in pomiritve vseh. Prav tako tudi brez vsečloveške izkušnje pridobljenega védenja, da zlo in sovraštvo nikoli nista nikomur prinesla dobrega in ga še vedno ne prinašata – tako na osebni kakor tudi na splošni ljudski ravni.

***Vlado Niklanović, predsednik Združenja Otkrićemo istinu –
Dušan Niklanović***

Arhiv Občine Kamnik

Spoštovane dame in gospodje, žalujoči zbor, potomci razsutih kosti v blagoslovljeni slovenski zemlji! Moje ime je Vlado Niklanović. Rodil sem se 1. 7. 1924 v majhni vasi Blizikuće, občina Budva, Črna gora. Moji starši, oče Djuro in mati Milica, sta bila rojena leta 1899 in sta se zgodaj pri svojih 21 letih poročila, leta 1920, in v šestih letih dobila štiri sinove: Mitra, rojenega leta 1921, Toma leta 1923, mene leta 1924 in Dušana, najmlajšega, leta 1926.

Moj ded Krsto Niklanović je ta čas živel v Carigradu, današnjem Istanbulu v Turčiji, in delal kot visoki uradnik British Company Loyd, kjer se je tudi upokojil leta 1928 in se po 48 letih vrnil k svoji družini v Blizikuće. Tudi moj oče Djuro je veliko časa preživel v Carigradu, zato je lahko z

osmimi svojimi sorodniki sprejel za tisti čas zelo mamljivo ponudbo za selitev v Kanado. Junija 1926, ko je bil moj brat Dušan vsega dva meseca v plenicah, je oče Djuro s skupino osmih Paštrovičev zapustil svoj rojstni kraj, da bi poiskal boljše in srečnejše življenje v daljni Kanadi. Oče je, ko se je odpravil na dolgo pot, načrtoval, da bo svojo soprogo in štiri sinove pripeljal k sebi v Vancouver, Britanska Kolumbija. Na žalost se njegova želja ni izpolnila. Moja mati je ostala in vzgajala štiri sinove, stare od dveh mesecev do petih let. Sreča je bila, da se je ded Krsto dve leti po odhodu očeta Djura vrnil iz Istanbula in je družini materialno pomagal. Poleg njega je bila desna roka moje mame tudi teta, ki smo jo kot otroci vsi klicali druga mati.

Naša družina je tradicionalno privržena imenu in poreklu, iz katerega izviramo. Od rane mladosti so nas vzgajali v narodni tradiciji, zato smo v tistih burnih časih po kapitulaciji kraljevine Jugoslavije 1941. leta ostali zvesti kralju in domovini.

Moja starejša brata, Mitar, star 20 let, in Tomo, star 18 let, leta 1941 nista bila mobilizirana v vojaško službo, najbrž zaradi hitre kapitulacije kraljevine Jugoslavije, tako smo se 6. aprila, ko se je začela druga svetovna vojna in je bila po petnajstih dneh naša domovina okupirana, vsi znašli v domači hiši.

Danes, v 91. letu svojega življenja, sem zelo ganjen, ker mi je pripadla dolžnost, da vas vse pozdravim in se vam zahvalim za prisotnost pri posvečenju te spominske kapelice nad kostmi umorjenih pred 70 leti. Kolikor mi moje fizične in psihične zmožnosti glede na leta dovoljujejo, bom vseeno kot priča spregovoril o dogodkih slovenske krvave pomladi maja 1945. leta.

Na dan družinskega praznovanja (Mitrov dan, 8. november) 1944. leta smo se vsi štirje bratje pridružili enotam s področja Grahova, Boke

Kotorske, Budve in Svetega Štefana, ki so se premikale v smeri Bar–Ulcinj proti Skadru v Albaniji. Bili smo pripadniki četniškega gibanja, kakor se je takrat imenovala kraljeva vojska v domovini. V Skadar bi morale priti vse ostale enote iz Črne gore pod poveljstvom majorja Pavla Djurišića, da bi potem čez Albanijo šli v Grčijo v sestavu zavezniške osme armade.

Naše enote so prišle na področje Skadra 12. novembra in namesto načrtovane poti v Grčijo je prišel ukaz, da se vrnejo v Črno goro, na področje Podgorice. Do spremembe je prišlo zaradi objave, da se bodo deli osme zavezniške armade izkricali na našo obalo na območje Dubrovnika–Metković.

Po najavi zaveznikov, da se pripravlja odprtje fronte v Dalmaciji, je komandant četniških enot Črne gore vojvoda Pavle Djurišić ukazal vsem enotam, da se zberejo na področju Podgorice in Zete. Medtem ko so se enote zbirale na določenem mestu, so prihajale grozne vesti o ubojih tistih, ki so ostali v svojih hišah. Po odhodu četnikov proti Skadru s področja Grahova so partizani 23. in 24. oktobra ubili 157 nedolžnih ljudi, ki so ostali na svojih domovih. Skupina, ki se ni hotela vrniti iz Skadra v Podgorico, se je odločila, da se vrne domov. Na poti med Barom in Petrovcem v mestu Buljarica so jo prestregli partizani. 24. 11. 1944 so jih likvidirali pod obzidjem starega Bara.

Ta uboj nedolžnih ljudi samo zato, ker so pripadali drugi strani, je iz njihovih domov in ognjišč dvignil mnoge intelektualce različnih poklicev, starejše ljudi, žene in veliko nepolnoletnih otrok ter skoraj vso duhovščino črnogorsko-primorske metropolije na čelu z metropolitom Joanikijem Lipovcem.

8. decembra 1944 se je začel Veliki beg ali Zlobna pot enot četniškega gibanja Črne gore pod poveljstvom vojvode Pavla Djurišića, članov

nacionalnega sveta, duhovščine črnogorsko-primorske metropolije v dolgem neoboroženem sprevedu proti mestu Rudo v Bosni.

V majhno gorsko mesto Rudo smo po 28 dneh težke in naporne poti, ves čas v dežju in snegu, prišli na večer Kristusovega rojstva – božič. Po kratkem odmoru in ko je bilo končno potrjeno, da ne bo zavezniškega izkrcanja, je bil ukazan premik čez Bosno v zelo težkih razmerah, brez vsega, kar je potrebno, v dotrajani obleki in obutvi, v smeri Han Pjesak–Vlasenica–Kladanj in naprej proti širšemu območju Majevice. Na tej težki poti in v nenormalnih razmerah je mnoge enote še dodatno pestila epidemija tifusa. Zaradi težkega stanja je poveljstvo ukazalo kratek predah na območju Majevice zaradi počitka in velikega števila ranjenih in bolnih. Ta počitek, pet do šest dni, je bil usoden in opozorilo na težko katastrofo, ki se je bližala zaradi pomanjkanja vsega, kar je potrebno, zlasti zdravil in streliva. V noči med 6. in 7. marcem 1945 je dramo 700 težkih ranjencev in napol mrtvih tifusarjev na hitro rešila partizanska Šesta liška divizija in življenje je šlo naprej. Kljub nadčloveškim okoliščinam so se begunci premikali naprej proti planini Motajica in Lijevča polju.

Nepojasnjeno pa je ostalo, kako je pri prehodu reke Vrbas v trikotniku med Vrbasom in Savo na Lijevča polju prišlo do zastoja in so bile vse naše enote obkoljene. Epilog drame na Lijevča polju so razpletli ustaši, Nemci, dukljanski Črnogorci Sekule Drljevića in partizani. Drama je bila rešena tako, da so bili pobiti vsi ranjenci in bolniki.

Prvi polk, ki sem mu pripadal, edina še regularna vojaška enota, se je 6. maja 1945 na jurjevo uspel prebiti skozi obroč ustašev in čez Gorjance (Žumberak) prispel na območje Slovenije (Krško). Na slovensko ozemlje so celo pred 6. majem z vseh strani prihajale kolone raznih vojska in civilov, kar je povzročalo nered in kaos na vseh straneh.

9. maja, ko je Nemčija kapitulirala, se je naša enota, še vedno brez večjih izgub, znašla na železniškem križišču (Zidani Most). Tukaj se je zbralo nešteto skupin in kolon tistih, ki so bežali pred partizanskimi enotami in iskali zaščito in rešitev tako, da so šli na zahod proti zahodnim zaveznikom. Zidani Most je bil samo začetek likvidacij, ki so se zgodile na območju Slovenije. Naša enota, ki sploh ni bila več videti kot vojaška, se je v zgodnjih jutranjih urah 10. 5. najbolje rečeno obesila na tovarno kompozicijo, ki se je premikala proti Celju. Z železniške postaje v Celju se je naša skupina odpravila zahodno proti Ljubljani v nameri, da se srečamo z Angleži. Med potjo proti Ljubljani so bile ponekod izobešene tako britanske kot ameriške zastave, zato smo pričakovali hitro srečanje z njimi.

Našo skupino so pred mestom Kamnik ustavili slovenski partizani in tam smo morali predati orožje, ker z njim nismo smeli skozi mesto.

Utrujeni, lačni, razcapani in napol bos, z dotrajano obutvijo smo se premikali po kamniških ulicah in se po dveh do treh kilometrih po izhodu iz mesta ustavili na ravnini, obkroženi s hrastovim gozdom, da se odpočijemo. Nič več ni bilo ne položaja ne frontne črte. Čeprav smo bili daleč od svojih domov, ampak svobodni, smo bili srečni zaradi vesti, ki je krožila po Sloveniji, da je vrhovni komandant partizanskih enot maršal Tito razglasil abolicijo, po kateri je prepovedano vsako ubijanje, da bodo kaznovani samo zločinci in se lahko svobodno vrnemo na svoje domove. In tako smo se mi Paštrovici, srečni, ker smo preživeli Golgoto, zbrali, da bi se skupaj odločili, kako in kam naj gremo. Vse to so počeli tudi vsi ostali in iskali končno rešitev vojne drame, ki se je za nas končevala na širokem območju pod gorskim masivom Triglava in Karavank.

Drugi dan taborjenja v bližini mesta Kamnik je v poznih popoldanskih urah prišla Tretja partizanska divizija pod poveljstvom generala Sava Burića in takoj obkolila naše taborišče. Niso izgubljali časa, ampak so takoj poklicali sedemdeset ljudi. Te so izločili, ostale pa so nas pod močno stražo

odvedli v Kamnik na prostor stare tovarne Titan, obdan z bodečo žico. Ko je bila naša kolona na poti proti Kamniku oddaljena do tri kilometre, smo zaslišali rafale mitraljeza iz smeri, od koder smo odšli, in takoj smo vedeli, da so sedemdeset poklicanih po kratkem postopku brez sodišča in pravice likvidirali.

Področje stare tovarne, kamor so nas privedli, je bilo zapolnjeno še z drugimi skupinami, ker se je tu znašlo tri ali celo več tisoč »sovražnikov«, kakor so nas imenovali. Naslednje jutro so prišli politični komisarji, da opravijo popis: priimek, ime in leto rojstva. Takoj, ko so bili seznami izdelani, so ukazali, da se ločijo vsi stari do 20 let, vsi čez 20 let pa ostanejo. Ker sem že bil v 21. letu, sem ostal s svojima starejšima bratoma Mitrom in Tomom. K meni je prišel brat Tomo, me dregnil in rekel, naj grem za Dušanom, da ne bo sam. Jaz sem čisto brez premisleka, da bi rešil svojo glavo, odšel k bratu Dušanu in ostal z njim. Takoj, ko so zaključili ločevanje, so nas z brzostrelkami oboroženi skojevci Pete proletarske brigade razporedili po enotah. Usoda tistih, ki jih je obkrožala bodeča žica stare tovarne Titan, se je žalostno končala. Bili so likvidirani.

Od 9. do konca maja 1945 je Slovenija po ukazu Josipa Broza Tita postala množično grobišče več sto tisoč umorjenih. Miniti je moralo petdeset let, da se je tančica težkih zločinov komunistične partije lahko dvignila in razkrila resnica.

Moj pokojni brat Dušan, ki se je skoraj pred tremi leti preselil v večnost, daleč pred začetkom razkrivanja težkih zločinov po Sloveniji, je poskušal kaj izvedeti o usodi svojih bratov in prijateljev, ki so izginili v maju. Še leta 1981 je kot turist s svojo soprogo Vidosavo naskrivaj obiskoval mesta okoli Kamnika in proti Celju, da bi karkoli odkril, čeprav je bilo v tistih časih zelo tvegano celo omenjati te dogodke. Nevladna organizacija Otkričemo istinu, katerega prvi in glavni organizator je bil, nosi njegovo ime, ker je to tudi zaslužil.

Krsto Niklanović, Otkrićemo istinu – Dušan Niklanović

Arhiv Občine Kamnik

Dame in gospodje, cerkveni dostojanstveniki, potomci umrlih, dragi gostje! To skromno besedo zahvale bom začel z izrekom mojega spoštovanega sonarodnjaka, Paštrovića in Budvanca, slavnega pripovednika Stefana Mitrova Ljubiše, ki se glasi: »Bog je nad vsemi.« Ta pogumni pisec je imel v mislih vse močne in šibke, okupatorje in zaslužnjene, mogočne in ponižne, krvnike in žrtve in resnico, ki vedno pride, čeprav z veliko zakasnitvijo. Ta misel se mi v tem trenutku zdi najbolj prikladna, ker smo se vodeni z narodnimi in božjimi premisleki danes zbrali tukaj, da se civilizacijsko oddolžimo našim očetom, stricem, dedom in drugim sorodnikom, ki so bili takoj po koncu druge svetovne vojne nasilno umorjeni samo zato, ker so drugi odločili, da so krivi, ne da bi v trenutku pomislili, da bi to krivdo, pa čeprav s hitrim sojenjem, tudi dokazali.

O Golgoti žrtev iz vseh krajev tedanje Jugoslavije, med katerimi so bili tudi udeleženci Velikega bega (Veliki zbijeg), ki se je iz Črne gore v teh pomladnih dnevih 1945. premikal proti zahodu, je bilo veliko govora zadnja leta, odkar je naše društvo Otkrićemo istinu skupaj z vrlimi prijatelji iz Slovenije, dežele, ki najbolj ohranja pridobitve svetovne civilizacije, začelo iskati zakopano resnico. V spominih preživelih, ki so o tem času zla mogli spregovoriti šele na začetku tega stoletja in so prikazani v objektivni, zajetni in visoko ocenjeni knjigi Pucaj, rat je završen, v študijah, spominih, feljtonih, reportažah in drugih prispevkih v strokovnih časopisih in revijah, na radiu in televiziji, je bilo veliko povedanega. Pa tudi danes tukaj v podnožju Kamniških Alp pred enim od množičnih grobišč, ki jih je bila Slovenija polna, ne po svoji krivdi, neposredno po zaključku najbolj krvave vojne v zgodovini človeštva. Zaradi tega jaz ne bom ponavljal rečenega in znanega. Moja vloga je povsem drugačna – najkrajše rečeno: želim izraziti hvaležnost vsem tistim, ki jih bom omenjal, pa tudi tistim, katerih imena bom povsem nenamerno izpustil, ker je seznam dobrih ljudi, ki so pomagali pri našem delu, resnično velik.

Spoštovane gospe in gospodje! Tu smo danes na mestu tragedije, ki so jo povzročili vojna in revolucija, časi zla in zle ideologije, za kar prosimo Boga, da se ne bi nikoli ponovilo kjerkoli na svetu. In tukaj smo, kot smo sramežljivo obljubljali 16. 7. 2005, ko se je po šestih desetletjih molka zgodil prvi pogreb – »parastos žrtvam« – tukaj in drugje v slovenskih gozdovih, da se bomo čez deset let spet našli tukaj pred marmorjem, kakršnega živi postavljajo mrtvim. Tokrat prirejamo pogreb žrtvam tega nerazumnega časa pred skromno spominsko kapelo, ki jo je zgradilo naše združenje, ki nosi ime mojega pokojnega očeta Dušana, ki je bil z bratom Vladom kakor tudi z dr. Čedom Vukmanovićem eden od glavnih iniciatorjev. Globoko je verjel, da bo ob sodelovanju s slovenskimi prijatelji, tistimi iz vlade in tistimi iz nevladnega sektorja, uspel brez pompa, velikih besed, ki jih ni

maral, brez kakršnegakoli revanšizma in želje, da se nad grobovi dela revizija zgodovine, dostojno obeležiti grobišča. Da se končno, po sedemdesetih letih, pred tem obeležjem prižgejo sveče tistim, ki počivajo v tej in drugih jamah Slovenije. Njegovo zadnjo željo smo izpolnili mi, njegovi najbližji, s srčno pomočjo ostalih potomcev žrtev iz črnogorsko-primorske metropolije, ki je že od začetka te, recimo ji, akcije bila z nami in nam velikodušno pomagala, da se na pravi način oddolžimo žrtvam, in seveda spoštovanih in dragih ljudi iz Slovenije, brez katerih se to ne bi moglo narediti.

Mi v Črni gori, in tako je bilo tudi drugje, smo morali mrtve pokopavati v knjige, kar se je dogajalo redkokje na svetu, ker je desetletja na žalost veljalo nenapisano pravilo oblasti, da za njihove grobove ne smemo vedeti. Niti jih omenjati. Oni torej, kakor da niso niti obstajali. Na srečo so prišli boljši časi in danes smo srečni, da lahko potomcem tistih, ki so svojo poslednjo zoro zagledali v teh sicer čudovitih krajih, lahko rečemo, tukaj prižgite svečo za duše vaših najdražjih in mirno povejte vsem, da smo med sabo pomirjeni, tukaj in drugje, kjer se lahko svobodno zberemo in si ponudimo roke. Da nikoli več ne bi brat dvignil roke na brata. In kaj popotniku, ki bo slučajno šel mimo, lahko rečemo, kot to, kar piše na naši kapelici – to je v spomin mrtvim in opomin živim. Verjamemo, da tako tudi bo.

Naše društvo s tem ne končuje svojega človeškega poslanstva. Ostaja nam, da po tem dnevu, ki je za nas zgodovinski, pa tudi za vse, ki spoštujejo pravico do resnice, do groba, torej za civilizacijo, od katere smo pobegnili, a se vanjo na srečo vračamo in zato še vedno delamo na tej nalogi. Radi bi zbrali čim več imen tistih, ki so bili ubiti na poti zla, saj še vedno niso znana, zato bi jih radi objavili v kakšni novi publikaciji in napisali kakšno stran več o umrlih udeležencih Velikega bega (Velikog zbijega) v vrtincih Bosne in Hrvaške na koncu leta 1944 in v prvih mesecih leta 1945. Da bi to naredili

tako, kakor smo že doslej, po božjih in ljudskih zakonih, brez sovraštva in kakršnekoli želje po maščevanju, prosimo tiste, ki nam lahko pomagajo, pa še naprej molčijo, v katerih rokah so ključi arhivov, vojaških in policijskih, kjer so dokumenti, ki so del te žalostne zgodbe, ki jo je začelo naše društvo z neizmerljivo pomočjo predvsem prof. dr. Mitje Ferenca, ki je bil na čelu vladne komisije Republike Slovenije za odkrivanje grobišč. Prof. dr. Ferenc je do zdaj našel veliko dokumentov, ki so odprli novo stran naše ne tako daljne preteklosti, in to na pravi način kot izvrsten zgodovinar, in jo znanstveno ovrednotil.

Spoštovani visoki dostojanstveniki, gospod metropolit Amfilohije, cenjeni gospod metropolit Zore in ostali dostojanstveniki pravoslavne, katoliške in evangeličanske cerkve, družine umrlih tukaj in na drugih mestih, dragi gostje, dovolite, da se zahvalim predvsem vsem ljudem in slovenskim inštitucijam, brez katerih danes ne bi bilo kapelice, pred katero stojimo. Velika narodna zahvala vladni komisiji za odkrivanje prikritih grobišč, posebno dr. Jožetu Dežmanu in prof. dr. Mitji Ferencu in prav tako Ivanu Pristovniku, našemu »ambasadorju« v Sloveniji, predstavnikom občine Kamnik, posebno županu Marjanu Šarcu in mag. Ivanu Kendi, ki sta se zelo trudila, da ta projekt speljemo do konca, članom Meščanske korporacije, ki nam je dala v uporabo zemljišče, na katerem je zgrajena kapelica, predstavnikom Demosa na Kamniškem na čelu z mag. Igorjem Podbrežnikom, arhitektu Andreju Mlakarju, družbi Žurbi team iz Kamnika z direktorjem Romanom Žurbijem na čelu, varnostni službi iz Kamnika za veliko pomoč na terenu, predstavnikom občinske redarske službe in policijske postaje Kamnik, gospodu Matevžu Skamnu za fotografije in vsem drugim, ki so nam pomagali, da smo ta projekt realizirali, tudi donatorjem iz Cestnega podjetja Kranj in Arboretuma Volčji Potok.

Hvala tudi vsem drugim. Naj bo, kakor pravijo v naših krajih, naj se vam z dobrim vrne in da se vidimo zdravi.

SEZNAM IMEN

A

Ačko, France **28, 245**
Adamič, Betka **15**
Albreht, Fran **173**
Andree, Leopold **166**
Antonin, Franc **196, 199, 203**
Aparnik, Franc **107**
Aparnik, Stane **107**
Avbelj, Franc **140**
Avbelj, Viktor **229**

B

Bajuk, Marko **83**
Balantič, Anton **19, 20**
Balantič, France **19, 20, 22, 31, 42, 52, 211, 259, 277**
Balantič, Marija **20**
Balantič, Marija, roj. Ovcin **19, 20**
Balantič, Minka **19, 20, 34, 51**
Balantič, Terezija **20**
Balantič, Tone, Dolinškov **251**
Belcijan, Boštjan **169**
Benkovič, Ciril **42**
Benkovič, Karel **20**
Benkovič, Linca, Tomanova **25**
Beranek, Jože **210**
Berden, Ludvik **140**
Bergant, Hubert **25**
Bergant, Maks **246, 247**
Berlec, Evstahij **244**
Berlec, Janez **196**
Berlec, Janez, Cahte **166**
Berlec, Jože **197, 198, 203, 272, 275, 277**
Berlec, Jože, st. **105, 107, 109, 195, 197**
Bernot, France, Filip **54, 55, 59**
Bernot, Josip **54**
Bervar, Helenca **113, 140, 196**
Bešter, Alojz **113, 180, 194**
Bešter, Mara **229**
Bitenc, Anton **251**
Bočko, Anton **127**
Bohanec, Franček **47**
Bohinc, Andrej **191**
Borštnar, Jože **157**
Bošković, Peran **127, 265**
Boštenk, Ivanka **91**
Boštenk, Lenčka **91**
Božič, Branko **127**
Brandšteter, Lea **113**
Bratuž Adler, Vladimira Lucija **134, 195**
Bremšak, France **113, 192, 195**
Broz, Josip, Tito **118, 187, 192, 307, 308**
Bručan, Jože **160**
Brunšek, Roman **140**
Burić, Savo **307**
Burkeljca, Anton **169**

C

Cankar, Izidor **241**
Cerer, Avgust **152**
Cerer, Marija **196**
Cerer, Minka, Maličeva **196**
Cerer, Tone **159, 160, 161, 167**

Cesar, Emil **46**
Cevc, Emilijan **246, 251**
Cuderman, Stane **17, 24, 149, 228**
Cvetko, Ferdo **229**

Č

Čadež, Viktor **152**
Čebulj, Antonija, roj. Novak **136**
Čebulj, Jernej **136**
Čeh, Lojze **28**

D

Debeljak, Tine **43, 47, 211**
Debevec, Ciril **144**
Dedek, Josip **169**
Deisinger, Milan **276**
Destovnik, Karel, Kajuh **259**
Dežman, Jože **55, 261, 312**
Dimic, Franc **157**
Djilas, Milovan **118**
Djurišić, Pavle **305**
Dolenc, Anton **115**
Dolinšek, Apolonija **161**
Drljević, Sekula **306**
Drolc, Maks **95**
Drolc, Marica **95**

E

Ehrlich, Avgust **145**
Erman, Tone **214**
Erniša, Aleksander **275, 277**

F

Ferenc, Mitja **267, 275, 282, 312**
Ferenc, Tone **55**
Filo, Geza **128, 284**
Flere, Anton **180, 185, 196, 200**
Frleta, Radovan **263**
Füčar, Tone **257, 282, 278, 284, 285, 286**

G

Gačič, Siniša, **266**
Gačnik, France, **277**
Gerkman, Janez, Matijev **238**
Giono, Jean **210**
Glušič, Kamilo **160**
Golob, Franjo **171**
Golob, Janez, Zgornji Golobov **238**
Golob, Jerneja **81**
Golob, Urška **79**
Gorkič, Albina **140**
Gorše, France **210**
Gradišek, Jože **246**
Grčar, Romana **257, 258**
Gregorič, Jože **13**
Gregorič, Pavla **11**
Gregović, Savo **117, 266**
Grol, Milan **187**
Grošelj, France **231**
Grošelj, Matija **231**
Grozde, Alojzij **211, 277**

H

Haggard, Rider **210**
Hančič, Damjan **264, 265, 266, 279**
Hauschel, Konstantin **244**
Heigel, Adalbert **241**
Hellweger, Franc **137**
Heybal, Oskar **152**
Heybal, Valerija **143, 152**
Hlebec, Jože **144**
Hočevar, Davorin **113**
Holešek, Lado **98**
Homar, Leon **156**
Homar, Tomaž **107, 198, 199**
Humar, Ada, roj. Kukanja **73**
Humar, Franc **152**
Humar, Marjeta **5, 11, 68, 231, 274, 278, 282, 284, 285, 286**

Humar, Metod 77

Huprecht, Hubert 152

Huprecht, Ladika 152

I

Ivanc, Blaž 115

J

Jagodic, Jože 116

Jaklič, Ciril 127

Jakomin, Jože 149

Jalen, Janez 210

Janko, Alfred 185

Jasenovec, Slavko 160, 195

Jeglič, Anton 109, 199

Jeglič, Nejko 33

Jenko, Franc 248

Jeras, Jože 196

Jereb, Peter 12

Jerič, Ivan 115, 196

Jerovšek, Tone 29

Jesenik, Dušan 34

Jesenik, Tilka, roj. Balantič 19, 22, 34, 37, 51,
259

Juhant, Janez 275, 277, 284, 286

Jung, Ryder 83

K

Kalan, Otilija 46

Kardelj, Edvard 114, 173, 192

Kavčič, Gorazd 209

Kemperle, Pavel 159

Kenda, Ivan 275, 312

Kernjak, Pavel 277

Kidrič, Boris 192, 224

Kidrič, Helena 224

Kimesvenger, Franc 169

Kladnik, Alojzij 246

Klanšek, Angelca 47, 48

Klemenčič, Jože 11, 12, 14

Klobčar, Janez 257

Knaflič, Anton 136, 168

Knaflič, France 228

Kočar, Janez, Pogačarjev 246

Kočar, Karel, Pogačarjev 244

Kočar, Tomaž 226

Kodrič, Rudi, Branko 77

Komovec, Peter 92

Koncilja, Franc 246

Končan, Franc 246, 251

Korbar, France 219

Kordaš, Helena 7

Kordaš, Marjan 68, 127, 196, 224

Korošec, Hubert 171

Kos, Viktor 76

Kosi, Franc 115, 120

Košir, Fortunat 80

Košir, Janez 81, 84

Košir, Josip 80, 84

Košir, Jože 82, 83

Košir, Miha 81, 82

Kotnik, Andrej 108, 140

Kovačič, Ivo 160

Koželj, Florjan, Spodnji Naumov 238

Koželj, Jernej, Jerušekov 239

Koželj, Jože, Jerušekov 238

Koželj, Maks 159

Kraigher, Anton 189

Kramolc, Božidar 210

Kregar, Adolf 111, 199

Kremžar, France 28

Kremžar, France st. 43

Kršmanc, Miran 111, 113

Krt, Dominik 277

Krt, Mira, roj. Lukan 58, 65

Krže, Lenart 160

Kuchler, David 11

Kučan, Milan 290

Kukanja, Ivan, st. 76, 78

Kukanja, Ivana, roj. Pipan **73**
Kukanja, Marjan **76**
Kumer, Ivo **12, 13**
Kumer, Marko **169**
Kvas, Jožef **125, 127, 215**

L

Lah, Avguštin **7, 44**
Lah, Nande **221**
Lampič, Leopold **107**
Langerholc, Janez **53**
Lap Mija **196**
Lasič, Andrej **140**
Lavrinc, Maksimiljan **258**
Layer, Leopold **246**
Lipovac, Joanikije **123, 305**
Lipovšek, Marjan **144**
Lipovšek, Stanislav **81**
Lokovšek, Jan **173**
Lukan, France **58**
Lukan, Marija **58**
Lužar, Cecilija, roj. Lap **86**
Lužar, Franc **86, 90, 92**
Lužar, Jernej **86**
Lužar, Mihael **86, 87, 88, 89**
Lužar, Peter **86**
Lužar, Štefan **86**
Lužovec, Franjo **196**

M

Maček, Vladimir **176**
Mačkovšek, Andrija **127**
Maister, Rudolf **7, 28**
Malec, Marija **219**
Malež, Andrej **246**
Malež, Henrik, Kotarjev **238**
Malež, Terezija, Kotarjeva **238**
Matičič, Cene **28**
Matjašič, Janez **28**
Mauer, Lovrenc **224**

Mauser, Karl **84**
Mejač, Lojze **68**
Mejač, Vitko **68, 169**
Meršol, Valentin **83**
Mihelič, Nande **196**
Miklavčič, Franc **196**
Mikula, Janko **277**
Mitrov, Ljubiša Stefan **309**
Mlakar, Andrej **269, 312**
Mlakar, Bernardin **148**
Možek, Pepe **110**
Mrčela, Marija-Ana, roj. Juhant **67, 68, 69**

N

Nemanič, Barica **24**
Nemec, Julij **160**
Neřima, Majda **245, 251**
Neřima, Roman **109, 110, 160, 199**
Niklanovič, Djuro **303, 304**
Niklanovič, Dušan **121, 122, 124, 128, 264, 274, 283, 303, 308, 310**
Niklanovič, Krsto, st. **303, 304**
Niklanovič, Krsto **274, 277, 285, 309**
Niklanovič, Milica **303, 304**
Niklanovič, Mitar **122, 283, 303, 308**
Niklanovič, Tomo **122, 283, 303, 308**
Niklanovič Vidosava **308**
Niklanovič, Vlado **121, 122, 124, 264, 274, 274, 283, 285, 303, 308, 310**
Nograšek, Ivan **237**
Nograšek, Jernej, Zgornji Naumov **238**
Novak, Branko **127**
Novak, Ivan **140**
Novak, Ljudmila **275**
Novak, Nande **130, 136, 137, 138, 145, 169, 179, 196**

O

Obolnar, Franc **281**
Ocepek, Pavle **258**

Ogrin, Bogo **140**
Ogrinc, Marjan **195**
Ogrinec, Jože **228**
Okorn, Vinko **160**
Orel, Dušan **140, 171**
Oswald, Stane **167**
Ovcin, Lojzka **26**
Ovcin, Matija **26**
Ovcin, Rezka **26**

P

Palčič, Jožefa **29**
Pavček, Tone **50**
Pavlin, Mile **119**
Pavlovič, Jovan **127**
Papež, France **47, 52**
Pečnik, Franc, Miklavž **55**
Peperko, Edvard **260**
Perc, Mihael, pater Martin **152, 244, 245, 249, 251**
Perić, Porfirije **284**
Perko, Antonija **169**
Perko, Franc **258**
Perko, Stanislav **128, 264**
Petek, Anton, Jeršinov **238**
Petek, Jana **58**
Petek, Jože **58, 65**
Petek, Stanislav **58**
Petek, Stanislava **58, 65**
Peternel, Anton, Igor **55**
Pibernik, Avguštin **214**
Pibernik, Ciril **218**
Pibernik, France **50, 51, 209**
Pirc, Anton, Kordinov **45**
Pirnat, Alojz **246, 251**
Pirš, Hela, Šublnova **25**
Plečnik, Jože **245, 248, 249, 251**
Podbrežnik, Igor **85, 255, 258, 261, 276, 281, 285, 291, 312**
Podbrežnik Vukmir, Breda **51**

Pogačar, Ciril **166**
Pogačar, Janez, Anžkov **85**
Pokorn, Jože **139**
Polak, Minka **29**
Polec, Julij **224**
Polič, Zoran **179**
Poljanšek, Jernej **231**
Poljanšek, Stane **231**
Potokar, Ivo **14**
Poznanovič, Mojca **257**
Praprotnik, Jože **92**
Prelovšek, Damjan **250**
Premrl, Kajetan **171, 189**
Prešern, Janez **127**
Pristovnik, Ivan **272, 312**
Prodnik, Viktor **58, 65**
Prohinar, Vlado **167**
Pucelj, France **26, 56, 109, 199**

R

Racman, Božena **29**
Radović, Amfilohije **128, 264, 285, 299, 312**
Ramovš, Primož **251**
Ranković, Aleksandar **118**
Ravnik, Adolf **160**
Rebula, Alojz **245**
Rechbach, Elizabeta, roj. Schneid **132, 133, 134, 199**
Rechbach, Hermann **16, 110, 111, 132, 133, 134, 135, 195, 199, 200**
Remec, Andrej **167**
Remec, Helena **145, 167**
Remec, Vladimir **145, 165, 167**
Repanšek, Janez **11, 15**
Repanšek, Štefan **11, 14, 34**
Repanšek, Viktor **11, 14, 15, 17**
Repinc, Ivan **149**
Repnik, Ana, roj. Lužar **86**
Repnik, Franc **195**
Repnik, Jože **92**

Riedel, Karel **169**
Rifel, Vilko **168**
Rihar, Matej **152**
Romšak, Helena, roj. Košir **79, 81**
Romšak, Ožbej **81**
Romšak, Peter **84**
Romšak, Tina **257, 280, 292**
Rotar, Vinko **281**
Rožman, Gregorij **144**
Rus, Emil **182**

S

Sadnikar, Demeter **127**
Sadnikar, Demeter (Meto) **110, 156, 195**
Sadnikar, Nikolaj **16**
Scheichenbacher, Manfred **145**
Sedušak, Jože, Sušakov **240**
Sedušak, Slavko, Sušakov **240**
Seliškar, Tone **179**
Senica, Josip, **20**
Seršen, Ivan **157**
Sitar, Anton **58**
Skala, Ana **169**
Skamen, Matevž **68, 69, 70, 261, 263, 271, 275, 276, 312**
Slatinšek, Dušan **110, 196**
Smolič, Jože **242**
Smrtnik, Ana, roj. Stele **284, 287**
Sodnik, Mici **88**
Sodnik, Slavko **88**
Stele, Anton **223, 261, 276, 281, 285, 288**
Stele, France **212, 216, 220**
Stele, France, Birtov **251**
Stele, Janko **228**
Stele, Jernej **195, 223, 227**
Stele, Matej **85, 279**
Stele, Peter; Birtov **195**
Stele, Tilka, roj. Benkovič **223**
Stergar, Anton **130, 131, 132, 135, 178, 195, 200, 207**

Stergar, Lado **132**
Stojanović, Stevan **277**
Sušnik, Bernardin **245**

Š

Šarec, Marjan **270, 285, 289, 312**
Ščepanović, Predrag **275, 277**
Škofic, Milena **28**
Šlebir, Anton, Tošo **54, 55, 59**
Šlegel, Bojan **255, 263**
Šljivič, Goran **265**
Šmid, Franc **156, 195**
Šmit, Jože **46, 51**
Špruk, Anton **71, 88**
Špruk, Janez **70, 71**
Špruk, Florijan **69, 70, 71**
Špruk Florijan, st. **68, 70**
Špruk, France **69, 88**
Špruk, Milka **71**
Štebe, Alojz **87**
Štebe, France **89**
Šter, Andrej **275**
Šturm, Anton **191**
Šturm, Lovro **115**
Šubašič, Ivan **187**
Šuštar, Alojzij **290**
Šuštar, Lojze **232**
Šuštar, Milan **68, 104, 117, 265, 292**
Šutej, Juraj **187**

T

Tomc, Matija **277**
Tomšič, Jože **281**
Tonin, Matej **275**
Torkar, Zora **134**
Trampuš, Emil **160**
Trampuž, Franc **161**
Trepel, Janez **251**
Trontelj, Jože **297**
Trotošek, Katja **229**

Tršar, Marjan **43, 46, 51, 210**
Trubar, Primož **277**
Truhlar, Vladimir **215**
Turnšek, Angela, roj. Kočar, Pogačarjeva
53, 55, 62, 63, 251
Turnšek, Angelca **53, 68, 243**
Turnšek, Ciril **57, 64**
Turnšek, Franc **53, 55, 62, 63, 64**
Turnšek, Franko **56, 65, 252**
Turnšek, Janez **53, 64**
Turnšek, Silvester **64, 65**

U

Uranič, Cecilja, roj. Lužar **85, 86, 88**
Urbanc, Janko, Olga **55**
Uršič, Ciril **246**

V

Vasović Mekina, Svetlana **266**
Vavpetič, Lado **189**
Velikonja, Narte **144**
Verdnik, Rajko **228**
Verlinšek, Malči **29**
Verovšek, Janez **263**
Vetorac, Franc **246**
Vidmar, Drago **160**
Vidmar, Josip **171, 191**
Vidov, Tone **232**
Vidrih Perko, Verena **267, 278, 278**
Vode, Nande **189**
Vovk, Anton **249, 250, 251**
Vremšak, Ciril **111, 152**
Vremšak, Samo **152, 196**

Vukmanović, Čedo **118, 123, 264, 310**
Vukmanović, Luka **123, 283, 300**
Vukmanović, Svetozar, Tempo **118, 123, 300**

Z

Zabrezovnik, Franc, Nagrot **113**
Zore, Anton **107**
Zore, Stanislav **128, 284, 285, 295, 312**
Zupan, Jože **167**
Zupan, Primož **255, 256, 260, 278, 280, 281**
Zupančič, Gilbert **171**

Ž

Žagar, Srečo **261**
Žargi, Melanija **113**
Žen, France **189**
Žerjav, Karel **54**
Žerovnik, Ciril **71**
Žerovnik, Marko **127**
Žmuc, Alojz **248**
Žmuc, Rafael **248**
Žontar, Jože **55**
Žurbi, Roman **312**
Žužek, Branko **51**
Žvokelj, Dominik **14**

W

Westen, Adolf **145**
Westen, Avgust **145**
Windschnurer, Milan **5, 103, 121, 125, 127,**
141, 158, 161, 182, 191, 292
Windschnurer, Stanko **143**

